

LUND UNIVERSITY

Frihet, jämlikhet, broderskap

Bilden av de äldre i PRO-pensionären 1941-1995

Jönson, Håkan

1997

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Jönson, H. (1997). *Frihet, jämlikhet, broderskap: Bilden av de äldre i PRO-pensionären 1941-1995*. (Meddelanden från Socialhögskolan; Vol. 1997, Nr. 11), (Research Reports in Social Work; Vol. 1997, Nr. 11). Socialhögskolan, Lunds universitet.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

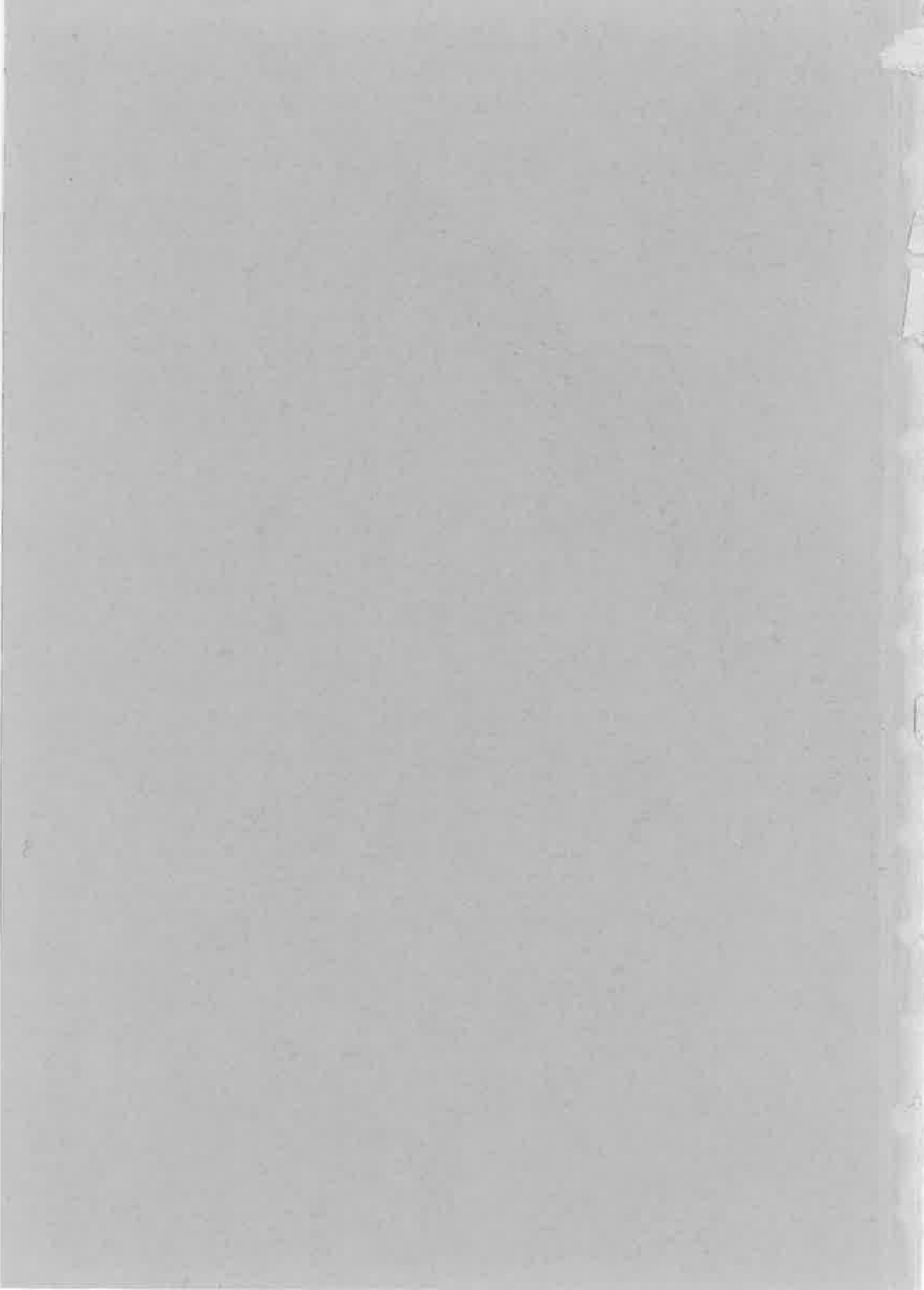
**MEDDELANDEN
FRÅN
SOCIALHÖG-
SKOLAN**

Håkan Jönson

FRIHET, JÄMLIKHET, BRODERSKAP

– Bilden av de äldre i PRO-Pensionären 1941-1995

1997:11

Socialhögskolan i Lund

971114

FRIHET, JÄMLIKHET, BRODESKAP

- Bilden av de äldre i PRO-Pensionären 1941-1995

Håkan Jönson

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord	1
Inledning	2
Pensionärsorganisationerna	3
Syfte	4
Förstudie	5
Vetenskap och välfärdsstat	6
Integration/segregation	7
Aktivitet	9
En teoretisk problematisering	11
Tolkningsramar	15
Metodval och uppläggning	18
Pensionärernas Riksorganisation - PRO	22
Organisation och historik	22
Konkurrensen med SPF	26
Politiskt genomslag	26
Personkontinuiteten inom PRO	27
Tidningen PRO-Pensionären	28
Operatörerna	31
Benämningar	33
Boende, omsorg, sjukvård, service - BOSS	34
Period 1	34
Pensionärshem och nya ålderdomshem	34
Kritiken mot institutionerna	39
Klientelsammanblandningen	46
Bostadssatsningar	52
Hemtjänsten - en succé	55
Normaliseringsmodell	58
Tidningen som arena	60
Period 2	63
Bostadsmodernisering och standardhöjningar	64
Hemåldrvården	69
Service	73
Institutionsvården	75
Kategoriklyvning och nya boendeformer	81
Vårdkrisen	85
Från retorik till praktik	88

Period 3	90
Det politiska inflytandet	91
Folkrörelsesverige i början av 80-talet	94
Äldreomsorgen	98
Väntjänsten	101
Ädelreform och kris	114
Pensionärsrollen	121
Period 1-2	123
Den passive pensionären	123
Den arbetande pensionären	133
Förhållandet mellan könen	141
Samhällelig aktivering	144
PRO:s fritidsaktiviteter	147
Konkurrens och exploatering	150
De nya pensionärerna	157
Period 3	167
Fördomar och motgångar	169
Framgångsbilden	172
Friskvården	178
Diskussion	188
Demografin	188
Övergripande bilder	191
Pensionärsrollen i förändring	194
Normen för det goda åldrandet	198
Kampen mot utanförskapet	203
Avslutande kommentarer	206
English summary	208
Introduction	208
Theoretical framework	209
Political strives	210
Positive ageing	213
Litteratur	216
Otryckta källor	221
Refererade artiklar ur PRO-Pensionären	222
Korrespondens med författaren	238

Bilaga: Projektansökan

FÖRORD

Föreliggande rapport utgör den första delstudien inom projektet: *Det moderna åldrandet - Pensionärsorganisationernas och andra aktörers verksamheter och syn på "de äldre" under välfärdsstatsepoken*. Projektet finansieras av HSFR och leds av Professor Rosmari Eliasson-Lappalainen i samarbete med docent Sven E Olsson Hort.

Rapporten presenteras inte som en färdig uppsats utan är i flera avseenden relativt obearbetad. Rapportens materialkaraktär innebär att de olika studierna följer en kronologisk ordning. Avsikten är att materialet ska ligga till grund för fortsatta analyser och jämförelser med andra material. De tolkningar och analyser som förekommer kan senare bli föremål för omfattande förändringar. Texten har försetts med en omfattande notapparat, vilken syftar till att underlätta fortsatta genomgångar.

Rapportens titel - "*Frihet, jämlikhet, broderskap*" - är en sammanfattning av tre fenomen som utmärkt den studerade organisationen Pensionärernas Riksorganisation (PRO) och dess tidning PRO-Pensionären. *Friheten* och *jämlikheten* syftar på den 50-åriga kampen för likhet mellan äldre människor och andra, mot fattigdomens och fattigvårdens diskriminerande fångenskaper. *Broderskapet* markerar att PRO och dess tidning länge helt tagit sin utgångspunkt i den manlige pensionärens behov och problem.

Utom projektgruppen har versioner av texten kommenterats av bland andra Per Gunnar Edebalk, Åke Elmér och Jan Magnusson, samt diskuterats vid ett seminarium inom forskningsprogrammet "Åldrandets kultur" 17 september 1997. Preliminära slutsatser från delar av studierna har presenterats vid konferensen "Everyday Life, Life Story, and Ageing" - 1st International Symposium on Cultural Gerontology, som hölls i Köpenhamn 4-7 maj 1997.

Nyckelord: åldrande, föreställningar, konstruktivism, diskurs, arena, äldrepolitik, äldrekultur, aktivitet, segregation, särart, pensionärer, pensionärsorganisationer.

INLEDNING

Åldrandet är inte vad det har varit - och tack och lov för det! Så drastiskt kanske de senaste 50 årens utveckling skulle kunna sammanfattas. Vid inledningen av 40-talet var ålderdomen för stora delar av befolkningen en tid då man drog sig tillbaka i misär, med krämpor och värk från livslångt arbete och barnafödande, utan hopp om att i lugn och ro få vila de sista levnadsåren. Boendet var omodernt och levnadsvillkoren eländiga. En utbredd fattigdom gjorde åldringarna till rov för samhällelig behovsprövning och förmynderi. Mycket har hänt sedan dess. Idag kan många av de personer som pensioneras se fram emot 15 år av lustfylld fritidskonsumtion. Man har pengar, tid och ork. Huset är betalt och barnen klarar sig själva. Möjligheter och erbjudanden saknas inte. Allt det man försakat under ett yrkesliv kan realiseras.

De två bilder av ålderdomen som beskrivs ovan är givetvis polariserade schabloner. Det fanns pigga och vitala åldringar under trettioalet, liksom det i dag finns strukturell fattigdom, sjukdom, utslitning och elände bland pensionärerna. Samtidigt kan det inte förnekas att kategorierna "de äldre" och "pensionärerna" under de senaste 50 åren radikalt förändrats. Man har blivit fler, friskare och aktivare. Stora pensionärsorganisationer har växt fram och många pensionärer finner en aktiv fritid och gemenskap inom dessa. Äldreomsorg, service och sjukvård har byggts ut, pensionsreformer och avtalspensioner har drastiskt förändrat människors ekonomi. Pensionären på 90-talet skiljer sig radikalt från sin föregångare på 40-talet. Åldrandet skiljer sig, liksom vår syn på åldrandet.

Vilka är egentligen "de äldre"? Och vilka var de förr? Den frågan kan givetvis besvaras på en rad olika sätt. En typ av svar kan utgå från livslängd, hälsa, pensionsålder, socioekonomisk status och andel av befolkningen. Denna undersökning låter emellertid sådana svar på frågan träda tillbaka. Studien rör sig istället på den diskursiva nivån. Talet om åldrandet analyseras. Föreställningar och "bilder" av pensionärer som fattiga, rika, ensamma, sjuka, friska, aktiva, exploaterade, resursstarka etcetera lyfts fram till diskussion. Och en sak är säker: Det har talats mycket om åldringar under de sista 50 åren.

Pensionärsorganisationerna

Pensionärsorganisationerna i Sverige är mycket stora, såväl i förhållande till sitt absoluta antal medlemmar som till den andel av sin målgrupp de organiserar. Den största organisationen - Pensionärernas Riksorganisation (PRO) - mönstrar nära 400 000 medlemmar av vilka ett mycket stort antal dessutom är aktiva i någon form av verksamhet. Den näst största organisationen - Sveriges Pensionärs Förbund (SPF) har nästan 200 000 medlemmar. Även internationellt är pensionärernas massorganisationer stora. Den största amerikanska organisationen - American Association of Retired Persons (AARP) - har ett medlemsantal som är fyrdubbelt den totala svenska befolkningen (Binstock & Day 1996). Trots detta har samhällsforskare ägnat organisationerna litet intresse. I flera fall har organisationernas politiska betydelse tonats ned eller ifrågasatts (Kaye Carlie 1969; Binstock 1974; Phillipson 1982, Phillipson & Walker 1986), även om denna bedömning delvis omvärderats under senare år (jfr Blaikie 1990; Binstock & Day 1996). Som en andra tendens har begrepp som "the grey lobby" och "kravmaskiner" givit uttryck för föreställningar om ett för stort (läs negativt) politiskt inflytande. Den typ av intresse som fokuserats mot kvinnoorganisationer, sociala rörelser och patientorganisationer har i stort sett lyst med sin frånvaro. Undantaget utgörs möjligen av "the grey panthers", vilket är en i sammanhanget småskalig aktivistorganisation med amerikansk hemvist och viss internationell spridning. Organisationen har 40 000 medlemmar i USA (Binstock & Day 1996).

I Sverige har pensionärsorganisationerna uppmärksammats i enstaka studier och i delar av mer omfattande arbeten (jfr exempelvis Elmér 1961; SOU 1977:98, Andersson 1981; Gaunt 1995). I relation till den totala mängd studier som producerats om andra företeelser inom den så kallade äldreforskningen står det klart att pensionärsorganisationerna ägnats litet intresse. Föreliggande studie avser att bidra till att korrigera detta förhållande.

Syfte

Rapporten syftar till att beskriva och diskutera hur äldre människor och fenomenet åldrande framställs och omskrivs i medlemstidningen PRO-Pensionären under åren 1941-1995.

"Bilden av de äldre" kan delas upp i deskriptiva och normativa utsagor. PRO-Pensionären beskriver vad pensionärer gör och hur de är, men anger också hur de borde vara, vad som är ett lämpligt respektive olämpligt beteende. Samma deskriptiva och normativa utsagor återkommer när det gäller åldrandet i sig. Rapporten arbetar utifrån antagandet att deskriptiva utsagor också innehåller normativa komponenter, där beskrivningar av egenskaper och aktiviteter kan ses som förebilder för vad som är lämpligt. Beskrivningar är inte värderingsfria och oskyldiga utan används i en kontext av politiska och kulturella förväntningar.

Frågan om hur de äldre är och bör vara belyser inte kategorins samspel med det omgivande samhället, hur äldre människor behandlas av samhället. Kategorin de äldre uppstår och preciseras i förhållande till andra samhällseliga kategorier som inte är de äldre, eller som är män och äldre, invandrare och äldre, handikappade och äldre etc. Inom äldre kategorin förekommer skillnader och likheter som kan sättas i samband med olika rättigheter, skyldigheter och förmåner. Därför bör frågor om relationen mellan äldre människor och andra, samt inom kategorier som "de äldre" och "pensionärerna" sättas i fokus.

Strukturerat resulterar detta i frågor till tidningsmaterialet:

1. Vilken är "de äldres" position i samhället? Hur behandlas äldre människor och hur borde de behandlas? Vilka likheter och skillnader beskrivs mellan de äldre och andra människor? Vilka likheter och skillnader beskrivs inom kategorin de äldre?
2. Vilka är "de äldre"? Vad är åldrandet? Vilka egenskaper beskrivs, hyllas och fördöms? Vilka aktiviteter associeras till kategorin "de äldre" och fenomenet "åldrandet", som lämpliga eller olämpliga? Vilka frågor förs fram som äldre frågor?

Avsikten är att behandla tidningens beskrivningar och påståenden om pensionärerna och deras situation utan att ta ställning till vad som varit bra och dåligt, rätt eller fel. Det som skrivs i tidningen kommer att betraktas som utsagor, vilka kan tolkas i förhållande till större delar av materialet, organisationens mål och andra aktörers influenser.

Studien baseras på tidningen PRO-Pensionären och annat material som producerats av organisationen PRO 1941-1995. Detta innebär att tolkningar och förklaringar fokuserar mot faktorer inom tidningen och organisationen. Enskilda uttalanden analyseras utifrån organisationens och tidningens politiska ställningstaganden, kulturella värden, myter och grundläggande föreställningar om åldrandet (se vidare rubrik "Tolkningsramar"). Omgivande aktörers påverkan tonas ned. Den viktigaste konsekvensen av den redovisade avgränsningen är att fenomen som i en bredare diskursanalys skulle betraktas som över-spridning från stat, media eller vetenskap till PRO, här tolkas i förhållande till interna faktorer.

Förstudie

Två typer av förstudier har genomförts:

1. Litteratursökning
2. Genomgång av 15 årgångar av PRO-Pensionären

Jag har genomfört två typer av litteratursökningar. För det första har jag i genomgångar av svenska och internationella databaser sökt material om samhällsliga föreställningar om äldre och åldrande. I en andra sökning har jag koncentrerat mig på material om pensionärsorganisationer. Sammanfattningsvis finns det oerhört mycket material om attityder till, föreställningar och fördomar om och bilder av åldrandet. Pensionärsorganisationerna och liknande sammanslutningar av äldre tycks ha ägnats förhållandevis lite intresse. Resultatet av genomgångarna har tillsammans med förstudien resulterat i projektbeskrivningen *Det moderna åldrandet: Pensionärsorganisationernas och andra aktörers verksamheter och syn på "de äldre" under välfärdsstatsepoken* (se bilaga).

Femton olika årgångar (1947-1951, 1967-1971 och 1977-1981) av tidningen PRO-Pensionären har studerat, med syfte att skapa ett underlag för en uppläggningsstudie av hela materialet. Därför har jag särskilt fokuserat på materialets karaktär och omfång - huruvida materialet från 40-talet kan jämföras med materialet från 90-talet - samt vilka teman och frågor som varit specifika för respektive period och vilka som återkommit under samtliga perioder.

Tidningens genomgående budskap under de tre studerade perioderna kan formuleras som en kamp för likhet mellan "de äldre" och andra generationer och mot negativ särbehandling och social uteslutning av pensionärerna. Det induktiva sökandet efter teman har resulterat i valet av två intresseområden:

1. Integration/segregation

Frågor som berör pensionärernas förhållande till samhället i övrigt, likheten med andra medborgare och generationer, särbehandling, integrering-segregering och diskriminering, samt skillnader och differentiering mellan olika grupper pensionärer. Dessa frågor manifesteras framför allt i politiska diskussioner om boende, omsorg, sjukvård och service.

2. Aktivitet

Det andra temat rör frågan om hur äldre bör vara och vad de bör sysselsätta sig med. I detta tema är det möjligt att utläsa förslag och påbud om "pensionärsroller" och "äldreroller". Här har det återkommande talet om aktivitet och aktivering varit centralt. Medlemmarna har uppmanats att fortsätta arbeta och delta i diverse fritidssysselsättningar.

Vetenskap och välfärdsstat

Nedanstående avsnitt syftar till att ge en summarisk socialpolitisk och teoretisk orientering omkring de begrepp som bildar studiens teman. Jag avser att binda samman de teman som undersöks med två diskurser, vilka i den svenska kontexten hör ihop med välfärdsstatens framväxt. Jag menar att både segregations/integrationstemat och aktiverings-

temat är exempel på att vetenskapliga teorier smält samman med den expanderande välfärdsstatens övergripande mål.

Integration/segregation

Inom sociologin representerar begreppen segregation och segregering ett *rumsligt* avskiljande mellan befolkningsgrupper. Detta kan vara såväl frivilligt som ofrivilligt och ske på grundval av ras, kön, social status, etnisk tillhörighet, ålder etc. (Bengtsson & Hjern, 1973).

Hort (1992) har i en bilaga till Långtidsutredningen penetrerat begreppets historiska ursprung och nära koppling till den svenska välfärdsstaten. Han konstaterar att segregation i dagligt tal kommit att ingå i en språklig väv av negativa associationer omkring ras, etnicitet, kön, arbetsmarknad, boende, hälsa, ålder m.m. Segregation har under 80- och 90-talen kommit att sammanbindas med diskussionen om det så kallade tvätredjedelssamhället, och med allmänna debatter om social ojämlikhet och diskriminering. Hort betonar att segregation kan vara både positiv och nödvändig. Segregationens positiva effekter har bland annat kommenterats av Meeuwisse (1997) i en genomgång av normaliseringsbegreppet. När personer med funktionshinder umgås eller studerar tillsammans med gelikar avskiljs de visserligen rumsligt, men utvecklar kanske i och med detta ett bättre självförtroende och en förståelse för de egna förmågorna. För döva barn kan rumslig integration faktiskt innebära social isolering.

Segregation handlar inte bara om territoriell, utan även om kulturell avgränsning och "social distans" mellan olika grupper - talet om vi och dom. Enligt Hort beskrivs segregation vanligen som ett *tillstånd* - ett problem - medan segregeringen är den *process* som skapar detta problem.

Integration kan enligt Hort (a.a.) ses som det svenska välfärds-samhällets försök att motverka segregation. Även om begreppens användning (integration vs segregation) i den svenska kontexten kan dateras till slutet av 60-talet, förknippas integrationstanken vanligen med det sociala ingenjörstänkande som växte fram under 30-talet. Tendenserna till samhällelig upplösning skulle hindras genom att bygga

en framtid med de goda egenskaper som funnits i det förindustriella, sammanhållna samhället, med homogen befolkning. Allas rätt till lika förmåner och tjänster blev efter kriget vägledande för ett flertal politikområden - bostad, arbetsmarknad, familj, handikapp, socialförsäkring och utbildning. Jämlikhetstanken blev allt mer uttalad i svensk politik och välfärdspolitiken fick som uppgift att föra in de icke-produktiva grupperna som kvinnor, barn, ungdomar, äldre, handikappade och missanpassade om än inte direkt på arbetsmarknaden så in i samhället i stort.

Teoretiskt kan segregationstänkandet förs till flera traditioner, där Chicagoskolans och Gunnar Myrdals undersökningar av rasfrågan i USA varit betydande. Den sociala skiktningen och motsättningarna mellan grupper leder med utgångspunkt från olika teoretiska perspektiv (exempelvis funktionalism eller strukturalism) till olika orsaksförklaringar och handlingsalternativ. Från och med 60-talet är det också uppenbart att begreppen befruktats av stämplingsteori och nya perspektiv på socialt avvikande. Eftersom denna diskussion går utöver den rumsliga segregationen kan det vara lämpligt att tala om ett *isärhållande*.

Segregerande och diskriminerande arrangemang har inom kritisk gerontologisk forskning bundits samman med det sätt på vilket samhället begreppsligt och institutionellt förhåller sig till den sociala kategorin "de äldre". Föreställningar och framställningar om äldre människor som en särskild kategori har kunnat sättas i samband med institutionaliserade särlösningar och diskriminering (jfr Phillipson 1982; Townsend 1986). Begreppet ageism, som myntats av Butler (1969; jfr Bytheway 1995) beskriver ett isärhållande mellan generationer som kombinerad med en devaluering av "de äldre" resulterar i segregering och diskriminering.

Idén om "de äldre" som ett problem vilar på den grundläggande föreställningen om en oöverstiglig klyfta mellan generationerna eller, som Hazan (1994) uttrycker det, mellan "de äldre" och samhället:

"This distinction rests in turn on the assumption that the aged and the non-aged constitute two distinct categories of human beings.

(...) This barrier constitutes a separation not only on a horizontal dimension, that is, as a form of social segregation which defines the aged as non-humans and humans as non-aged, but also in time. Paradoxically, whereas the aged are seen as having long, rich, personal and social histories, we relate to them as discrete detached from their previous lives and from the social frameworks of the non-aged. Thus, the category of the aged not only remains unintegrated into society but also is sequestered from it. This perception may then be used to legitimate homogeneous, segregated frameworks for the aged designed and administered by society at large." (s 18).

Hazan menar att egenskapen "ålderdom" kommer att få en överordnad funktion i förhållande till de människor som befolkar den sociala kategorin "de äldre". I stereotypa generaliseringar uppfattas och konstrueras äldre människor som i första hand "äldre". Därmed berövas de grundläggande egenskaper som människor.

Sammanfattningsvis kan frågan om segregation och integration relateras till ett isärhållandetema, under vilket också frågor om differentiering inom kategorin "de äldre" diskuteras.

Aktivitet

Svensk äldrepolitik genomsyras av ett aktivitetsperspektiv¹ (jfr Tornstam 1994). Också detta kan betraktas som resultatet av en sammansmältning av forskning och välfärdsstatens mål. Enligt Tornstam innebär aktivitetsperspektivet inom gerontologin "...en övertygelse om att den åldrande individen fortsätter att ha samma behov och önskningar som man hade som medelålders." (1994 s 115).

Efter andra världskriget har en allt mer omfattande gerontologiskt forskning om äldre människor förhållit sig till frågan om hur äldre människor bör åldras. Från 40-talet och framåt har geriatriker och socialgerontologer betonat vikten av att fortsätta med ett aktivt liv efter

¹ Begreppet aktivitet har i rapporten en dubbel betydelse, dels som ett gerontologiskt och socialpolitiskt perspektiv, där aktivitet ställs mot passivitet och dels som ett tema i vilket talet om aktivitet, aktivering och passivitet ingår. Som en tredje betydelse kan det givetvis hävdas att allt som människor gör är aktivitet (sitta, ligga, vila, sova, etc.)

pensioneringen. Det har föreslagits att äldre ska fortsätta att arbeta, eller ägna sig åt hobbies, studier, gymnastik eller rena terapiarbeten. Passivitet och inaktivitet har identifierats som riskfaktorer, vilka resulterar i sjukdom, depression och död. Gerontologin har med andra ord varit starkt normativ och nära sammanbunden med olika praktiker. Verksamheter som syftat till rehabilitering genom aktiviteter har vuxit fram inom den medicinska praktiken. Äldre människor har blivit en viktig målgrupp för yrkesgrupper som sjukgymnaster, arbetsterapeuter och fritidspedagoger.

För välfärdsstatens del är det möjligt att binda samman aktiverings-tanken med såväl arbetskraftsbristen efter andra världskriget (jfr Phillipson 1982, jfr Sutorius 1996), som farhågorna att avkomodifieringen av arbetskraft leder till att stora grupper helt enkelt förlorar motivationen att arbeta. Förmåner som gör det möjligt för människor att träda ifrån arbetsmarknaden utan att lida nöd, måste följas av en aktiv rehabiliteringspolitik (jfr SOU 1947:44, s 42-53). Ett annat spår är de erfarenheter som vunnits ur de två världskrigens rehabilitering av invalider och den medicinska analogin mellan enskilda kroppsdelar, hela kroppen och hela människan (Jfr SOU 1946:65, s 10-18). Aktivitetstänkandet kan ses som en förlängning av medicinens aktiva rehabilitering. Vila och sängläge är inte den rätta vägen till hälsa. Människan måste stimuleras för att inte förtvina.

Sedan 60-talet förekommer en teoretisk motsättning mellan perspektiv som betonar aktivitet respektive disengagemang. Inom den så kallade disengagemangsteorin eller tillbakadragandeteorin för Cumming & Henry (1961) fram ett alternativ till det etablerade aktivitetstänkandet. Med utgångspunkt från en funktionalistisk analys betraktas "de äldres" tillbakadragande från samhället som en förberedelse inför döden. Även samhället drar sig gradvis tillbaka från "de äldre". Graden av involvering minskar utifrån ett ömsesidigt behov. Eftersom tillbakadragandet betraktas som universellt ligger det nära till hands att se processen som biologiskt determinerad. Cumming & Henry beskriver också disengagemanget som en genetiskt nedärvd drift. En rad forskare har ägnat stor möda åt att bedriva polemik mot disengagemangsperspektivet, en process som framför allt förtydligat aktivitetstänkandet. Bland annat har Kuypers & Bengtson (1973) formulerat

teorin om ett sammanbrottssyndrom, som med utgångspunkt från stämplingsteoretiska resonemang visar hur det tillbakadragande som kan observeras hos vissa äldre människor, har att göra med rollförlust och sårbarhet vid pensioneringen som kombinerats med omgivningens negativa förväntningar. Kuypers & Bengtson definierar tillbakadragandet som en ofrivillig social process, som kan vändas genom positivt bemötande. Stora delar av den gerontologiska forskningen har byggt vidare på teorier om rollförlust och samhällelig utstötning i ett omfattande gerontologiskt projekt som syftat till att visa att "de äldre" har samma behov och rättigheter som yngre personer. Vetenskapsmän har sett som sin uppgift att upplysa unga och gamla människor om vikten av att åldrandet blir en fortsättning på det tidigare livet och att passiviteten inte breder ut sig. I Sverige erbjuder Jan Helander (jfr exempelvis Helander 1984) ett bra exempel på vetenskapligt missionerande.

Vad som gjort disengagemangsteorin så kontroversiell är att den pekar vidare mot en passiv socialpolitik. De disengagerade åldringarna kan lämnas åt sitt öde. Inom aktivitetstänkandet blir konsekvenserna motsatta. Samhället har ett ansvar för "de äldres" välfärd. Genom rehabilitering, service och fritidsåtgärder ska äldre människor stimuleras till deltagande och aktivitet (jfr Tornstam 1994; Daatland 1995). Identifierandet av äldre människor som konstitutionellt skilda från andra kan också användas som ett sätt att legitimera segregering och diskriminering (Townsend 1986). Därmed är det uppenbart att aktivitetstemat nära hänger samman med isärhållandetemat.

En teoretisk problematisering

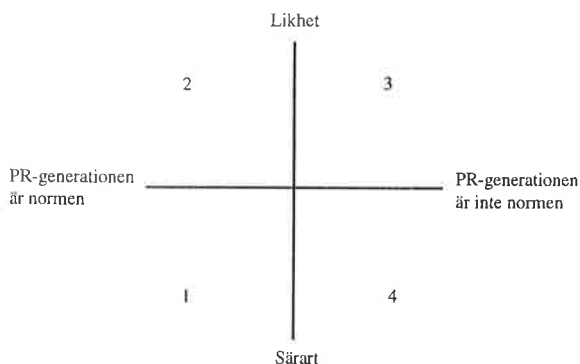
Hazan (1994) menar att samhällets sätt att bemöta "de äldre" kan klassificeras på två axlar. Den första går från integration till segregation, från involvering till disengagemang. I integrationsändan tillhör "de äldre" samhället och är icke urskiljbara utifrån ett multigenerationstänkande. I andra änden har de separerats från sina tidigare liv. Den andra axelparet benämner Hazan humanization och dehumanization. I dess ena ände betraktas äldre som kompletta människor, med samtliga mänskliga kvaliteter, rolluppsättningar och

identiteter. I axelns andra ände ses de som kulturellt tvetydiga enheter, vilka saknar flera "mänskliga" egenskaper.

Hazans modell problematiserar emellertid inte humanisering och avhumanisering i förhållande till vad som i samhället betraktas som normalt och mänskligt. Det mänskliga likställs med att ha många olika roller, vilka inte skymms av en enda social kategorisering. Men vem utgör normen för det mänskliga? Med vilka kriterier avgörs vad som är normalt?

Under senare år har framför allt Tornstam (1993) polemiserat mot att ålderdomen mäts med den vuxna medelålderns antagna normalitet. Egenskaper som effektivitet, produktivitet och oberoende anses normala, medan deras motsatser patologiserats. Aktivitetsperspektivet söker pressa in "de äldre" i en medelålderns form utan hänsyn till empiriska belegg för kvalitativa skillnader i åldrandet. Tornstams problematisering av den produktiva/reproduktiva "vuxengenerationens" normerande karaktär möjliggör användandet av en typologi som hämtats från genusforskningen.

Hirdman (1986, 1988) har utvecklat en typologi för analyser av kvinnors position i samhället - vad de är och vad de bör vara. Liknande modeller har använts för att diskutera kvinnorörelsers strategier (jfr Liljeström 1983, Berggren 1987). Den första av typologins axlar rör frågan om *normen*, dvs om mannen ska betraktas som norm eller ej. Överfört till åldrandet kommenterar axeln den produktiva/reproduktiva generationens norm. Den andra axeln sträcker sig från likhet till särart och handlar alltså om *isärhållande* mellan sociala kategorier och differentieringen inom kategorier.

Ramverket möjliggör fyra ideala positioner för bestämning av vilka "de äldre" egentligen är:

1. Förfall (PR-generation norm och särart). Inom denna position betraktas åldrandet som en avvikelse i förhållande till PR-generationens normalitet. Mellangenerationens naturliga egenskaper och kvaliteter representerar det normala. Äldre människor betraktas som underlägsna och avhumaniseras.
2. Anpassning (PR-generationen norm och likhet). PR-generationens egenskaper och kvaliteter anses normala, men äldre människor anses normalt sett besitta dessa egenskaper. Äldre människor beskrivs som starka, friska, aktiva, ungdomliga, effektiva, oberoende och produktiva. Förfallet och avhumaniseringen placeras utanför själva åldrandet.
3. Förnekande (PR-generationen ej norm och likhet). Inom denna humanistiska position ses individen alltid som en fullgod människa oavsett ålder, kön, ras och sjukdom. Alla är svaga, starka, beroende etc. Ålderdomen som social kategori ifrågasätts.
4. Utveckling (PR-generationen ej norm och särart). Positionen innebär ett ifrågasättande av mellangenerationens normalitet. Samtidigt betraktas "de äldre" som en kvalitativt skild kategori, i besittning av egenskaper som är annorlunda och ibland överlägsna PR-generationens. En typisk sådan egenskap är visdom.

Det är givetvis lockande att försöka placera in teoretiska perspektiv i de olika fälten i något som skulle kunna kallas ett "gerosystem". Det är inte min avsikt att använda typologin på det sättet. I likhet med Scott (1987) menar jag att det i samhället finns starka tendenser till skapande av binära motsatspar, och att teoretiska uppdelningar av kategorier riskerar att reproducera dessa. Men åldrandet är både en individuell erfarenhet och ett socialt fenomen. Äldre människor är både lika och olika. Som personer tillhör de dessutom andra kategorier som kan diskuteras utifrån begrepp som etnicitet, kön, sexuell läggning, hälsa etc. Typologin kommer därför att användas som ett löst ramverk, som möjliggör problematiseringar av samhälleliga fenomen och begrepp som segregation, integration, differentiering, aktivitet och passivitet. Det genomslag olika "bilder" av äldre människor har i samhället är resultatet av komplicerade förhandlingar och tolkningar. Ibland kan dessa kopplas till samhälleliga aktörers intentioner, men sannolikt är det ofta rimligt att tala om mer eller mindre oförutsedda effekter.

Generella ålderspensioner kan ses som ett exempel på den komplexitet och motsägelsefullhet som omgärdar enskilda samhällsinsatser. Som generellt välfärdsinstrument vilar insatsen på en likhetstanke som strävar mot typologins position tre (PR-generationen är inte normen och likhet). Samhällets medborgare ska ges en jämn levnadsnivå genom en solidarisk omfördelning. Äldre människors förmåga att konsumera som andra är en kvittens på deras likhet. Men varför ska detta instrument relateras till kronologisk ålder? Det skapar ju associationer till en slags generell oduglighet, baserad på pensionsåldern. Här finns en rörelse mot position ett (PR-generationen är normen och särart). Äldre är avvikare. Tolkningen av vad ålderspensionerna konnoterar kompliceras ytterligare av talet om en omfördelning över tid. Pensionärerna har arbetat hela sitt liv och gjort rätt för sig. Samhället har en skuld att betala och äldre människor kan därigenom ses som speciellt värdiga mottagare av inarbetade pensioner. Pensionerna får inte jämföras med de bidrag som tillkommer arbetsskygga parasiter. Denna tolkning hyllar mellangenerationens produktivitet och skapar en slags arbetsdiagonal mellan positionerna två (PR-generationen är normen och likhet) och fyra (PR-generationen är inte normen och särart).

Tolkningsramar

Det finns en studie som direkt berör pensionärstidningar - *Images of positive aging: A case study of Retirement Choice magazine* (Featherstone & Hepworth 1995). I denna konkluderar forskarna att tidningsmaterialet framför allt kan ges två betydelser: för det första att visa att vedertagna samhälleliga föreställningar om äldre som svaga och sjuka är felaktiga och för det andra att tillhandahålla nya positiva roller för "de äldre". Denna typ av tolkningar återkommer i svenska studier av tidningsmaterial: Wersäll (1989) har i en studie av 741 veckotidningsnoveller funnit att dessa tillhandahåller normativa anvisningar om vad som är bra och dåligt i vardagliga situationer. Samtidigt följer berättelserna en samhällelig utveckling som de speglar och reproducerar. En tredje betydelse återfinns i Wallanders (1982) avhandling om skön- och semilitterärt material i tidningen Metallarbetaren 1890-1980. Wallander visar att materialets budskap hör samman med den fackliga organisationens politik. Materialet har social tendens.

Tre preliminära grundbetydelser för förståelse av materialet är därmed:

1. Det normativa tillhandahållandet av förebilder, roller och handlingsmönster.
2. Överspridningen från samhälleliga uppfattningar och återspeglandet av tidsandan.
3. Den politiska betydelsen och reproduktionen av organisationens grundläggande uppfattningar.

De tre betydelserna hör samman och kan i enskilda fall tolkas på olika sätt. Vad som vid första anblicken ser ut som en total anpassning till andra aktörers uppfattningar, kan visa sig höra samman med politiska uppfattningar som drivs av organisationen.

Studien av PRO-Pensionären har som teoretisk utgångspunkt det perspektiv som benämns social konstruktivism, där människors sociala verklighet och definitioner av fenomen uppstår genom kollektiva

förhandlingsprocesser och vardaglig social interaktion (Berger & Luckman 1967). Teoribildningen har framför allt utvecklats i studier av sociala problems framväxt genom vissa "naturliga" och lagbundna faser (Blumer 1971; Mauss 1975; Spector & Kitsuse 1977).

Hilgartner & Bosk (1988) utgår i en arenamodell från ett begränsat utrymme på en rad samhälleliga arenor (domstolar, media, vetenskap, organisationer) där "operatives" agerar för att lansera problem. Problem konkurrerar om utrymme och uppmärksamhet. Hilgartner & Bosk är kritiska mot idealiserandet av stadieutvecklingen inom modeller som beskriver sociala problems naturliga historia. Många sociala problem existerar i själva verket inom flera stadier samtidigt. Hilgartner & Bosk menar att en fokusering på problemarenorna ger ett mer dynamiskt perspektiv. Arenor har olika utrymme och kapacitet för sociala problem och de regleras av en rad inre förhållanden. Konkurrensen gäller inte bara mellan olika problem, utan också för hur samma problem definieras. Allmänt sätt lyckas problem som skapar sensation bäst, men denna princip gäller givetvis starkare inom exempelvis media än inom domstolsväsendet. Den uppenbara fördelen med modellen är att enskilda arenors interna dynamik hamnar i fokus. Varje arena är bärare av *kulturella*, *politiska* och *organisatoriska* förhållanden som de potentiella problemen konfronteras med. Arenorna bär på heliga myter och regler om vad som får uttryckas. Dessa är relaterade till organisatorisk utveckling och *institutionaliserade rytmer*, där de återkommande valkampanjerna är tydliga exempel. Olika arenor står i kontakt med varandra. Problem sprids över och ges i och med detta en nya utformning inom ramen för den nya kontexten. Även denna process är dynamisk, med feedback mellan arenorna där problem förstärks eller tonas ned.

Jag avser att betrakta PRO-Pensionären kan betraktas som en slags arena, där "äldreproblem", lösningar och föreställningar om vad äldre och åldrande är lanseras - en arena som har en direkt betydelse för PRO:s medlemmar. I en samhälleligt kontext är PRO, med tidningen som organ, en av de aktörer som lanserar och riktar anspråk mot problem, lösningar och föreställningar inom andra arenor. Poängen med den konstruktivistiska ansatsen i förhållande till PRO-materialet är att pensionärerna och deras organisationer lyfts fram som

medskapande i förhållande till de samhälleliga bilder och föreställningar som förekommer, i stället för att enbart placeras in i en passiv offerkategori, där de utsätts för samhällets diskriminerande definitioner. Tidningen tillhandahåller genom ledare, politiska artiklar, reportage och noveller en vägledning för hur det goda åldrandet bör ske, vilka beteenden och förhållningssätt som bör undvikas respektive sökas. De normativa budskapen om hur äldre bör vara skapar föreställningar om det goda åldrandet på såväl den biologiska, psykologiska som den sociala nivån. De roller och föreställningar som tillhandahålls kan kontrasteras mot mindre positiva bilder utanför PRO-arenan, en process som Featherstone och Hepworth benämner "the construction of positive aging" (1995, s 31). Organisationens framställningar av kategorin "de äldre" hör samman med de politiska krav PRO haft på pensionering, vård, omsorg, boende service etc. PRO är en pensionärs-politisk intresseorganisation med det uttalade målet att förbättra pensionärers villkor. PRO-Pensionären är organisationens språkrör och de bilder och föreställningar om pensionärer och åldrande som lanseras av tidningen kan därför tolkas in i en ideologisk kontext. Om äldre människor anses ha vissa behov och förmågor leder detta vidare mot hur de bör behandlas. Resonemang om ontologi formuleras vidare till politiska krav.

PRO-arenan är omgiven av andra arenor, som på olika sätt påverkar de bilder som lanseras i tidningen, samtidigt som PRO också riktar anspråk mot dem. Andra betydande arenor organiseras omkring stat, media, vetenskap och närstående organisationer. Sammanlänkade arenor bildar nätverk, med gemensam reglering av drama, kultur och politik. PRO-Pensionären bär på en känslighet mot trender som sprids över från andra arenor och speglar tidsbundna samhälleliga värderingar. Överspridningen är komplex och sker på många sätt. Enskilda medlemmar intresserar sig för tidsbundna fenomen som de kräver att tidningen ska ta upp till behandling. På en annan nivå sker över-spridning genom att redaktörer läser andra tidningars material.

Sammanfattningsvis innebär ett arenatänkande att de beskrivningar och tolkningar som genomförs i denna delstudie blir inkompleta. Påståenden som till stora delar reflekterar andra arenors inflytande kan framstå som skapade av PRO. Andra arenors inflytande kan visserligen

urskiljas i hänvisningar och citat, men spridningen mellan arenorna förblir oklar. För en mer grundläggande förståelse måste enskilda fenomen studeras utifrån material från flera arenor. Avsikten är att detta ska ske i senare delstudier inom ramen för projektet.

Metodval och upplägning

Studien har en kvalitativ ansats, där centrala teman och teoretiskt styrda frågeområden bildar utgångspunkt för insamling, bearbetning och analys av tidningsmaterialet. Valet av teman är ett resultat av förstudier och litteraturgenomgångar. Tidningsmaterial som hänger samman med temat aktivitet och temat integration/segregation har valts ut. Avsikten är att behandla andra material på liknande sätt (jfr projektansökan, se bilaga).

En kvantitativ studie har inte ansetts meningsfull med hänvisning till materialets mycket omfattande och heterogena karaktär. Min avsikt har istället varit att visa hur centrala föreställningar byggts upp just genom användandet av tidningsmaterial av skiftande karaktär. Politiska ledare har underbyggts med reportage, informationer och till och med förströrelseläsning. Förstudien visar att avsnitt som i en kvantitativ studie skulle erhålla samma betydelse kommit att få fundamentalt olika genomslag på sikt. Uttalanden av "nyckelkaraktär" riskerar att tonas ned. Det är givetvis möjligt att genomföra olika kvantitativa analyser utifrån materialet. Min avsikt har emellertid varit att i detta material skapa en kronologisk överblick utifrån hela tidningens historia.

Att gå igenom ett stort textmaterial kan liknas vid att genomföra en mängd deltagande observationer. Forskaren försöker kontinuerligt relatera delar till större delar och helhet för att spåra återkommande trender, eller brott med rådande uppfattningar. Det som verkar viktigt nedtecknas för vidare textgenomgångar. När det insamlade materialet sedan struktureras och bearbetas uppstår nya frågor och teman. Fördelen med studier av text är att forskaren kan genomföra nya observationer av ursprungsmaterialet med utgångspunkt från de nya frågorna. Det är möjligt att särskilt söka efter de artiklar som under slutet av ett skeende borde kunna ge svar på hur brytningen mellan två perioder såg ut. Å andra sidan är texten som regel stum för frågor om

motiv och intentioner som den deltagande observatören kan informera sig om på plats. Hur tänkte skribenten på 50-talet? Varför skrev han just den meningen? Sammanställningen och analyserna av materialet resulterar inte i *sanningen* om hur det var utan i en *berättelse* som kan jämföras med andra berättelser (Czarniawska-Joerges 1995). Genom att flitigt använda citat och beskrivningar låter jag tidningens skribenter göra sina röster hörda i studien. I slutändan är det emellertid alltid forskarens röst som hörs (Czarniawska 1997, s 195-205). Betonandet av teoretiska begrepp och teman avser att förtydliga detta faktum.

Materialet består av PRO-Pensionären från nummer 1:1941 till nummer 10:1995. Tidningen kom under sitt första år ut två gånger, under 1942 med fyra nummer och därefter med fem nummer. Från 1979 ökade upplagan till sex nummer/år. Under 1982 och 1983 skedde en ytterligare ökning med ett nummer och från och med 1984 kommer tidningen i princip ut med tio nummer/år. Vid sex tillfällen har sammanslagna nummer förekommit (nr 9/10 1987 och 5/6 1991-1995). Materialet består därmed av 327 tidningar (där dubbelnummer räknas som två nummer).

Samtliga nummer av PRO-Pensionären har lästs igenom. Det betyder inte att jag har läst all text, eller ens alla artiklar. Detta beror på materialets variation. I många nummer är stora delar av tidningen s.k. förströrelseläsning, bildningsartiklar, matspalter och noveller som uppenbarligen inte varit av intresse. (I andra fall har detta material varit intressant). Studien har i princip avgränsats från att följa de ingående redovisningarna om pensionernas utfall och konstruktion. Genomgångarna har resulterat i en förteckning med rubriker, författare (där så anges) och vanligen något om innehållet på artiklarna. Alla artiklar, noveller, informationer och notiser är inte med, vilket åter beror på att tidningen ibland innehåller 15-20 på varandra följande sidor med förströrelseläsning. Sådant material har i många fall endast noterats som: "Diverse om...". Från 80-talet förekommer också en mängd småinformationer som vid genomgången i varje fall tycktes sakna betydelse. Det rör sig om korta informationer om ändringar i försäkringskassans rutiner, basbelopp etc.

Genomgångarna har resulterat i ett stort antal "on-line" poster, som kan relateras till olika områden och teman. En typisk post består av en

artikelns rubrik, författare och kommentarer om dess innehåll. Till systemet med poster har "off-line" material i form av kopierade artiklar av särskilt intresse länkats. Min ambition har varit att i poster (om än korta) sammanställa allt som berör de frågor och teman som varit aktuella i studien. Detta har givetvis inte varit, eftersom intressant information ibland gömt sig i till synes ointressanta artiklar.

Vissa poster är mer omfattande och innehåller längre redogörelser och citat. Sammanställningen av poster omfattar också särskilt intressant material som inte är artiklar, exempelvis annonser, sånger, bilder eller kommentarer om tidningens framsida. Med utgångspunkt från begrepp och kommentarer är det möjligt att genomföra enklare sökningar i systemet med poster.

Materialet har bearbetats diakront utifrån teman och enskilda frågor. I praktiken innebär det att materialet till delstudien om boende, omsorg, sjukvård och service (se nedan) sammanställts genom två olika sökningar. Material som berört just dessa politiska frågor har kombinerats med material som specifikt diskuterat frågor om integration, segregation och differentiering. I många fall rör det sig om samma artiklar.

Två större studier av PRO-materialet har genomförts:

Delstudie om integration/segregation (Isärhållandetemat): Boende, omsorg, sjukvård, service - BOSS.

Den första studien ägnas åt frågor som särskilt anknyter till isärhållandet mellan "de äldre" och andra människor, genom analyser av talet om segregering och integrering, differentiering och uppdelningar mellan olika grupper av äldre. Delstudien kan bindas samman med ett av PRO:s huvudsyften; att påverka äldrepolitik. Jag har valt att titta närmare på äldre frågorna boende, sjukvård, omsorg och service, eftersom dessa speglar föreställningar om äldre människors status och förhållande till andra grupper, med frågor om "de äldre" ska bo integrerat eller på särskilda institutioner, ges särskild sjukvård etc.

Delstudie om aktivitet: Pensionärsrollen

Studien av vad som anses vara normalt och mänskligt - "normen" - fokuseras på talet om aktiviteter som är typiska för eller oppositionella

mot de värden som identifierats som de produktiva generationernas värden - produktivitet, effektivitet, sexualitet, oberoende, aktivitet och andra "virila" värden. Jag undersöker PRO:s andra stora uppgift, nämligen att tillhandahålla förströelse, gemenskap och aktiviteter för medlemmarna - PRO som aktiverande folkrörelse. Talet om "de äldres" aktiviteter, vad de gör, vad de bör och inte bör göra, hur de bör vara etc bygger upp roller för det goda åldrandet.

Utöver de undersökningar som genomförts med fokus på speciella teman har jag sökt efter direkta uttalanden om hur äldre människor är, bör vara, behandlas och bör behandlas. Jag har gått igenom hela materialet och sökt efter adjektiv om äldre, dvs beskrivningar av egenskaper och attribut.

I princip följer presentationen av delstudierna en kronologisk indelning utifrån tre perioder (med ungefärliga brytningar vid slutet av 50-talet och vid slutet av 70-talet). Preliminära benämningar på dessa tidsperioder är

1. "Ur fattigdomen"
2. "Modernisering och tillväxt"
3. "Välfärd och kris"

Perioderna kan relateras till utvecklingen av såväl Riksorganisationen som den svenska socialpolitiken.

PENSIONÄRERNAS RIKSORGANISATION - PRO

Uppgifterna i denna sammanställning är hämtade ur jubileumsskrifter om PRO av Elmér (1967), Elmér & Tidman (1977), Tidman (1982), PRO-Pensionärens jubileumsnummer (1992:4), Elmérs avhandling (1960). Vidare har tre nyckelpersoner intervjuats; Åke Elmér som utöver sin omfattande socialpolitiska kunskap skrivit historiska översikter över PRO, Lars Sandberg som varit organisationens ordförande under 17 år, samt Yngve Tidman som via redaktörskap har särskild kunskap om PRO-Pensionären från början av 50-talet och framåt. Sammanställningen bygger också på en genomgång av tidningen Pensionären 1941-1995, allmänt organisationsmaterial som stadgar, verksamhetsberättelser etc, samt pensionärsorganisationen SPF:s jubileumstidskrift från 1989.

Organisation och historik

PRO är en medlemsorganisation som vänder sig till var och en som uppbär pension, samt maka/make och sammanboende med pensionär. PRO är den största pensionärsorganisationen i Sverige och hade (1996) omkring 390 000 medlemmar. Den andra stora pensionärsorganisationen - SPF (Sveriges Pensionärsförbund) - hade vid samma tidpunkt ca 190.000 medlemmar. Utöver de två stora politiska organisationerna finns statstjänstemännens organisation SPRF (Statspensionärernas Riksförbund), som bildades redan 1937. Organisationen har 58 000 medlemmar och håller för närvarande på att utvecklas till en allmän pensionärsorganisation. 1974 bildades den kristna pensionärsorganisationen RPG (Riksförbundet Pensionärsgemenskap), som för närvarande har 32 000 medlemmar.

PRO består av en central styrelse med kansli, ett centralt representantskap, distrikt, samorganisationer på kommunal nivå, samt enskilda föreningar. Organisationen kongress sammanträder var fjärde år. PRO har en mycket omfattande verksamhet med medlemsmöten, konferenser, kurser, trivselträffar, väntjänst, studiecirklar, hobbygrupper, reseverksamhet, idrott och motion etc. Som exempel kan nämnas att studiecirkelverksamheten under 1994 samlade fler än 120

000 deltagare, medan 1500 utlandsresor anordnades för nära 50 000 deltagare.

PRO:s huvudsakliga verksamhet delas vanligen in i två eller ibland tre avdelningar. Organisationen ska tillhandahålla trivselbefrämjande verksamhet för medlemmarna och samtidigt verka politiskt för förbättringar av pensionärernas villkor (jfr Elmér 1960, s 168-169). Det politiska arbetet bedrivs på många nivåer, från central medverkan i utredningar och statliga organ, till lokal mötesverksamhet, opinionsbildning och medverkan i de s.k. förtroenderåden. En tredje avdelning utgör organisationens råd, stöd och service till medlemmarna i enskilda frågor. Uppdelningen i två eller tre avdelningar är lika gammal som organisationen (jfr Folkpensionären 1942:1, s 8).

PRO bildades i början av 40 talet och höll sin konstituerande kongress i Göteborg den första mars 1942. Organisationen namn blev Sveriges Folkpensionärers Riksorganisation - SFR. Föreningen benämns vanligen Riksorganisationen. 1965 bytte SFR namn till PRO. Orsaken till namnbytet var tillkomsten av ATP-systemet och de nya ATP-pensionärerna.

Flera faktorer tycks ha legat bakom bildandet av PRO. Under andra halvan av 30-talet kom mycket uppmärksamhet att riktas mot "de äldres" levnadsförhållanden. Den socialdemokratiska regeringen avgick under 1936 på grund av en oenighet om de s.k. dyrortstilläggen och den följande valrörelsen kom i mångt och mycket att handla om denna fråga. Detta skapade ett intresse och en medvetenhet omkring "de äldres" situation. I Stockholm och Göteborg bildades under slutet av 30-talet lokala pensionärsföreningar.

Under 1939 påbörjades i Göteborg den organisationsbildning som skulle komma att resultera i den riksomfattande organisationen Sveriges Folkpensionärers Riksförbund - SFRF (senare SPF, vanligen kallat Riksförbundet). SPF hade vid bildandet en vänsterradikal prägel och stöddes bland annat av den syndikalistiska tidningen Arbetaren.

PRO bildades för att förhindra att vänsterkrafterna inom SPF lade under sig landets lokala pensionärsföreningar. Tidman (1982, s 8)

kommenterar situationen i en historisk genomgång: "I synnerhet i Göteborg gjordes försök av olika politiska grupper på vänsterkanten att exploatera pensionärerna som medlemsunderlag." Elmér (1967) och Elmér & Tidman (1977) lyfter fram PRO:s förste ordförande Karl Pettersson som en avgörande kraft bakom bildandet av organisationen. Pettersson arbetade hårt för att övertyga arbetarrörelsen om vikten av att stödja en landsomfattande pensionärsorganisation. Det socialdemokratiska partiet var till att börja med måttligt intresserat och tyckte att det inte behövdes en särorganisation för pensionärernas intressen. Bildandet skedde framför allt med stöd av LO och olika arbetarkommuner, vilka tillhandahöll lokaler och administrativ hjälp. Pettersson åkte runt landet och bildade pensionärsföreningar. Rörelsen växte mycket snabbt. När pålitlig medlemsstatistik började föras 1947 hade PRO redan 50 000 medlemmar (jfr Elmér 1960, s 167). Sex år senare hade antalet medlemmar fördubblats och därefter växte organisationen med ungefär 100 000 medlemmar per årtionde tills medlemsantalet planade ut strax under 400 000 i början av 80-talet. PRO:s västra distrikt bröt sig ur organisationen under 1948-1951 och samarbetade under denna tid med dåvarande SFRF. Från början av 50-talet kännetecknas PRO av organisatorisk stabilitet.

Jämfört med andra folkrörelser skedde bildandet av pensionärsorganisationer mycket sent. Möjligen berodde detta på att pensionärer och "äldre" tidigare inte identifierade sig som en grupp med gemensamma intressen, eller ens som en grupp (Elmér 1967, s 37). Det fanns ingen tradition av äldre gemenskap. Sannolikt spelade också den generellt kortare livslängden en avgörande roll. Det var problematiskt att organisera pensionärer när medellivslängden låg nära pensionsåldern.

De politiska turbulens som karakteriserar pensionärsorganisationernas bildande kan resultera i ett överbetonande av pensionärspolitikens betydelse. Det är emellertid viktigt att inte glömma det undertryckta behovet av förströelse och nöjesverksamhet hos 40-talets folkpensionärer. Elmér betonar i intervju 961213 att de lokala föreningarnas mål inte var att göra politiska framträdanden utan att träffas och ha lite trevligt. Elmér anger att det sedan starten förekommit en grundläggande uppdelning, där de centrala delarna av organisationen ägnat sig

åt politik, medan lokalavdelningarnas huvudintresse varit danser, utflykter och annan förströelseverksamhet.

Organisationen var under de första årtiondena framför allt aktiv i politiska frågor som rörde pensionärernas ekonomiska förhållanden - 1946 års folkpensioneringsreform, dyrtillägg, bostadstillägg, hustrutillägg, änkepensioner etc. I slutet av 40-talet uppmärksammade författaren Ivar Lo-Johansson "de äldres" situation på svenska ålderdomshem och PRO anslöt sig till kritiken. PRO kom att ställa sig bakom kravet på en utbyggnad av hemvård/hemtjänst. Andra centrala frågor för organisationen rörde "de äldres" boende, sjukvård, pensionsålder och ersättning vid extraarbete. Vid slutet av 50-talet påbörjade organisationen också centralt ett arbete med att utveckla fritidsaktiviteter för äldre. Bland annat inleddes ett samarbete med Korpen och studeiförbundet ABF. Hobbygrupper, motionsverksamhet och studier blev allt viktigare delar av verksamheten. Under slutet av 60-talet startades i samarbete med RESO resor till utlandet. I början av 70-talet inköptes och rustades Gysinge Herrgård. Herrgården var tänkt att användas i studieverksamheten, men har kommit att bli en knutpunkt i organisationens hela verksamhet.

Politiska frågor som drivits under senare årtionden har framför allt rört pensionärernas ekonomiska situation - pensioner och pensionering, samt områden som boende, vård, omsorg och service. Vissa frågor kan relateras direkt till organisationens överlevnad, exempelvis krav på samhälleligt stöd i form av bidrag och lokaler, rätt att överlägga och förhandla med staten och andra samhälleliga organ. Organisationen och dess medlemmar har också engagerat sig i tidsbundna frågor som exempelvis fredsfrågan under 80-talet och våldet under 90-talet.

Organisationen har flera anställda, både centralt och ute i landet. Tidman menar att organisationen efter flytten till Stockholm och Geijers ordförandeskap, blivit mer storskalig - och mindre "amatörisk", en utveckling som fortsatt under Sandbergs ledning. Detta intryck bekräftas vid genomgångar av tidningarna. Centrala råd för boende, konsument, socialmedicin etc, har tillsatts i syfte att bereda och bevaka frågor av betydelse för organisationen.

Konkurrensen med SPF

Den med PRO konkurrerande organisationen SPF (tidigare SFRF, eller Riksförbundet) hade under lång tid en mycket besvärlig organisationsutveckling, med stridigheter och splittringar. I början av 60-talet hade förbundet inte fler än 3 500 medlemmar. Därefter skedde en försiktig tillväxt och i slutet av 70-talet hade förbundet närmare 50 000 medlemmar. Under 80- och 90-talet har SPF växt mycket kraftigt, möjligen "på bekostnad" av PRO. På frågan om orsaken till att den organisatoriska tillväxten avstannade, tror såväl Elmér som Sandberg och Tidman att PRO i början av 80-talet kan ha nått den andel av befolkningen som kan tänka sig att gå med i organisationen.

PRO och SPF har sedan begynnelsen diskuterat sammanslagning. I PRO:s stadgar (antagna av kongressen 1993) anges i mom 2 att organisationens uppgift är att "verka för att Sveriges pensionärer organiseras i en enhetlig organisation." En genomläsning av tidningen PRO-Pensionären visar att PRO först under 80-talet tycks acceptera SPF:s existens. SPF har anklagat PRO för att hör samman med socialdemokratin. PRO har fram till mitten av 50-talet anklagat SPF för att vara en kommunistisk täckorganisation och senare för att liera sig med de borgerliga partierna. Båda organisationerna har hävdat att de är partipolitiskt neutrala. När det gäller PRO var den organisatoriska knytningen till socialdemokratin antagligen som starkast initialt, samt under Axel E Svenssons period som ordförande. Svensson var under en del av sin mandatperiod samtidigt riksdagsman för socialdemokraterna.

Politiskt genomslag

PRO:s politiska inflytande är omstritt och svårtolkat. Elmér (1960) kommenterar utifrån en genomgång av pensionärsorganisationernas krav och deras förverkligande, att det vid något enstaka fall är alldeles klart att en direkt påverkan ägt rum (1944 angående realökning av folkpensionerna, Elmér a.a. s 176). Flera frågor har förverkligats, men det är oklart i vad mån detta hänger samman med pensionärsorganisationernas påtryckningar eller andra gruppers agerande. I några fall har framställningar från pensionärsrörelsen åberopats som

skäl i proposition och riksdagsbeslut, eller citerats i anslutning till ärendets behandling. PRO:s inflytande, eller brist på inflytande, kommenteras också i PRO-Pensionären 1997:2, där kanslichefen Leif Karlsson under rubriken "Visst har PRO påverkat!" (s 8), redogör för exempel på inflytande genom åren.

Det är inte bara extremt svårt att uppskatta organisationens direkta inflytande över politiska beslut genom åren. Frågan är också känslig, eftersom bristande inflytande berövar organisationen politisk legitimitet och banar vägen för konkurrerande organisationer som pensionärspartier och missnöjespartier. Samtidigt är det viktigt att inte enbart fokusera på rikspolitiken, utan även ta hänsyn till en kommunal-, och landstingskommunal nivå, där föreningar och medlemmar genom PRO:s kurser och studiecirklar skolats och utbildats för att bevaka och driva särskilda pensionärsfrågor.

Personkontinuiteten inom PRO

PRO har fram till idag haft sju ordföranden:

Karl Pettersson	1942-1951
Olof Linders	1951-1961
Axel E Svensson	1961-1974
Artur Kaijbjör	1975-1977
Arne Geijer	1977-1978
Lars Sandberg	1979-1996
Lage Andréasson	1996-fortf.

Kontinuiteten bland ordförandena kan ses som ett uttryck för en organisatorisk stabilitet. Den typ av inre stridigheter som under perioder resulterat i ordförandebyten i den konkurrerande organisationen SPF förekommer inte, eller har lösts med en större hänsyn till sammanhållningen. En period av något hastigare ordförandebyten ägde rum under 70-talet, då för det första Axel E Svensson av "åldersskäl" avgick före utsatt tid. I samband med att PRO flyttade sitt centrala kansli från Malmö till Stockholm avgick den nye ordföranden Artur Kaijbjör och lämnade då plats för LO:s förre ordförande Arne Geijer. Geijer avled emellertid en kort tid efter sitt tillträde. Lars

Sandbergs 17-åriga ordförandeskap har därefter skapat en mycket stabil ledarsituation.

Personkontinuitet har även utmärkt organisationens anställda personal. De mest slående exemplen är Yngve Lövgren som under mitten av 40-talet började som organisationens "allt i allo", för att först 1977 lämna den centrala organisationen. Ett annat rekord innehar Yngve Tidman som varit tidningen PRO-Pensionärens redaktör från 1952-1986 och även efter detta varit medarbetare i tidningen. Det kan också nämnas att Axel E Svensson satt som mötesordförande vid organisationens konstituerande kongress 1942, 20 år innan han själv valdes som ordförande för organisationen.

En genomgång av PRO-materialet visar att de anställda "icke-pensionärerna" periodvis haft ett mycket starkt inflytande på organisationens politik och verksamhet. Framför allt gäller detta Yngve Lövgren och organisationssekreteraren Valter Ekberg. Lövgren karaktäriseras i intervjuer med Elmér, Sandberg och Tidman som "idéspruta" och "grå eminens", en person som formulerade planer och strategier. Eller som Tidman uttrycker det: "Det var han som höll i allt." I organisationens tidning och minnesskrifter framgår att Lövgren deltagit som en mycket central person vid uppvaktningar av regeringen och andra statliga organ. Lövgren tycks ha haft ett reellt politiskt inflytande i förhållande till framför allt ordföranden Olof Linders. Valter Ekberg anställdes 1963 som organisationssekreterare, med uppgift att utveckla den växande fritidsverksamheten. Med tiden breddade han sitt verksamhetsfält och kom att bli en betydelsefull företrädare för rörelsen i stort, en person som representerade PRO i statliga utredningar, skrev utlåtanden över riksdagspartiernas motioner och kommenterade osämjan med Riksförbundet. Även Ekberg lämnade sin befattning 1977. Organisationen har rekryterat sina anställda inom "arbetarrörelsen", från det socialdemokratiska partiet, andra folkrörelser och sympatiserande organisationer.

Tidningen PRO-Pensionären

Tidningen Folkpensionären startades 1941 i Göteborg av redaktören Lars M. Wählberg. Redan i tidningens andra nummer fanns en uttalad organisatorisk knytning till RO. Folkpensionären bidrog därefter eko-

nomiskt till organisationens uppbyggnad. Efter en maktkamp mellan organisationen och redaktör Wåhlberg togs tidningen 1948 helt över av PRO. Redaktionen flyttade till Malmö och Göteborgsdistriktet utträdde för några år ur Riksorganisationen. Riksförbundet ägde sedan 40-talet rätten till tidningsnamnet Pensionären, men förlorade detta som ett resultat av splittringar och dödsfall. 1973 övertog PRO detta namn för sin tidning. Senare lades tillägget PRO till tidningens namn. PRO-Pensionären utkom fram till och med 1978 med fem nummer/år. Därefter ökades antalet nummer successivt, för att 1984 nå nuvarande tio nummer. Sedan 1987 är PRO-Pensionären en medlemstidning som skickas ut till samtliga PRO-hushåll.

PRO-Pensionären har numera en upplaga på runt 300 000 exemplar. Tidningen läses också i mycket hög omfattning av medlemmarna. Enligt en TEMO-undersökning som refereras i PRO-Pensionären 1991:7 (Vad tycker läsarna om PRO-Pensionären, Leif Karlsson) läser 74 procent av medlemmarna hälften av tidningen eller mer. 95 procent tycker att tidningen är bra eller mycket bra. Tidningen nådde givetvis ett mindre antal människor under 40-talet, även om det då kan tänkas att samma tidning lästes av många pensionärer.

En genomläsning av PRO-Pensionären visar att tidningen sedan 40-talet haft karaktären av språkrör från ledningen till medlemmarna. De politiska budskapen meddelas klart och tydligt på flera ställen i tidningen. Denna bild bekräftas i intervju av Tidman 961216. Tidman hade vid sidan av sin anställning som journalist på tidningen Arbetet under många år uppgiften att sammanställa och redigera material. Han menar att det alltid varit självskrivet att tidningen är ett organ för PRO, där ledningen ska ha möjlighet att kommunicera med medlemmarna. Tidman betecknar sig själv som en traditionell "rörelsejournalist" utan ambitioner att föra en egen talan, men menar samtidigt att han aldrig censurerats eller direkt styrts av organisationsledningen.

Tidningens nära knytning till organisationsledningen gör det möjligt att utifrån några enstaka nummer under olika perioder avgöra vilka frågor som för tillfället drivits av organisationen. Tidningen är också politiskt sammanhållen. De olika budskapen återkommer i olika varianter och former. Ledarsidan och ordföranden sammanfattar de krav som

framförs i politiska artiklar i tidningens första del. Reportage, insändare och till och med skönlitterära noveller stödjer dessa krav. Ofta har organisationens ledande representanter skrivit de inlägg som publiceras i tidningen. Tidningen tycks alltså vägleda medlemmarna i de viktiga pensionärsfrågorna. Under perioder har tidningens information kompletterats med utskick från organisationsledning till föreningar - frågor som givits någon sidas behandling i tidningen har utvecklats i mer genomgripande diskussioner. Utskick och informationer ingår inte i denna studie.

Under de femtio år som tidningen tillhört PRO har redovisning av kritik mot eller oenighet inom organisationen varit sällsynt. Öppen debatt mellan skribenter, ledande medlemmar eller fraktioner saknas som regel. Kritik i form av insändare har också varit ovanlig. Den fråga som vid tillfällen diskuterats är bindningen mellan Riksorganisationen och socialdemokratin. Denna bindning har vanligen förnekats. Ledande representanters "dubbla roller" som PRO:are och politiker har förklarats vara deras personliga ensak. Ibland har ett nära samarbete med socialdemokratin försvarats utifrån att detta parti sitter i regeringen eller historiskt lyft fram pensionärernas sak. I övrigt har som sagt kritik av organisationen varit mycket sparsam. Kritiska insändare har inte sällan mötts med arrogans. Från slutet av 70-talet har tidningen blivit mer öppen och tillåtande i förhållande till medlemmars avvikande åsikter.

Tidningen har fram till och med 70-talet genomgående rapporterat om framgångar i medlemsvärvning och politiska beslut, medan motgångar omformulerats eller förtigits. De gånger pensionärerna fått dålig utdelning i den politiska huggsexan har tidningen fokuserat på hur många miljarder som staten avsätter till "de äldre". När medlemsantalet inte ökat som förväntat har uppgången bland deltagare i studiecirkel och pensionärgymnastik lyfts fram. Från 80-talet och framåt har redovisningen av politiska och organisatoriska framgångar tonats ned. Sandberg beskriver i intervju (970221) att organisationen från slutet av 70-talet fått ägna sig åt att försöka försvara välfärdslösningar mot besparingar och nedmontering. Förändringen i tidningens rapportering tycks därför både ha att göra med faktiska

motgångar och en mer öppen hållning i förhållande till rörelsens problem.

Under 80-talet har tidningen enligt såväl Elmér som Tidman fått en mer utpräglad karaktär av veckotidning. Tidman har också efterföljts av kvinnliga redaktörerna Eva Bohr, Monica Swärd och Agneta Berg-Wahlstedt, vars utnämningar enligt Tidman delvis kan ses som uttryck för en strävan att öka det kvinnliga inflytandet i organisationen.

Sammanfattningsvis bedöms tidningen utgöra en mycket god källa till studier av såväl den politiska verksamheten som medlems servicen och fritidssatsningarna. Utsagor är som regel tydliga och kan föras till breda ställningstaganden som återkommer under flera år eller hela den studerade tiden.

Avslutningsvis kan det vara värt att kommentera relationen mellan de sociala kategorierna "folkpensionärerna", "pensionärerna" och "de äldre". Den allmänna pensionsåldern 65 år har generellt sätt kommit att betraktas som en gräns för ålderdomens inträde. Generellt sett skapar detta en samstämmighet mellan pensionärer och "äldre". Vissa personer pensioneras emellertid långt före 65 års ålder och kan därför i princip gå med i PRO mycket tidigt. Den som är partner till en pensionär kan också bli medlem i PRO utan att själv vara pensionär. En genomgång av tidningen visar att definitionerna i stort sett följt en grundregel om likhet mellan pensionär och "äldre". Begreppen används mer eller mindre synonymt och det har legat i tidningens intresse att inte diskutera kronologiska gränser för ålderdomens inträde.

Operatörerna

I Hilgartner & Bosks arenamodell förekommer begreppet "operatives", dvs. de agenter som lanserar problem på de olika arenorna. Även om den här undersökningen inte särskilt fokuserar på dessa agenter, har frågan en koppling till en diskussion om validitet. Som tidigare noterats medför den ensidiga fokuseringen på PRO-materialet en risk för överbetoning av interna faktorerets betydelse. Men tänk om tidningens skribenter uteslutande varit icke-pensionärer; har då innehållet överhuvudtaget att göra med pensionärer?

PRO är en massorganisation för pensionärer och uppenbarligen söker sig många äldre människor till den. Tidningen riktar sig till pensionärer och läses av pensionärer. Tidningen är, som konstaterats ovan, ett organ för organisationsledningen, med budskap som i regel är sammanhållna. Samtidigt står det klart att flera av organisationens medarbetare, tidningens skribenter, och dess redaktörer varit personer ur de yngre generationerna. Flera av dessa personer har haft en anknytning till andra organisationer, exempelvis som redaktörer på tidningar inom A-pressen. Detta gäller bland annat Yngve Tidman, som 1952-1986 haft redaktörskapet för PRO-Pensionären som en bisyssla till sin anställning på tidningen Arbetet. Tidman berättar i intervju (961216) att materialet till tidningen kommit från olika håll, ibland från bildbyråer, frilansjournalister och enskilda skribenter.

Frågan om skribenters inflytande är intressant, eftersom bland andra SPF (dåvarande SFRF) många gånger anklagat PRO för att vara en socialdemokratisk lydorganisation. Om många viktiga artiklar skrivits av socialdemokratiska tidningsmän insmyger sig givetvis misstanken att detta är sant. (Därmed inte sagt att detta inte är vad organisationens medlemmar vill läsa.) Jag avser att hantera problemet med utomstående skribenter genom att kommentera dem och värdera tidningens självständighet i förhållande till i första hand den socialdemokratiska organisationssfären. Jag har försökt spåra signaturer och namn på skribenter via *Pseudonymregister* (Andersson 1967), *Publicistklubbens porträttmatriklar* (von Sydow 1936; Wijmark 1952) samt olika upplagor av bl.a. *Vem är det?* Dessvärre tycks de personer som skrivit i tidningen varit relativt okända, eller inte räknats som viktiga. Förr redaktören för PRO-Pensionären Yngve Tidman har i detta sammanhang bidragit med värdefull information om signaturer och namn.

Översiktligt är det möjligt att relatera bindningen mellan PRO och arbetarrörelsen till de tre perioder som studeras. Under de första åren är arbetarrörelsens inflytande av invaderande karaktär. Skribenter från arbetarrörelsens tidningar - framför allt Arbetet - skriver i PRO-Pensionären. Under Axel E Svenssons tid som ordförande 1961-1974 kommer det socialdemokratiska inflytandet inifrån organisationen, som samtidigt är mer självständig i förhållande till exempelvis socialdemo-

kratiska ledarskribenter och Landsorganisationen. Från mitten av 70-talet blir PRO allt mer partipolitiskt obundet. Från 80-talet sätter journalistiska redaktörer sin prägel på tidningen. Det är då dels frågan om pensionärer som tycks knutna till PRO-expeditionen och skriver mycket, exempelvis Stig Svedberg och Thore Davidsson, och dels om yngre professionella journalister, som Monica Swärd och Agnetha Berg-Wahlstedt.

Det står klart att externa skribenter har ett inflytande på tidningens innehåll under det första årtiondet. När organisationen efter hand skapar föreställningar om det goda åldrandet och den rätta äldrepolitiken uppstår ett växelspel med de externa auktoriteterna. Under 50-talet refereras medicinska experter och representanter för samhällseliga organ flitigt, men är det här frågan om en invasion av tidningens arena? När gerontologer, läkare, friskvårdsinstruktörer och andra experter refereras under 80-talet framstår ett mönster klart: PRO anordnar eller deltar i konferenser dit auktoriteter bjuds in. Föredragen refereras i tidningen och bekräftar därmed de föreställningar om åldrandet som förekommer på annan plats. Tidningen hämtar stöd för rådande uppfattningar hos externa auktoriteter. Man vill höra gerontologen Jan Helander berätta att äldre människor behövs i samhället och att de ska hålla sig aktiva. Därför bjuds han in på möten och konferenser som sedan refereras i tidningen.

Benämningar

Både organisationen och tidningen har, som beskrivits ovan, genomfört namnbyten. Valet står mellan att genomgående benämna organisation och tidning vid det senaste namnet PRO och PRO-Pensionären, eller att använda namn som gäller vid varje beskriven tidpunkt. Eftersom denna rapport är av materialkaraktär och följer en kronologisk indelning, har jag i de två delstudierna valt det senare alternativet. I texten kommer Pensionärernas Riksorganisation benämnas: SFR, Riksorganisationen, RO, PRO eller bara, organisationen. Tidningen benämns: Folkpensionären, PRO-Pensionären eller bara tidningen.

Begreppet, "de äldre" kommer fortsättningsvis att användas utan citationstecken, även där sådana tecken borde användas.

BOENDE, OMSORG, SJUKVÅRD, SERVICE - BOSS

"Jag minns att jag för många år sen läste några ord av en engelsk författare som slog mig. Han skrev:

- Man kan döma ett folks kulturella standard genom att betrakta dess kyrkogårdar. Är dessa illa skötta, förfallna, vanvårdade, då har det folket en låg eller ingen kultur. Äro de däremot kärleksfullt vårdade, då står det folket kulturellt högt.

Jag skulle vilja överflytta de orden på varje folks sätt att ta hand om sina gamla. Hållas de i förakt och misär, då står det folket lågt. Hållas de i ära och vårdas de med kärlek, då står det folket kulturellt högt."

(Ludvig "Lubbe" Nordström, Folkpensionären 1941:2, s 14)

PERIOD 1

Pensionärshem och nya ålderdomshem

Under 40-talet råder en omfattande bostadsbrist i Sverige. Särskilt drabbade är pensionärerna som på grund av låga inkomster är hänvisade till det sämsta bostadsbeståndet. Pensionärernas bedrövliga bostadsstandard framställs i Riksorganisationens tidning som ett stort problem. Socialminister Möller talar i ett öppet brev i Folkpensionärens första nummer om bostäder "...som rätteligen borde hava förbjudits av hälsovårdsnämnderna" (1941:1, s 1). Ordföranden i Uppsala Folkpensionärers Förening, Edvin Thorsén, utvecklar denna beskrivning:

"Man kan ha haft 15-16 grader på kvällen och 6-7 grader på morgonen. Skafferier saknas, matvaror få förvaras i trälådor på golvet. Likaså saknas klädesgarderober och luftventiler. Fullständigt okänd lyx äro toaletter, vatten- och slaskledningar i dessa lägenheter. Ute på gården finns vattenposten och i ett dragigt uthusskjul klosetten. Vad det vill säga för ofärdiga, gamla och invalider, som knappast kunna förflytta sig den lilla biten mellan bordet och spiseln förstår nog envar som vill ägna saken en ärlig tanke. Jag har sett oförmögna människor stödda på ett par käppar, en stol eller en träbock, vricka sig iväg över en snöig gård i 25-30 graders kyla för att komma ut till klosetten eller vattenposten. Att

dessa förhållanden äro hälsovådliga, ohygieniska och ovärdiga ett demokratiskt samhälle lär väl ingen kunna bestrida." (1942:2 s 12).

De enda som enligt Thorsén tjänar på bostadseländet är hyresvärdarna, som uppbär hyra utan att behöva reparera fastigheterna. Pensionärerna vågar inte säga till om förbättringar, eftersom de då kan drabbas av hyresökningar. Nybyggnationen av lägenheter avlastar inte heller de gamla, eftersom de inte har råd att bo i nyproducerade fastigheter. De gamla är fångar i städernas ghetton och rättslösa i relation till fastighetsägare och hyresprofitörer.

Sedan början av seklet bor gamla människor på ålderdomshem. Dessa hem beskrivs emellertid inte som en slutgiltig lösning på äldres bostadsproblem. Tvärtom är ålderdomshemmen i sig i behov av reformering. Allt för många hem av kaserntyp existerar. Ålderdomshemmen måste enligt skribenter i tidningen avskiljas från fattigvården. Stora mängder gamla får inte samlas inom en anstalt eller sammanpackas i stora salar. Det måste bli möjligt för äldre att bo ensamma och äkta makar att bo ihop. Under kommande årtionden väntas en mycket omfattande ökning av antalet gamla. Alla dessa kan inte hänvisas till ålderdomshemmen, vilka bör reserveras åt de äldre som inte förmår ta hand om sig själva. För övriga folkpensionärer måste samhället finna en annan lösning. Denna lösning är de s.k. pensionärshemmen.

Folkpensionärens första nummer 1941 inleds med att socialminister Gustav Möller diskuterar pensionärernas bostadssituation. Möller redovisar i artikeln uppfattningar som återupprepas i flertalet av tidningens nummer fram till slutet av 40-talet: Pensionärernas bostadsproblem ska lösas genom en utbyggnad av pensionärshem. Byggnationen av subventionerade pensionärshem har pågått sedan 1939. Under 40-talet nämner tidningen framför allt Göteborg som en föregångskommun när det gäller att bygga moderna och trivsamma pensionärshem. Hyrorna är mycket små och subventioneras, så att hyreskostnaden endast täcker förvaltningskostnader, underhåll och löner. Kostnader för uppförandet stannar på staden. De boende klarar hyran med hjälp av sina små inkomster - folkpensioner, extraarbete och hjälp från anhöriga. Arrangemanget innebär en avlastning av fattigvårdens budget. I Göteborg avser pensionärshemmen "...att

bereda bostäder åt i staden bosatta aktningssvärda åldringar, vilka genom den förmån av fri eller billig bostad, som i pensionärshemmen kan beredas, ha utsikt att i fortsättningen kunna reda sig utan hjälp av fattigvården" (1941:1 s 11). De fattiga hänvisas till ålderdomshemmen.

Skribenter uttrycker under 40-talet förhoppningen att Göteborg ska tjäna som exempel för resten av landet. Utbyggnaden av pensionärshemmen går dessvärre trögt. Gustav Möller:

"Det är alljämt min tro att man bör bygga pensionärshem över allt i landet i tillräckligt stor omfattning för att tillförsäkra folkpensionärerna trivsamma och goda bostäder till så låga hyror, att de får rum inom ramen för en folkpensionärs inkomst. Emellertid är det ett faktum, att byggandet av pensionärshem företagits i alltför svag takt för att man inom rimlig tid kan vänta sig, att pensionärsfrågan på den vägen skall bli slutgiltigt löst annat än för ett fåtal pensionärer." (s 1).

I artikeln "Från 'fattighus' och vindsskrubbar till pensionärshem" (1941:1) beskriver redaktör Einar Andersson² utvecklingen av institutioner från 1700-talet och framåt. I Anderssons framgångsbeskrivning har forna tiders institutioner av kasern- och anstaltskaraktär ersatts av pensionärshem och ålderdomshem av "en ny typ", hemlika och hemtrevliga. Rummen har ljusa och glada färger. Hemmet som har "...en vacker veranda, är omgivet av en vacker park med soffor." (1941:1, s 10). Den viktigaste förändringen är dock andan och atmosfären, som har blivit lugn och hemtrevlig.

Under 40-talets första hälft hyllas pensionärshemmen i en rad artiklar. Skribenter möter gamla människor som glädjestrålade och tacksamt berättar hur väl de trivs på pensionärshemmen. Dessa vittnesmål refereras som beviset för att den förda politiken utgör den rätta vägen. I varje nummer redovisas också hur nya pensionärshem under högtidliga former invigts på orter runt om i landet. Pensionärshemmen är det goda exemplet på den rätta vägen.

² Till artikeln finns ett foto av en ung man bifogat. Svenska publicistklubbens porträttmatriklar från 1936 och 1952 listar två Einar Andersson, men ingen har likhet med mannen på fotot.

Utbyggnaden av moderna ålderdomshem och pensionärshem innebär att pensionärerna befrias från utdömda bostäder och fattighus. Gamla människor är inte längre utelämnade till vare sig marknadens hyresprofitörer eller fattigvårdens omänskliga system. Redaktör Einar Andersson:

"Genom den yttre fattigvårdens organisation fick de gamla fattiga i viss utsträckning bidrag, men dessa voro små, varför åldringarna tvingades söka sig till vindskupor, små dragiga krypin och även till källarhålur. Längre blev också de sämsta krypin de gamlas bostäder. Och ännu hålla sig en del gamla kvar i det sämre bostadsbeståndet. Många föredrog länge den dåliga bostaden framför anstaltsvården. Ordet 'bracka' levde länge kvar och hade dålig klang, betydde kasernliv, många människor sammanpackade i ett rum. Detta förbands också ofta med inhuman behandling.

Just på detta område har de senaste åren medfört stora reformer. De nya kommunala ålderdomshemmen vilka stå under fattigvårdens förvaltning - liksom pensionärshemmen, sådana de framträtt i Göteborg - ha inte på minsta sätt anstaltskaraktär. Detta förhållande har också lockat fram de gamla ur vindrummen och från de mörka bakgårdarna. (1941:1, s 9-10).

Frigörelsen från fattigdom och fattigvård innebär inte bara att ålderdomshemmens paternalistiska anstaltsbehandling måste upphöra, utan har också en mer genomgripande betydelse. Själva synen på de äldre måste förändras. Denna strävan kommenteras 1945 av ordföranden Axel Pettersson:

"Våra folkpensionärer har ofta jämställts med vanligt fattigvårdsklientel. Det har därför varit ett angeläget behov att från våra föreningsars sida få bort den gamla fattigvårdsandan." (1945:2, s 12).

Fyrtioalets strävanden kan sammanfattas i Internationalens sjunde rad: "Från mörkret stiga vi mot ljuset". Ett mörker som innebär fattigvård, ålderdomshem av anstaltskaraktär, dragiga bostäder utan bekvämligheter ska ersättas med folkpensioner och pensionstillägg, pensionärshem och hemtrevliga ålderdomshem, där de äldre efter ett

livslångt värv kan njuta sitt välförtjänta otium - inte i form av välgörenhet utan som en rättighet.

Boendefrågan förtydligar flera av tidningens centrala teman, där befrielsen är ett. Kopplat till detta frigörelsetema hör beskrivningarna om de gamla tidernas elände, ett elände som för äldre människor också sträcker sig ända in i den framväxande välfärdsstaten. Andra grupper har stadigt fått det bättre, medan stora grupper åldringar fortfarande lever utanför välfärdsstaten och samhället. Forna tiders samhälle är bärare av armod och omänsklighet, medan det samtida Sverige beskrivs som en "välfärdsstat", ett "kultursamhälle" och ett "demokratiskt samhälle". Det är möjligt att ställa samhället till svars för de ojämlikheter som gör att de äldre generationerna lever kvar i förgången tids armod, utan att ha givits sin rätt som fullvärdiga medborgare.

I praktiken innebär satsningen på institutionsliknande boenden också en befrielse från familjen och de traditioner av degradering och undantag som historiskt präglat äldres situation. Till skillnad från de två första befrielserna kommenteras denna tradition endast försiktigt:

"...det är inte stort bättre att massor av människor mot sin vilja tvingas vistas hos anhöriga, som har det trångbott och besvärligt, i stället för att få den sakkunniga vård de behövde eller endast ett lugnt och stilla rum i ett ålderdomshem, som verkligen var ett hem och inte en kasern." (Signaturen G. E-g, 1947:1, s 5).

Riksorganisationen betraktar under 40-talet pensionärshemmen som ett tillskott till folkpensionen. Detta tycks också vara Möllers tanke. En reformerad folkpension och ett subventionerat boende är den helhet som ger pensionärerna ett drägligt liv. Det kollektiva boendet är emellertid inte ett mål i sig. Omkring pensionärshemmens samling av gamla människor etableras inte någon ideologi om gemensam trivsel eller praktiska fördelar. Retoriken etableras istället omkring det subventionerade boendet som gör det möjligt för äldre att bo drägligt utan beroende av fattigvården. Pensionärerna trivs i sina pensionärshem för att de erbjuds en dräglig levnadsstandard i jämförelse med de utdömda hyresfastigheterna och en hem- och frihetskänsla i jämförelse med den traditionella åldringsvården.

Kritiken mot institutionerna

När Riksorganisationen 1947:1 formulerar de 11 punkter/krav som kommer att utgöra basen för föreningens politik under lång tid ställs krav på bostadsbidrag som helt täcker kostnader för skälig lägenhet: rum, kök, wc, värme, samt att ålderdomshemmen helt omorganiseras till "verkliga hem". Under slutet av 40-talet förändras emellertid inställningen till såväl bostadspolitiken som vården av de äldre. Sedan årtionden råder ett omfattande missnöje med ålderdomshemmen. Trångboddheten, översitteriet och fattigvårdsmentaliteten, tvångsintagningarna och blandningen av diverse människor med olika problem är bekymmer som diskuterats, dock utan att Riksorganisationen gjort saken till en huvudfråga. I likhet med de statliga utredningar som refereras har tidningen satt sin tilltro till en reformering, där en ny typ av institutioner växer fram. De nya pensionärshemmen är en del i detta reformtänkande. Från slutet av 40-talet kommer emellertid likheten mellan pensionärshem och ålderdomshem snarare att belasta den förra än gynna den senare.

I ett refererat föredrag 1948:2 går Greta Hamrin från Fattigvårds- och barnavårdsförbundet till angrepp mot den äldrepolitik som bidrar till generationernas lösgörande från varandra. Hamrin är kritisk mot att anhopningar av människor ur vissa kategorier splittrat upp den traditionella familjegemenskapen. Två sådana företeelser är de s.k. barnrikehusen och pensionärshemmen. De senare bidrar till att gamla människor rycks loss ur sin invanda tillvaro och kapslas in i en ålderdomlig miljö, där de ältar krämpor. Hamrin vill att subventionerna ska riktas mot bostäder som byggs i anslutning till egna hem för barnfamiljer. Därmed återknyts kontakten mellan gammal och ung: "Säkert skulle då många föräldrar med tacksamhet hyra av sonens eller dotterns familj. De skulle ha sitt eget men å andra sidan trygghet och stöd t. ex. under en tid av krasslighet." (1948:2, s 13). En annan möjlighet är subventionering av lägenheter i vanliga bostadshus, så att de gamla sprids över hela staden.

När bostadsutredningens betänkande om folkpensionärernas boende refereras 1949:1 är det "...numera ställt under diskussion huruvida

principen med pensionärshem ska bibehållas, eller man i stället ska ge pensionärerna möjlighet till lägenhet i den övriga bostadsbebyggelsen." (s 2). I en artikel av samma nummer utvecklas denna debatt utifrån frågan: "Håller systemet med pensionärshemmen på att bli omodernt och stå inför sin avskrivning?" (1949:1, s 6). Frågan har diskuterats i anslutning till en motion vid Hyresgästernas Riksförbunds kongress. Motionärerna konstaterar att pensionärshemmen varit bra, men att de nu tjänat ut sitt syfte. Pensionärshemmen är ofta belägna i städernas utkanter och förstärker därmed en kategoriklyvning mellan generationerna. Folkpensionärerna stimuleras inte av den ålderdomliga miljön. Pensionärerna bör i stället få bo kvar i sin invanda miljö. De bör inlemmas i det ordinarie bostadsbeståndet. Hyresgästernas Riksförbund ser frågan som angelägen och beslutar att tillsätta en utredning. I 1949:3 återkommer tidningen till frågan. Dagspressen debatterar kategori-byggen och uppsplätning:

"Vad man vill ha i stället för kategoriklyvningen i pensionärshem är möjligheter för folkpensionärerna att få bo i hyggliga propra lägenheter i det allmänna bostadsbeståndet. Härigenom kommer man ifrån systemet med särskilda åldringskolonier." (1949:3 s 2, signatur Y. G-n³).

I artikeln tar skribenten också ställning genom att hänvisa till ett "avskräckande exempel" - de gamles by i Köpenhamn. Där har generationerna separerats. Mot socialminister Möller riktas emellertid ingen kritik. Möller har på en bostadskonferens som HSB anordnat förklarat att pensionärshemmen är den bästa lösningen för många orter, men om ett bättre system kan ordnas har han inget emot införandet av ett sådant. Skribenten hänvisar till att en övergång till subventionerade pensionärsbostäder ligger i linje med ett uttalande från 1945 års SFR-kongress. Pensionärshemmen kan därmed betraktas som en etapp på vägen bort från Fattigsverige. Ett år senare konstaterar tidningen (1950:3) att produktionen av pensionärsbostäder kommer att få en ny riktning. Enligt ett förslag som statsrådet Sven Andersson lagt i riksdagen ska små lägenheter i vanliga hus byggas för folkpensionärerna. Bristen på bostäder för äldre är fortfarande stor, antalet

³ Yngve Gyllin, journalist på tidningen Arbetet, som före Yngve Tidman tillsammans med Ivar Pierre från Arbetet var redaktörer för tidningen Folkpensionären.

folkpensionärer ökar och fortsatta satsningar är nödvändiga. Skribenten och tidningen är nu mycket klar över att omsvängningen i bostadspolitiken är nödvändig:

"Allt som kan göras för att undvika kategoribyggen bör göras. Det har omvitnats i så många sammanhang under senare år att det är nyttigt om folk blandas - ja, först när så sker de bästa resultaten kan ernås." (1950:3, s 9).

Riksorganisationens ställningstaganden i förhållande till pensionärshemmen utgår från principen om att allt som görs för att föra folkpensionärerna ur slummen bör stödjas. När lösningen pensionärshem åstadkommer detta prisas pensionärshemmen. Den nya lösning som föreslås - att inlemma folkpensionärerna i ett vanligt, men subventionerat bostadsbestånd - ses som ännu bättre än boende på pensionärshem. Kritiken mot kategoriklyvningen kommer utifrån, men ges ganska snart ett stöd av tidningens skribenter. Före 1948 förekommer sällan åsikter som utvecklar vare sig fördelar eller nackdelar med att pensionärer bor för sig. Ett argument som stödjer ett isärhållande av generationerna är att folkpensionärer har behov av en lugnare livsstil, utan så mycket jäkt och stress. Denna typ av resone-mang förekommer, men är inte särskilt framträdande. Efter 1950 har kategoriklyvningen blivit ett av de stora problemen för pensionärsrörelsen och inlemmandet av pensionärerna i samhället ett huvudmål. Denna fokusering av ett nytt pensionärsproblem kan direkt sättas i samband med Ivar Lo-Johanssons kampanj mot ålderdomshemmen 1949-1955.

1949 går författaren och samhällsdebattören Ivar Lo-Johansson till frontalangrepp mot ålderdomshemmen (Jfr Lo-Johansson 1949; Edebalk 1990; 1991; Gaunt 1995). Tidningen Folkpensionären refererar i en rad artiklar den kampanj som avslutas med att åldringsvårdsutredningen 1955 avger sitt slutbetänkande. Lo-Johansson får flera egna artiklar införda i tidningen. Hans ståndpunkter emottas inledningsvis tacksamt men med viss skepsis:

"Författaren Ivar Lo-Johansson, är en stridbar och debattväckande herre har nu lämnat statareproblemen och ungdomars sexual-

bekymmer bakom sig och gett sig in på åldringarnas domäner. Anledningen är väl att Lo-Johansson under sin mycket färgstarka levnad nått upp på medelålderns höjd och därifrån har utsikt mot sin egen ålderdom. Så är det med människorna. Livet rinner snabbt undan och rätt som det är finner man sig själv vara i åldringarnas skara och i färd med att diskutera pensionärsfrågor, krämpor och annat som hör ålderdomen till." (1949:2, s 2).

Lo-Johansson har hävdad att RO vill ha pensionärshem istället för ålderdomshem. Tidningen poängterar 1949:2 att detta är fel. RO kräver drägliga bostäder inom det allmänna beståndet. Efter hand ställer sig Riksorganisationen allt mer helhjärtat bakom Lo-Johanssons radikala kritik. Också personen och författaren Lo-Johansson blir föremål för omfattande hyllningar. När åldringsvårdsutredningen avger sitt betänkande omnämns detta i tidningen som "En seger för Ivar-Lo" (1956:1).

I Folkpensionären 1954:1 sammanfattar Ivar Lo-Johansson själv i en lång artikel "Fem års ålderdomskampanj". Grunden för Lo-Johanssons kritik är åldringsvårdens kris. Antalet folkpensionärer ökar kraftigt och samhället vet inte hur dessa ska tas omhand. "...befolkningspyramiden visade mot ett åldringsöverskott som hotade landet." (1954:1, s 3). Lo-Johansson pekar i sina beskrivningar på "skandalösa förhållanden" och "andlig tortyr" vid olika ålderdomshem. Denna alarmism, med framställningar av hur hatet mot de tärande åldringarna kommer att spira, blir i sin tur kritiserad för att skapa oro bland de gamla. Lo-Johansson slår ifrån sig denna kritik. Ålderdomshemmen präglas enligt Lo-Johansson av fattigvårdstänkande och förmynderi. Gamla människor är skyddslösa och helt i händerna på anstaltsledningen. Deras klagan betraktas som kverulans. Under författarens rundresor vägras han så småningom tillträde till vissa ålderdomshem, till och med under besökstid. Detta blir ytterligare ett bevis på att åldringar underkastas ett samhälleligt förmynderi.

Lo-Johansson angriper de olagliga tvångsintagningarna av gamla fattiga människor, vilka i praktiken legaliserats genom att fattigdom skrivs om till psykisk sjukdom. Vidare förekommer ett maskerat tvång i form av indragen bostadshjälp, vilken i barmhärtighetens namn tvingar

gamla människor till anstalt. "Åldrvården krävdes skild från fattigvården, inte bara till namnet utan till andan." (1954:1, s 3). Ålderdomshemmen befolkas av allehanda vårdbehövande och denna klientel-sammanblandning är störande och skapar vantrivsel för de gamla:

"Femtiosju procent av ålderdomshemmens innevånare i hela landet tillhörde kategorier som inte borde finnas på de för normalt åldrande avsedda hemmen." (s 3).

Det rör sig i första hand om kronikersjuka, sinnesslöa och sinnessjuka. Dessa personer bör i stället ges vård på vårdhem och sjukhem. På hemmen råder också passivitet och sysslolöshet. Gamla människor sitter uppradade i salar och korridorer med händerna i knät, i väntan på dagens måltid. "En aktivisering av åldringsperioden, istället för en steril anstaltsinternering, måste försökas." (s 3).

Slutligen ifrågasätter Lo-Johansson själva tanken att åldringar ska bo tillsammans på institution vid sidan av samhällslivet. Denna uppspaltning är onaturlig och olycklig:

"Kontinuiteten mellan generationerna hade försvunnit. De gamla höll på att bortopereras ur samhällslivet. Utan dem blev samhället defekt. Det behövdes en revision av framförallt förhållandet mellan de unga och de gamla." (1954:1, s 3).

Lo-Johanssons radikala kritik styr mot en helt ny typ av åldrvård: Hemvård istället för vårdhem. Denna innebär att "normalt åldrande" personer ska ges möjlighet att bo och dö hemma och att en organisation för vård och omsorg måste byggas upp. Gamla människor vill bo hemma.

"För framtiden borde ålderdomshemmen kunna överflödiggöras. Istället borde de ute i livsmiljön [boende] åldringarna tas tillbaka in i samhällssammanhanget. Vårdhem med läkare och sjukhem skulle naturligtvis alltid komma att behövas. Däremot inte anstalter för normalt åldrande." (s 4).

I Folkpensionären 1951:3 redovisas ett föredrag från RO:s kongress, där statssekreterare Per Eckerberg diskuterar statsmakernas syn på Lo-Johanssons kritik och åldringsvårdens problem. Eckerberg inleder med att berömma Lo-Johansson för att denne lyckats väcka allmänhetens engagemang för denna angelägna fråga. Han går därefter igenom kritiken mot det nuvarande systemet och konstaterar att denna helt sammanfaller med de krav som man på ansvarigt håll ställer på framtidens åldringsvård. Eckerberg menar att folkpensioneringsbeslutet från 1946 är själva grundvalen för de gamlas möjligheter till ett normalt och oberoende liv. Tidigare tvingades äldre människor att flytta till ålderdomshem av ekonomiska skäl. Genom Möllers satsning på pensionärshem har stora grupper folkpensionärer kunnat undgå att tvingas ta in på anstalt. När det gäller verksamheten på ålderdomshemmen hänvisar Eckerberg till socialvårdskommitténs betänkande från 1946, med påföljande proposition och positiva riksdagsbehandling, där ålderdomshemmen görs om till kommunala inackorderingshem för åldringar och invalider som behöver omvårdnad. Därmed skiljs ålderdomshem från fattigvård. Eckerberg konkluderar:

"På pappret har vi alltså sedan 1948 en ålderdomshemsreform som i stort sett på alla punkter uppfyller de krav som Ivar Lo-Johansson ställde i sin skrift. Något motstånd från de centrala myndigheternas sidan behöver alltså inte brytas här." (s 12).

De stora brister som fortfarande råder inom åldringsvården hör enligt Eckerberg samman med flera faktorer. Staten har eftersatt byggandet av hem för de kroniskt och psykiskt sjuka åldringarna. Denna fråga kommer emellertid snart att lösas. Platsantalet vid ålderdomshemmen är också för litet och en stor del av anstalterna behöver rustas upp. Socialstyrelsen räknar med ett behov av 29.700 nybyggda platser och därutöver omfattande renoveringar. Sammanfattningsvis ser Eckerberg framför sig en modell där huvuddelen av folkpensionärerna klarar sig i eget boende med hjälp av folkpension och pensionärshem. Den tiondel folkpensionärer som inte kan reda sig själva ska beredas plats på kommunala "inackorderingshem". Enligt en särskild förordning skiljs åldringsvården från fattigvården. Ålderdomshemmen och inackorderingshemmen befrias från kroniskt sjuka, sinnessjuka och sinnesslöa så snart specialistvården för dessa fått tillräcklig kapacitet. De äldre ges

sysselsättning och förströelse. Forskning om åldrandets psykologiska problem prioriteras.

Eckerbergs håller i de flesta avseenden med Lo-Johansson i dennes kritik mot de bristfälliga förhållandena inom åldringsvården. På en punkt lämnar han emellertid kritiken okommenterad. Kategoriklyvning och uppsplätning av åldrar berörs inte. Den mest fundamentala delen av Lo-Johanssons kritik skjuter in sig på själva idén med särskilda hem för "normalt åldrande" personer. Äldre bör bo hemma med stöd och alltså inte brytas ur samhällsgemenskapen. Lo-Johansson sätter också i flera avseenden likhetstecken mellan ålderdomshem och pensionärshem:

"...ålderdomshemmet betyder förlorad kontakt med verkliga livet. Det betyder inkapslandet i den ålderdomliga miljön. Det betyder malande kring krämpor. Det blir ett ständigt jämförande av sjukdomar. Det betyder nervärdering av den egna förmågan. Men naturligtvis betyder pensionärshemmen en stor del av detta också." (1949:2, s 3).

Liknande kritik framförs i tidningen av författaren John Kasseli (1950:1). Antingen förstår inte Eckerberg denna kritik, eller så väljer han att inte bemöta den. Han tolkar Lo-Johanssons kampanj som en välbehövlig påminnelse om att staten bör öka sina ansträngningar när det gäller att förbättra den befintliga åldringsvården. Staten bör påskynda ombyggnationer, renoveringar och saneringar. Tillsynen bör skärpas, gränserna till fattigvården förtydligas, satsningar på sjukvård ökas och aktivitetsverksamheter utvecklas. Eckerberg kan inte argumentera för en idé om åldringssegregering. Lösningen med pensionärshem och ålderdomshem saknar ideologisk bas och kan inte försvaras på annat sätt än utifrån det pragmatiska talet om resurser. När det konstateras att en majoritet av folkpensionärerna önskar bo hemma och att det dessutom är billigare med hemtjänst och hemmaboende än med ålderdomshem är en omläggning av politikens officiella mål endast en tidsfråga.

Åldringsvårdsutredningens betänkande 1955 innebär en omläggning av äldreården med inriktning mot hemtjänst och hemsjukvård. Utredningens huvudresultat sammanfattas i Folkpensionären:

"Enligt utredningen måste åtgärderna i första hand och i största möjliga utsträckning inriktas på att med alla medel hjälpa de gamla att utan alltför personliga påfrestningar få leva ett oberoende liv så länge som möjligt i sina egna hem." (1956:1, s 3).

I praktiken innebär detta att en kraftig utbyggnad av nya vård- och omsorgsformer måste inledas. På det ideologiska planet ses hemma-boende med stödinsatser som den mest önskvärda lösningen på de äldres vård-, omsorgs-, och boendeproblem. Debatten om ålderdomshemmen bidrar till ett avståndstagande från ansamlingen på särskilda platser av människor ur samma kategori - kategoriklyvning. Kategoriklyvningen har förts upp som ett givet problem inom åldringpolitiken. En ideologi omkring hur folkpensionärer ska bo och inte bo har etablerats.

Klientelsammanblandningen

Ålderdomshemmen är av tradition uppsamlingsplatser för människor med allehanda vård- och boendebhov. Det rör sig om alkoholister, hemlösa och andra problematiker som inte kunnat beredas plats någon annan stans. Klientelsammanblandningen uppmärksammas vid ett stort antal tillfällen från slutet av 40-talet och en bit in på 60-talet. Det problem som diskuteras i tidningen tar i första hand sin utgångspunkt i blandningen av gamla människor med skilda behov. Frågan är central i Lo-Johanssons kritik av ålderdomshemmen.

När problemet görs aktuellt i Folkpensionären (1947:1) sker detta i anslutning till Socialstyrelsens yttrande över Socialvårdskommitténs betänkande om ålderdomshemmen. Såväl Socialvårdskommitté som Socialstyrelse är bekymrade över att sinnessjuka, sinnesslöa och kroniskt sjuka vistas på ålderdomshemmen. Olika vårdbehov konkurrerar och boendemiljön för de gamla försämras. Bristen på platser är för samtliga kategorier akut och Socialstyrelsen beskriver läget som katastrofartat. Omfattande resurser måste satsas. Skribenten G. E-g kommenterar alltså välbekanta problem:

"Det finns knappast en tristare syn än dessa gammalmodiga ålderdomshem med deras kaserndoft, deras sammanblandning av människor, som inte passar ihop eller trivs ihop, och med deras kombination av sjukhus anstalt och hem för gamla. (...) Det är åtskilliga saker som måste ordnas i sammanhanget. Problemet om att skaffa vårdplatser på sinnessjukhusen är av omfattande natur. Frågan om vårdplatser åt de kronisk sjuka likaså." (1947:1, s 5).

Skribenten uppmärksammar särskilt ett avsnitt i Socialstyrelsens yttrande, där bristen på medicinsk forskning om åldrandets problem uppmärksammas. Artikeln avslutas med texten:

"Det är en demokratins hederssak att skapa hyggliga villkor för sina gamla och uttjänta medborgare. De ökade folkpensionerna var ett steg, som så snart det blir möjligt måste följas med nästa." (s 5).

Detta nästa steg är alltså en satsning på forskning om själva åldrandet och dess sjukdomar - det skribenten benämner "kampen mot åldrandet och dess lidanden". Det tycks råda en allmän enighet om det olämpliga i att sinnessjuka, sinnesslöa och kroniskt sjuka vistas på ålderdomshemmen. Ingen argumenterar för behållandet av den ordningen. Problemet betraktas som en resursfråga, där en utbyggnad av sjukhusplatser är lösningen. Skribenten ovan uttrycker förståelse för att välfärdsstatens uppbyggnad sker etappvis.

Kritiken i tidningen av klientelsammanblandningen kan delas upp i tre sammanhängande diskussioner som har att göra med begreppen "resurs", "kunskap" och "attityd".

Problemet uttrycks som en brist på platser för sjuka (åldringar och andra), vilken leder till en förskjutning i vård- boendenivå. De personer som rätteligen borde bo på sjukhus/sjukhem finns på ålderdomshem. Ålderdomshemmets rätta klientel skjuts därmed mot pensionärshemmen, som alltså kommer att befolkas av "...ett klientel, som lämpligen inte kunde bo i egna lägenheter." (1950:3, s 8). Resultatet blir omfattande köer till pensionärshemmen. De som borde bo där får inte plats.

De huvudsakliga olägenheterna med klientelsammanblandningen är av två slag: För det första blir s.k. normalt åldrande personer som vistas på ålderdomshem störda av de sjuka. Normalt åldrande personer tvingas samman med extremt vårdkrävande patienter och människor som agerar hotfullt och labilt. Detta motverkar den stämning av hemtrevnad som angetts som så central för de "nya" ålderdomshemmen. Överläkare Rune Dimberg:

"Sinnessjukvårdens brister återverkar beklämmande på samhället i övrigt. Det ena ålderdomshemmet, mer förnämligt än det andra byggs. Planeringar och utrustningar är på allt sätt föredömliga men klientelet kan inte differentieras. Ett alltför stort antal av pensionärerna är svårt psykiskt sjuka och sprider vantrivsel kring sig både för medpensionärer och personal. Vad hjälper det med aldrig så vackert skal när själva kärnan är murken?" (1955:1, s 15).

För det andra får de sjuka inte den adekvata vård de behöver. Inte nog med att de blandas med de "normalt åldrande", kroppssjuka vårdas ihop med sinnessjuka och senila. Sjuka människor förvaras istället för att vårdas. Samtliga boende missgynnas av en sammanblandning, men det har inte funnits pengar nog att åtgärda problemet.

Klientelsammanblandningen betraktas inte enbart som ett resursproblem. Samhället saknar också *kunskap* om åldrandet och dess sjukdomar. För det första saknas kunskap om hur förhållandena faktiskt är inom institutionsvården. I Folkpensionären 1954:5 refereras ett föredrag av fattigvårdsdirektör Helge Dahlström där denne efterlyser "...en socialmedicinsk undersökning för att få veta vad vi överhuvudtaget ska göra." (s 24). För det andra saknar landets läkare utbildning i åldrandets sjukdomar. Helge Dahlström:

"Några timmars utbildning i geriatrik är allt som ges. Om tio år har vi en miljon åldringar i landet. De läkare som då är färdigutbildade vet således ingenting om geriatriska behandlingsmetoder." (1954:5, s 24).

Den tredje delen av kunskapsproblemet rör forskning om geriatrik och gerontologi. Ålderdomshemmets innevånare kan inte differentieras

utan kunskap om hur det normala åldrandet skiljer sig från sjukdomen. Kravet på geriatrisk forskning återfinns i Lo-Johanssons kritik och återkommer i referat av läkares uttalanden och statliga utredningar under 50-talet. I en artikel från 1954:3 tänker sig överläkare Sven Erlandsson en omfattande differentiering av normala och sjuka på ålderdomshemmen - "rätt patient i rätt säng". Han föreslår en uppdelning mellan i första hand friska, akut sjuka och kroniskt eller långvarigt sjuka. Den första kategorin bör vistas i hemmet, den andra på avdelningar för akut sjuka (eller i vissa fall i hemmet), medan de kroniskt sjuka hör hemma på geriatriska avdelningar. Ytterligare uppdelningar mellan geriatriska vårdavdelningar och sjukhem bör göras. I en senare artikel (1954:5) talar Erlandsson om geriatrikens två grupper - ålderssjukdomar och mentala rubbningar. Det viktiga är att det omkring de sjuka bedrivs forskning och vård som liknar den som andra sjuka människor blir föremål för. Personalen bör därför vara sjukvårdsutbildad, patienterna bör bli föremål för vårdprogram och rehabilitering. Erlandsson konkluderar: "Vi måste fasthålla att ålderdom icke är någon sjukdom. Den kan icke botas och kräver icke någon sjukvård." (1954:3, s 29).

Erlandssons påstående hänger här samman med begreppet "normalt åldrande". När de avvikande åldringarna skiljs ut och placeras inom sina respektive sjukdomskategorier återstår en majoritet av folkpensionärer som helt enkelt är som vem som helst. Denna kategori är till och med i förhållande till andelen sjuka representativ för befolkningen i stort, vilket byråchef Ali Berggren betonar på en refererad distriktskonferens i Göteborg:

"Forskningen har börjat intressera sig för åldringsförändringarna. Ett bevis är gerontologin, läran om åldrandet, och att geriatriska avdelningar vid sjukhusen börjat upprättas. Åldrandet är en helt naturlig sak. Åldringsvård är inte sjukvård. Sjukdom är en sak, åldrandet en annan. Det finns bland de äldre inte fler sjuka än i alla andra åldrar. Tio procent av alla över 65 år är sjuka, flera är det inte. Största sjukdomsprocenten finner vi i första levnadsåldern."(FP 1955:2, s 4).

Normaliseringen av åldrandet betonar ett avskiljande från det sjuka och ett betonande av det friska. Av tidningens kommentarer kan man utläsa att resurs- och kunskapsproblemet "klientelsammansblandningen" också är ett *attityd- och värderingsproblem*. Samhälleliga uppfattningar om att folkpensionären automatiskt bör kopplas bort från samhället ligger till grund för en åldringspolitik som drar alla äldre över en kam. Denna diskriminering kommenteras av signaturen G. Nzn⁴, som i Folkpensionären 1952:1 diskuterar begreppet åldringar samt kategoriboende och arbete för folkpensionärer:

"Höjningen av inkomststrecket för full folkpension... är som nämnts en välbetänkt avsikt att inte hindra arbetsföra i pensionsåldern, att, om de kan, göra en fortsatt insats i produktionen. Kanske skall också denna lovvärda avsikt, tillsammans med alla andra faktorer, visa sig mäktig att reformera den motbudande attityd alla yngre årsklasser oftast intar till dem som faller för ålderssträcket. I motsats till äldre kulturer än vår egen betraktar vi alltför ofta och alltför gärna de gamla, som om de redan befann sig vid sidan av det normala livet. På den punkten brister vi både som medmänniskor och medborgare och t. o. m. utan att inse, att vi alla en gång har utsikter att bli gamla om vi får leva och ha hälsan." (1952:1, s 2).

Denna sammanlänkning mellan samhälleliga föreställningar om åldrandet och utstötning och sammanklumpning görs också av Lo-Johansson och kan i själva verket ses som själva grunden i hans kritik. Åldringarna tas inte tillvara, i samhället och produktionen, utan betraktas allmänt som en belastning.

Uppdelningen av åldringar i kategorierna friska och sjuka är medicinsk, men i tidningen också retorisk. Det handlar om en övergripande inriktning för åldringspolitiken, där friska och sjuka ska bli föremål för skilda insatser. I praktiken visar det sig emellertid mycket svårt att helt särskilja de normalt och sjukligt åldrande. Detta kommenteras i anslutning till Åldringsvårdsutredningens betänkande 1956:1:

"En intensifiering av samhällets bistånd och åtgärder i olika former - bostadsförbättringar, hemhjälp m.m. - leder till att de

⁴ Gösta Netzen, 1944-1947 chefredaktör på tidningen Arbetet. 1957 utnämnd till statsråd.

åldringar som framledes måste tas omhand för vård på ålderdomshem kommer att befinna sig i skröpligare tillstånd. Man kan räkna med att sådana vårdfall blir allt vanligare, där ålderdomsskröplighet och sjukdom så nära sammanflätats med varandra att det är svårt att skilja dem åt.

Om ålderdomshemmen framhåller utredningen vidare att det är mycket svårt att dra en praktisk godtagbar gräns mellan de långvarigt sjuka och sådana som är så skröpliga att de behöver vård på dylika hem. Man får därför räkna med att ålderdomshem behövs för att ta emot en stor del av dessa gränsfall, särskilt sådana som främst behöver omvårdnad och tillsyn." (s 5).

Samma praktiska problem möter förste stadsläkare Ragnar Huss, som i en signerad artikel (1953:5) berättar om hur hemvården av kroniskt sjuka växer fram i Malmö. Verksamheten riktar sig i första hand till personer med reumatism, hjärtåkommor och sviter efter hjärnblödning. Hjälp har lämnats till blinda personer. Verksamheten ses som mindre lämplig för nervsjuka och konvalescenter:

"Vidare har vi försökt att hålla rågången klar mellan kronisk sjukdom och ren ålderdomssvagheter. Men det är ofta mycket svårt att dra denna gräns. Gamla personer har i regel ett eller annat symptom eller någon åkomma, som gör att man lika gärna kan tala om kronisk sjukdom som om ålderdomssvagheter." (1953:5, s 15).

Även om det föreligger en praxisuppfattning, där svårigheterna att skilja normalt från sjukt betonas, finns det ändå en grundläggande tilltro till medicinens utvecklingsmöjligheter. Åldringsvårdsutredningen tänker sig exempelvis att gränsdragningsproblemen kommer att reduceras genom en vetenskaplig utveckling:

"Svårigheterna att få en riktig avvägning mellan sjukvårdens och socialvårdens uppgifter inom åldringsvården beror främst på att kunskaperna om åldrandets processer och sjukdomar fortfarande är otillräckliga." (FP 1956:1, s 6).

Sammanfattningsvis förmedlas bilden av att en allt mer förfinad kunskap möjliggör en allt mer förfinad diagnostik för differentieringen

av de normala och de sjuka åldringarna, samt för differentieringen mellan de olika sjukdomarna. Som en pragmatisk eller motsatt förklaring står påståendet att gränsen mellan det normala och det sjukliga är flytande för åldringar. Denna typ av påståenden är som sagt praxisbundna och knyts sällan till det ideologiska talet om utvecklandet av särskilda verksamheter.

Bostadssatsningar

På ålderdomshemmen pressas de två kategorierna "normalt åldrande" och "sjuka" samman. Jag har ovan diskuterat behovet av vårdplatser för de sjuka. Ålderdomshemmen bör, enligt Lo-Johansson, m.fl. även befrias från de normalt åldrande. Dessa personers problem är framför allt den bristfälliga tillgången på människovärdiga bostäder. När åldringsvårdsutredningens betänkande refereras lyfts sambandet mellan onödiga intagningar och dåliga bostäder fram:

"Bostadsförsörjningen intar enligt utredningen en nyckelställning inom åldringsvården. Många åldringar har mycket bristfälliga bostäder. Detta gör att gamla tas in på ålderdomshem i större utsträckning än som betonas av direkta vårdbehov." (1956:1, s 3).

Redan mot slutet av 40-talet finns det i tidningen drag av hemmaboendeideologi, där skribenter och refererade auktoriteter pläderar för satsningar på bostadsproduktion, saneringar, förbättringar och subventioner. Med Lo-Johanssons kritik av ålderdomshemmen kommer denna ideologi att sträcka sig mot samtliga människor som inte av sjukdomsskäl måste vårdas på institution. Lo-Johansson sätter den tidigare satsningen på anstalterna i direkt samband med de bristfälliga rustandet av de gamlas bostäder. Lo-Johansson menar att många äldre på grund av fattigdom och skröplighet tvingas till anstaltsboende. Dessa personer borde istället kunna bo kvar hemma.

"Länge hade stugorna fått förfalla medan åldringarna tagits till ålderdomshemmen, ofta med tvång, särskilt ofta med lock och pock. (...) De gamla borde få bo kvar i sina hem, stugorna borde rustas upp, invånarna få tillsyn och hjälp hemma om de behövde det." (1954:1, s 3).

Om ålderdomshemmen befrias från sjuka och friska åldringar kommer de att stå tomma och måste läggas ned. Detta är Lo-Johanssons radikala tanke, som den redovisas i Folkpensionären. Frågan är då om tidningen och rörelsen kan sägas stödja denna linje. Mycket talar för att organisationen och tidningen under perioden intar en mer pragmatisk hållning. I Folkpensionären 1956:3 redovisas Kommitténs för översyn av hälso- och sjukvården i riket yttrande över åldringsvårdsutredningens betänkande. Särskilt diskuteras en kritik av förslaget att intagning på ålderdomshem endast ska styras av vård- och omsorgsbehov:

"Inte minst gäller kritiken principen att medge fritt val för åldringarna endast i ena riktningen, nämligen i fråga om möjligheten att stanna kvar i den gamla miljön och inte i fråga om möjligheten att inackordera sig på ålderdomshem. I denna del bör betänkandet överarbetas." (1956:3, s 7).

Folkpensionären fortsätter också att visa fram exempel på bra ålderdomshem - inackorderingshemmen. Tidningen hyllar 1956:1 ett inackorderingshem med "utsökt smak" som inretts i Helsingborg:

"Man bor alltså helt privat, men rummen är grupperade så, att ungefär varje tiotal av hemmets invånare har gemensamt vardagsrum och ett litet kök, där de kan koka kaffe eller laga en liten rätt. Matlagningen skötes för övrigt centralt, av anställd personal, liksom tvätt och städning, och måltiderna intages i den gemensamma mycket vackert inredda och möblerade matsalen, där serveringen sker vid småbord." (1956:1, s 32).

Anläggningen anses fylla ett behov mellan boende i eget hem och intagning på "ålderdomshem av traditionell typ". De 62 pensionärerna bor i "...en miljö som ger utrymme både för privatlivets helgd och kollektivets fördelar." (s 32) De fördelar som åsyftas förblir outvecklade, vilket kan ses som symptomatiskt. Av tidningens skrivelser framgår det att köerna till pensionärshem är långa men orsakerna till att så många äldre vill bo kollektivt och segregerat från andra generationer diskuteras aldrig närmare.

Som tidigare nämnts existerar det under 50-talet två uppfattningar om pensionärs- och ålderdomshem - den ideologiska uppfattningen att kategoriansamlingar är fel och att "kategorihemmen" helt ska avvecklas. Parallellt med detta avståndstagande från institutionsvård finns en reformerande inriktning som gör gällande att ålderdomshemmen ska göras om till "verkliga hem", till "nya" ålderdomshem eller till inackorderingshem eller hem av "pensionatstyp". I Folkpensionären 1955:2, dvs före Åldringsvårdsutredningens betänkande avhandlar Ali Berggren från Socialstyrelsen det fortsatta behovet av ålderdomshem:

"Det fanns en tid, säger byråchef Berggren, då man trodde, att ålderdomshemmen helt skulle komma att slopas i vårt land. Man satte igång att bygga pensionärsbostäder istället. Nu upplever vi, att ålderdomshemmen kommer tillbaka men märk väl i modern pensionatsform med allt vad det innebär av trivsel och god vård. I dessa nya hem har de gamla eget rum med egna möbler om de så vill, de betalar mat och husrum med folkpensionen och får ändå en slant över. De samlas i trivsamma sällskapsrum, de kan koka sitt kaffe själva, de får ta emot besök när som helst, de får vård vid sjukdom och krasslighet, vilket de gamla i pensionärsbostäderna inte i regel får. De nya ålderdomshemmen bjuder åldringarna trevnad, bekvämlighet och frihet från ekonomiska bekymmer." (1955:2, s 25).

Berggren talar om vikten av en nya anda inom åldringsvården och beskriver därefter i positiva ordalag en studieresa bland amerikanska ålderdomshem, där de boende ägnar sig åt roliga och stimulerande aktiviteter. Beskrivningarna av de "nya" ålderdomshemmen har till karaktären likhet med den tidigare refererade artikeln av redaktör Einar Andersson (1941:1). Sammanfattningsvis kan det konstateras, vilket tidningsmaterialet tydligt visar, att ålderdomshemsdebatten innebär en omläggning av åldringsvården, men att ålderdomshem blir kvar (och utvecklas) som vårdform.

Boendet är, som framgått inledningsvis, tidigt en central fråga för pensionärsrörelsen. Tidningen refererar under 40- och 50-talet till socialminister Möllers uttalande om att den moderna socialpolitiken består i utvecklandet av de fyra grundpelarna: folkpensionering,

sjukförsäkring, familjestöd och bostadspolitik. När åldringsvårdsutredningen 1955 lägger fram sitt betänkande redovisas i tidningen tre förhållanden, vilka skapar behov av omfattande byggnation. För det första är folkpensionärerna eftersatta. Det krävs, som under 40-talet, åtgärder mot de äldres bristfälliga och förslummade boende. Äldre bor eländigt och kan fortfarande inte klara att konkurrera om moderna lägenheter. För det andra hänvisar utredningen till demografiska faktorer. Antalet äldre förväntas öka kraftigt. Slutligen kommer omläggningen av åldringsvården och satsningen på hemmaboende att ställa ökade krav på såväl antal lägenheter som bostädernas standard. Bostadsförsörjningen ses därför som en nyckelfråga för den framtida åldringsvården. Utredningen föreslår generösa statsanslag för bostadsförbättringar, bostadssubventioner, kommunala satsningar på och stimulans till särskilda äldreboenden, samt att de kommunala bostadstilläggen "...i möjligaste mån anknytes till de verkliga bostadskostnaderna" (1956:1, s 3).

Hemtjänsten - en succé

När åldringsvårdsutredningens betänkande refereras 1956:1 betonas särskilt behovet av att utveckla den öppna vården. Det talas om uppgifter som matlagning, uppköp, städning, distribution av färdiglagad mat, tvättservice, fotvård m.m. Den statsunderstödda hemhjälpverksamheten har en viktig roll, men har egentligen som syfte att tillgodose barnfamiljernas behov. Därför måste den särskilda hemhjälpverksamhet för gamla som på olika håll växt fram utvecklas kraftigt:

"Erfarenheterna av hemhjälpverksamheten för gamla är mycket goda. Verksamheten har i hög grad underlättat för åldringarna att längre och under gynnsammare omständigheter än tidigare stanna kvar i sina hem. Behovet av anstaltsvård har många gånger bortfallit eller kunnat uppskjutas genom hemhjälp. Många fall av fullständig social isolering från omvärlden har också brutits genom regelbunden hemhjälp hos de gamla." (1956:4-5).

Ivar Lo-Johansson rapporterar 1954:1 om hemtjänstförsök i Uppsala och kooperativa kvinnogillens insatser i Stockholm. Hemtjänsten,

konstaterar Ivar Lo Johansson, har blivit en succé. I Folkpensionären 1953:5 skriver förste stadsläkare Ragnar Huss om "Hemvården av kroniskt sjuka i Malmö". I en påföljande artikel intervjuas tre åldringar - två kvinnor och en man - om hur de upplever hemhjälp. Artiklarna är till sin karaktär typiska för hur åldringsvården hanteras. Jag kommer därför att ägna dem ett mer ingående intresse. I den första artikeln ges en expert möjlighet att som okommenterad skribent utveckla sin syn på den egna verksamheten. I reportaget intervjuas nöjda åldringar.

Huss redovisar verksamhetens uppbyggnad och arbetsuppgifter, vilka åldringar som ges hjälp, erfarenheterna av vården, det beräknade hjälpbehovet i Malmö, samt kostnaderna i jämförelse med sjukhusvården. Malmöverksamheten startades i början av 1952. Vid tillfället för reportaget tar en sjuksköterska, fyra heltidsanställda och sex halvtidsanställda biträden ansvar för vården av 65 gamlingar. Huvudman för verksamheten är hälsovårdsnämnden. I vårduppgifterna ingår direkt sjukvård som injektioner, omläggningar etc. men också personlig omvårdnad med hygien och bäddning, eldning, matlagning och matinköp. Viss städning kan utföras, men gamlingarna bör här i första hand vända sig till arbetsförmedlingen eller ta hjälp av anhöriga. Som tidigare nämnts menar Huss att ålderdom och kronisk sjukdom inte kan särskiljas. Denna uppfattning återfinns i titlarna, där hemvård ses som detsamma som hemhjälp och kroniskt sjukdom som detsamma som ålderdom. I det påföljande reportaget förstärks bilden av att ålderdom inte kan skiljas från kronisk sjukdom. Skribenten diskuterar vem som har rätt till insatserna:

"...det räcker nämligen inte med att vara gammal för att komma i åtnjutande av denna hjälp utan man måste också vara kroniskt sjuk, men vilka åldringar är inte det i någon form..." (1953:5, s 43).

Hemvården har två syften: För det första att ge gamlingarna möjlighet att stanna i sina hem och för det andra att spara sjukhusplatser och kostnader för samhället. Relationen mellan vårdformerna är 4-5 kronor/dag för hemvård, mot 22 kronor/dag för sjukhem. Därmed har hemvården kunnat erbjudas utan kostnad. Enligt Huss har verksamheten endast en brist: den förmår ännu inte fylla det faktiska

behovet av hemvård. Huss beräknar att totalt 170 personer i Malmö skulle behöva den erbjudna hjälpen.

Vad tycker då åldringarna om den hjälp de får? Jo, hemvården är strålande. Den 88-åriga gumman Kerstin Malm är blind sedan ett år och har erbjudits plats på det moderna och fina ålderdomshemmet. Fru Malm:

"Ja, visst är där fint svarade fru Malm motsträvigt. Jag har sett det: en gammal fru med av reumatism förvridna lemmar satt ytterst på kanten till en bekväm länsstol när jag var där och hälsade på - men det verkade som rena hånet mot henne. Vi gamla kan inte sitta i länsstolar, för vi kan inte komma upp ur dem, och dessutom är de för mjuka för oss. Nåja invände doktorn, det är ju experter som inrett..." (s 41).

Fru Malm tackade uppenbarligen nej till erbjudandet och har nu fått det precis som hon vill. Fröken Hansson, som kommer och hjälper henne med praktiska sysslor är hennes bästa vän. En gång i veckan kommer syster Olga Tilly för att se till att intet fattas. Inte är fru Malm ensam heller. Hon har barn och barnbarn som ofta hälsar på. Fru Malm tänker tillbaka på sin barndoms omänskliga åldringsvård, vilken kontrasterar mot dagens förhållanden, där gamla människor slipper tigga av släktingar och niga för fattigvården. Även de två andra hjälpmot-tagarna är positiva:

"Ingen kan vara gladare än jag över att få stanna bland mina egna möbler i mitt eget hem, fast jag är så gammal, att jag inte riktigt kan klara mig själv, säger fru Lindberg" (s 44) "Det är den bästa hjälp som tänkas kan, säger hr Jönsson om syster Olga och de andra. De som hittat på den skall ha beröm och snällare människor än de som kommer till mig finns inte!" (s 45).

Den berömmande artikeln avslutas med en sammanfattande slutsats, till formen typisk för tidningens rapportering:

"Tre intervjuade, tre stormnöjda människor - det räcker för att man ska inse, att här har samhället kommit in på vägar, som leder bort

från den mekaniserade, opersonliga välfärden, fram mot en individualiserad omtänksamhet som både visar framåt och anknyter bakåt till det bästa i forna tiders storfamiljetrygghet." (1953:5, s 45).

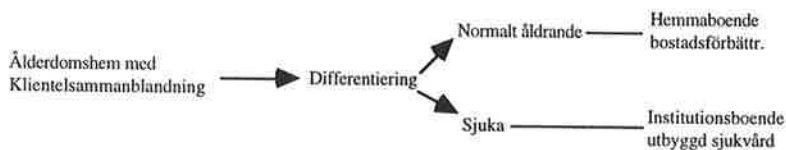
Än en gång rapporterar alltså tidningen med överväldigande entusiasm om en ny verksamhet som den rätta vägen, där den gamla fattigvården försvinner. Allt ser fint ut och de personer som får hjälp är lyckliga. I artiklarna framförs en kritik mot experter och ålderdomshem. Denna typ av kritik hindrar emellertid inte att andra reportage, som framgått ovan, hyllar just ålderdomshemmen i sin nya form, eller att ett ökat experttänkande (gerontologi och geriatrik) efterlyses.

Normaliseringsmodell

Debatterna om boende- och vårdalternativ, samt åldringsfrågan i stort leder mot en "normaliseringsmodell", där åldringarna erkänns som vanliga människor. Att vara gammal ska inte i sig innebära att man sorteras in i ett fack och anses abnorm eller oduglig, eller att man negligeras och glöms bort. Ålderdom är inte detsamma som svaghet, beroende och sjukdom. Normaliseringen av de friska åldringarna förutsätter emellertid en differentiering mellan olika äldre, mellan friska och sjuka och mellan olika slags sjuka.

Under perioden pågår försök och diskussioner omkring uppdelningar, där retoriska och pragmatiska definitioner kontrasterar mot varandra. En modell utifrån det normala och det sjuka åldrandet kan sammanbindas med det samtida utvecklandet av den medicinska geriatriken och den sociala/sociologiska gerontologin. Båda dessa vetenskaper diskuteras under 50-talet och PRO uppvaktar statsmakterna i syfte att åstadkomma forskning inom de två områdena. Differentieringen av friskt och sjukt resulterar i två omfattande satsningar: De sjuka - avvikande åldringarna - ska tas omhand genom en utbyggnad av geriatrika kliniker, långvård, sjukhem och psykiatrisk vård. De normala åldringarna ska bo hemma och leva som de alltid har gjort. För den senare gruppen krävs omfattande satsningar på bostadsförbättringar och hemtjänst. Den tidigare sammanblandningen mellan

ålderdom och sjukdom ska upphöra genom vetenskapliga och fysiska differentieringar inom åldringskategorin.

Som framgår av hemvårdsreportagen tas även kroniskt sjuka omhand i hemmen. Modellen ovan utgör alltså bara en slags idealbild av differentiering, vars möte med erfarenheter av praktik leder till omfattande justeringar. Om gamla sjuka människor vill vårdas hemma och detta dessutom kan göras för en fjärdedel av sjukhemskostnaden, kommer hemtjänst och hemsjukvård att utvecklas. Differentieringen mellan de äldre blir åter diffus, utan att segregeringen mellan pensionärer och övriga medborgare ökar.

De behov som varit strukturella och ekonomiska har av tradition omtolkats som personliga och medicinska. Fattiga åldringar har oförskyllt blandats samman med fattigvårdsklientel och diverse avvikare. Kampen för inkluderingen av åldringarna i välfärdsstaten innebär därmed också ett avståndstagande i förhållande till de människor vars fattigdom beror på egen förskyllan- arbetskygga, dagdrivare och alkoholister. De "normala" åldringarna befrias genom generell välfärd från sammanblandningar med det traditionella fattigvårdsklientelet och genom medicinsk utveckling från sammanblandningar med de sjuka åldringarna.

Normaliseringen av de friska åldringarna ska inte likställas med en negativ särbehandling av de sjuka åldringarna. Även för de sjuka åldringarna pågår nämligen en "normalisering" - till kategorin sjuka. Sjuka äldre ska ges vård på liknande grunder som andra människor. Kombinationen gammal och sjuk får inte innebära att patienter avfärdas som obehandlingsbara eller på annat sätt prioriteras bort. Sjukvården måste påbörja aktiv rehabilitering av sjuka åldringar. Överläkare Sven Erlandsson:

"Gamla långvarigt sjuka människor bära i vårt samhälle ha rätt till samma förstklassiga vård som unga, akut sjuka.

Utom vid den vanliga medicinska terapi-arsenalen bör stor vikt läggas vid den dietetiska behandlingen.

Sjukgymnastiken ledd av erfarna gymnaster som ha väl utrustade gymnastikavdelningar och redskap till förfogande är en annan mycket viktig faktor i de gamla patienternas rehabilitation-program.

Samarbetet mellan läkaren, sjukgymnasten och den tredje mycket viktiga faktorn: sysselsättningsterapeuten är av största betydelse." (1954:3, s 29-30).

Differentieringen och sjukförklarandet av en vissa åldringar är tänkt att ge tidigare negligerade grupper uppmärksamhet och status som "normala sjuka" och "riktiga patienter". Geriatriken måste prioriteras på läkarutbildningen, så att sjuka åldringar jämföras med andra sjuklingar.

Det befrielsetema som strävar mot att ge äldre människor status som fullvärdiga medborgare har en baksida som redan under 40-talet gör sig påmind. När de gamla inte längre är beroende av de anhörigas välvilja innebär detta samtidigt att de i fysisk bemärkelse har fjärmats från de yngre generationerna. De pensionärshem som befriar från fattigdom, fångar genom segregation. Denna paradox kommer att kännas igen som ett av organisationens grundproblem. De särskilda satsningar som lyfter fram den glömde pensionären, skapar samtidigt en tydlig pensionärskategori, med en åtskillnad i förhållande till andra kategorier.

Tidningen som arena

Tidningen har under stora delar av perioden en refererande karaktär när det gäller frågor om boende och vård för åldringar. Organisationen tar inte så tydligt ställning i sakfrågor. Ordföranden dirigerar inte åsikterna genom programförklaringar. Enskilda skribenter tar ibland ställning, men deras representativitet är inte alltid helt klar. Initiativ och ställningstaganden kommer utifrån, från yttre intressenter, sällan från tidningen eller rörelsen. Budskapen i tidningen är under perioden

föränderliga och beroende av externa auktoriteter. Statsmakterna har via utredningar, ministrar och tjänstemän stort inflytande. Andra intressenter är media, experter och fria debattörer. Redaktörer från den socialdemokratiska pressen skriver artiklar om pensionärernas problem. Intressenters texter står okommenterade, men det kan antas att tystnaden som regel innebär ett medhåll. I enskilda frågor kan uppfattningar av skilda slag redovisas, dock utan att kommenteras som sådana. Tidningen är en i allmänhet okommenterad arena för flera olika uppfattningar. En sammanställning av artiklar om åldringsvårdsdebatten 1949-1955 leder inte fram till svaret att den ena eller andra linjen segrade. Kanske ändrades allt. Kanske förblev mycket det samma. Tolkningen av utfallet har, som nämnts, att göra med om frågan besvaras utifrån retoriska eller pragmatiska förhållanden. På den retoriska nivån etableras ett ställningstagande mot klientel-sammanblandning och kategoriklyvning. I praktiken fortsätter dessa fenomen att existera och tidningen kommenterar i vart fall exempel på det senare i positiva ordalag.

Man kan fråga sig varför inte organisationen rycker åt sig initiativet när det gäller frågor om boende, vård och omsorg. I återkommande beskrivningar kommenteras bostadseländet, men initiativ är sällsynta. Som exempel uppmärksammas det gamla problemet med klientel-sammanblandningen på ålderdomshemmen först efter det att en statlig utredning diskuterat frågan 1946. SFR framstår inte som särskilt drivande, vare sig i denna fråga eller i åldringsvårdsdebatten. Dessa förhållanden kan ges flera förklaringar. För det första är SFR en ny organisation, bildad 1941 och under stark tillväxt. Det kan tänkas att tidningen och organisationen under början av 50-talet ännu inte har blivit tillräckligt intressepolitiskt mogen för att ta politisk ställning i mer än ett fåtal grundfrågor. En annan förklaring är givetvis att betrakta avsaknaden av egna pensionärspolitiska vård- och boendeinitiativ som ett uttryck för ett faktiskt ointresse för dessa frågor. Edebalk menar (brev till författaren 970721) att pensionärsorganisationerna var en urban företeelse medan åldringsvårdsproblemet från 1941 och 25 år framåt i första hand var ett landsbygdsproblem. Unga människor lämnade landsbygden och flyttade till städerna. De gamla som blev kvar levde ofta under svåra förhållanden, utan vatten och el. Det kan tänkas att de framväxande pensionärsorganisationerna i Göteborg, Malmö

och Stockholm hade svårt att sätta sig in i vidden av boende- och omsorgseländet. En förklaring till ointresset som har ett starkt stöd i materialet är att Riksorganisationen fram till slutet av 40-talet är helt inriktad på en enda avgörande fråga - folkpensioneringen. Under 40-talet återkommer yttranden som säger: Först ska en rimlig folkpension tillskapas, därefter kan andra frågor bli aktuella. SFR är fram till slutet av 40-talet en enfrågeorganisation utan brett politiskt program.

Slutligen är det viktigt att lyfta fram den nära relationen mellan SFR och den socialdemokratiska regeringen. Socialminister Möller har ett mycket starkt stöd inom SFR. Ett förslag från Möller tas emot positivt och Möller lanserar pensionärshemmen som lösningen på bostadsfrågan. När förslagen inte innebär de förbättringar som organisationen hoppats på ursäktas Möller med hänvisningar till att han inte nått ända fram. Organisationen tycks besitta en grundläggande tro på att det staten (i snäv bemärkelse) och dess företrädare gör är bra, en syn som för övrigt kontrasterar skarpt mot förhållandet till kommunerna och deras fattigvård.

Även om olika intressenter i åldringsvårdsdebatten skriver i tidningen är det möjligt att utmönstra vissa grundläggande värdeomdömen, som i princip omfattar samtliga artiklar om äldres boende och vård:

1. Utgångsläget är att åldringarna är en eftersatt - "bortglömd" - grupp, som egentligen bör ges samma behandling som andra medborgare. Äldre är lika andra människor. Äldre har byggt upp samhället genom hårt arbete.
2. Alla satsningar på äldre är positiva. Att någon intresserar sig för folkpensionärernas situation är i sig nog för en positiv behandling i tidningen. Undantaget här är möjligen borgerliga politikernas initiativ, som ibland betraktas med skepsis.
3. Många artiklar om äldrevården förhåller sig på något vis till "det dåliga", dvs. fattigvårdens traditionella åldringsvård med klientel-sammanblandning, anstaltstänkande, kaserner och förmynderi. När det gäller artiklar om boendet representeras "det dåliga" av förslummade och omoderna bostäder, vindskupor och fattigvårdens ålderdomshem.

PERIOD 2

I december 1958 anordnar Riksorganisationen en konferens vid hotell Malmen i Stockholm. Deltagande är bland annat professorerna Torgny Sjöstrand och Folke Henschen, generaldirektörerna Konrad Persson och Bertil Olsson, byråchef Ali Berggren och byråföreståndare Bengt H. Töcksberg. Vidare representeras folkrörelserna ABF och Korp-idrottsförbundet av ombudsmännen Thure Arvidsson och Hans Karlsson. Ordförande är förre socialministern Gustav Möller. Utgångspunkten för konferensen är den okunskap och de fördomar som råder omkring åldrandet och hur man bäst ordnar det för de äldre, här formulerad av professor Sjöstrand:

"Man vidtar en rad åtgärder som man tror är bra, men vet mycket lite om åldrandet och dess problem. Först måste man medicinskt kartlägga detta för att överhuvud taget få en grund att bygga de sociala och ekonomiska åtgärderna på. Det betyder i sin tur att vi måste satsa stora pengar på forskning. Tyvärr står inte dessa pengar till förfogande." 1959:1, s 2)

Under konferensen diskuteras vad som tidigare gjorts för de gamla, samt planer för kommande verksamheter - hemåldrvård, fritidsverksamheter och andra satsningar. Professor Sjöstrand lägger under konferensen fram en plan för en första etapp av medicinsk, psykologisk och sociologisk åldersforskning, vilken kommer att kosta 300.000 - 400.000 kronor. Ett uttalande antas, där vikten av att pengar anslås till forskning. Riksorganisationen beslutar att anslå 10.000 kronor som en grundplåt.

Den av RO anordnade konferensen markerar en brytning gentemot den tidigare behandlingen av frågor som rör åldrvården. Riksorganisationen framträder mot slutet av 50-talet allt mer som en intressent och en politisk maktfaktor med bestämda åsikter och ekonomiska resurser. Organisationen yttrar sig över statliga utredningar, genomför uppvaktningskampanjer av statsråd och driver kampanjer och aktioner. Den politiskt passiva ordföranden Olof A Linders ersätts 1961 av den socialdemokratiska riksdagsmannen Axel E Svensson. Denne sätter om-

gående en stark politisk och ideologisk prägel på Riksorganisationen. Svensson skriver ledare och artiklar, svarar på insändare och meddelar organisationens ställningstaganden i en särskild ordförandespalt ("RO-ordföranden kommenterar...", senare "PRO-ordföranden kommenterar..."). Axel E Svenssons tillträde 1961 och avgång 1975 markerar övergångar till och från perioder där ideologi och retorik är särskilt dominerande i tidningens material. Anställandet av organisationssekreteraren Valter Ekberg 1963 och dennes avgång i samband med flytten från Malmö till Stockholm 1977 utgör en liknande brytpunkt.

Bostadsmodernisering och standardhöjningar

Som ett resultat av de förhållanden och ställningstaganden som tidigare beskrivits, krävs en omfattande byggnation av lägenheter och ett program för modernisering av de äldres boende. Riksorganisationen slår i början av 60-talet larm om behovet av omfattande moderniseringar. Antalet äldre ökar och folkpensionärerna är fortfarande hänvisade till det sämsta boendet. Efter en tids utredande föreslår Socialpolitiska kommittén och Bostadsstyrelsen en rad åtgärder vilka avser att förbättra pensionärernas boendesituation. Tidningen refererar 1964:1 förslagen, vilka i princip går ut på att intensifiera och stimulera bostadsbyggandet. Detta ska bland annat ske genom förmånliga subventioner och räntefria lån/bidrag. Lösningar med byggande av monteringsfärdiga hus bör också prövas. Särskilda satsningar på glesbygd föreslås. En omfattande inventering av pensionärernas boende föreslås. Förslagen hälsas med tillfredsställelse i tidningens nästföljande nummer (1964:2). RO ställer sig bakom de förslag som lämnats och kräver att de inventeringar som ska göras bör ske i samarbete med Riksorganisationens distrikt och lokalavdelningar.

Redan 1966 redovisas preliminära resultat från inventeringar. Minst 60 000 bostäder bör upprustas och 16 000 åldringshushåll bör beredas annan bostad. Under resten av perioden lämnas löpande rapporter om hur många bostäder som moderniserats, rapporter som alltid åtföljs av konstaterandet att mycket fortfarande återstår.

De kommunala bostadstilläggen skulle kunna ses som en indikation på att pensionärsrörelsens inflytande på den politiska beslutsprocessen

varit begränsat. I refererade skrivelser och uppvaktningar, uttalanden, artiklar och informationer har de orättvisa och snålt tilltagna bostadstilläggen debatterats sedan sin tillkomst. Bostadstillägget tillkom i samband med folkpensioneringsreformens ikraftträdande 1948 och ersatte då de olika dyrortstilläggen. Förenklat kan man säga att kbt avsett att täcka kostnaden för "fattiga" pensionärens boende, medan folkpensionen riktats mot övriga levnadsomkostnader. Trots det omfattande utrymme som under fyra årtionden ägnats frågan kommer jag här endast fokusera på några aspekter:

1. Talet om kbt som en särskiljande insats, där befrielsen från särskilda bidrag innebär likhet med andra medborgare.
2. Kravet på bostadstillägg som en spegling av föreställningar om hur äldre bör bo i förhållande till andra människor.

Bostadstilläggen tillhör under perioden kommunerna och dess nivåer bestäms självsvåldigt med hänvisning till vad kommunerna anser sig ha råd med. Folkpensionärerna är därmed, enligt de uppfattningar som återges i tidningen, utlämnade åt kommunernas godtycke, en situation som ger associationer till den tidigare fattigvårdsorganisationen. Frågan om bostadstilläggen faller in i ett mönster av angelägenheter, där tidningen framställer staten som god och reformerande, i jämförelse med de maktfullkomliga kommunerna. Genomgående önskar pensionärerna ha så lite kontakt med socialnämnden som möjligt. I en uppvaktning av socialministern 1957:5 önskar RO att staten ger kommunerna direkta direktiv om att kbt anpassas till den faktiska bostadskostnaden. De förhoppningar om rättvisa och omsorg som ställts ut av förre socialministern Gunnar Sträng har kommit på skam.

Under 60-talet lanseras en framgångsbild av de kommande pensionärerna - ATP-pensionärerna. Det utpekande och den särbehandling som folkpensionärerna utsätts för kommer att ge vika för en ny bild av de äldre. ATP-pensionären kommer att vara som alla andra. Ordföranden Axel E Svensson hamrar ut detta budskap i ledare och spalter (RO-ordföranden kommenterar...) under 60-talet:

"Efterhand som de ekonomiska möjligheterna stiger genom ökad ATP och höjd pension kan pensionären klara sina utgifter själv.

Det betyder också att han erlägger skatt utan nedsatt skatteförmåga, har inga bostadstillägg, han har blivit åter fullvärdig medborgare och måste behandlas som sådan utan särbestämmelser i lagstiftningen." (1964:3, s 27).

I uttalandet består den fullvärdige medborgarens egenskaper i att hon/han klarar sig själv ekonomiskt och betalar skatt. Axel E Svenssons idé är att pensionärer som uppfyller dessa kriterier kommer att värderas och behandlas lika andra fullvärdiga medborgare. Denna idé formulerar implicit, en utsaga om de icke-fullvärdiga medborgarna - dem som inte klarar sig själva ekonomiskt och inte heller betalar skatt. Det medborgarbegrepp som lanseras är knutet till prestationer (skattebetalande och tidigare erlagda avgifter/skatt) och generella rättigheter. Pensionärerna avskiljs från de oförtjänt behövande genom att inte särbehandlas. Pensionen är en samhällelig återbetalning som ska möjliggöra ett liv utan behovsprövning.

Svensson tänker sig alltså en frigörelse från de stigmatiserande bidragen från kommunen. Inställningen till kbt är emellertid ambivalent och präglas av den klyvning mellan retorik och praxis som tidigare diskuterats. Kommunerna har de facto olika hyresnivåer och en centralisering av bidragen är därför svår att genomföra. När pensionsberedningen föreslår att bostadstilläggen successivt avvecklas med folkpensionernas höjning under 60-talet reserverar sig Riksorganisationen och skriver till statsrådet Nilsson (1957:5). RO pekar på att hyrorna höjts. Istället bör inkomstgränsen för rätt till bostadstillägg höjas. Axel E Svensson lanserar framtidens nya ATP-pensionären - oberoende av fattigvård, socialbidrag och bostadstillägg, samtidigt som organisationen och tidningen kräver högre kbt för samtidens pensionärer. Folkpensionärerna representerar det förgångna, 1800-talets människor, med erfarenhet av fattigdom och fattigvård. ATP-pensionärerna representerar framtiden och hoppet om jämlikhet. Ålderdom och fattigdom ska slutligen separeras.

När Riksorganisationen formulerar sina elva punkter 1947:1 ställs krav om bostadsbidrag som helt täcker kostnader för "skälig" lägenhet - rum, kök, wc och värme. Bostadstilläggen kan ses som en indikator på vad SFR anser vara en rimlig bostad för pensionären, vilket i sin tur kan

bindas samman med föreställningar om hur pensionärens liv ska te sig i jämförelse med de yngre åldrarna. Även när 40-talets trångboddhet beaktas pekar Riksorganisationens krav på föreställningar om en övergång och en standardsänkning i samband med pensioneringen. Som folkpensionär får man vara nöjd med att bo litet och enkelt, med wc och värme. Denna syn uttrycks också i diskussioner om antalet kvadratmeter vid byggnaden av pensionärshem som förs av organisationens representanter (exempelvis 1942:2).

Under 50- och 60-talen moderniseras boendet i Sverige, en modernisering som omfattar samtliga generationer och sociala kategorier. Ändå är det inte med hänvisning till andra grupper som Axel E Svensson i mitten av 60-talet kräver moderna tvårumslägenheter för pensionärerna. Istället hänvisar ordföranden till "de nya ATP-pensionärerna". Riksorganisationens styrelse hemställer under hösten 1964 hos regeringen om en produktion av större lägenheter än ettor:

"I dag river vi ner massor av dessa smålägenheter och därför ställer vi frågan om de kan vara riktigt att fortsätta med kategori-typer av samma slag för framtidens pensionärer med ATP-pension. Den kommande pensionären bor vid 67-årsåldern i en modern lägenhet av större typ och kommer att bli kvar i denna efter pensionsåldern.

Vi har femton år framför oss till full ATP-pension. Kan det då vara riktigt att under dessa femton år producera en lägenhetstyp av mindre slag av det skälet att pensionsbeloppet i dag är lägre? Dessa lägenheter skall bestå i minst femtio år, och vem skall bo i dessa, när pensionären ej har behov av dem? Vi betraktar denna produktion som en felinvestering och anser att vi omgående bör frångå byggandet av dessa små pensionärslägenheter. De är inte billiga i hyra och skiljer sig ej mycket i priset mot en tvårumslägenhet." (1964:5, s 2).

De små lägenheterna anses bättre lämpade för studenter och ensamboende (jfr 1965:5). Styrelsens framställan ges stöd av 1965 års kongress som i ett uttalande (1965:3) slår fast kravet på en "modernare" syn på pensionärsbostäder. Det fortsatta byggandet bör inriktas mot lägenheter om minst två rum och kök. Bostadstillägget bör täcka hela

hyran. Senare formuleras sambandet direkt så att bostadstillägget bör täcka kostnaden för en lägenhet om minst två rum och kök.

Kravet på bostäder på två rum avser att tillgodose behovet för ett *pensionärspar*. Riksorganisationens kampanj för tvårumslägenheter är inte enbart en kampanj för större lägenheter, utan lika mycket en kampanj för mindre. De tretrumslägenheter som byggs är för stora för pensionärerna. Organisationens krav på tvårumslägenheter syftar till att fylla ut tomrummet mellan den yrkesverksamma tidens familjeboende och pensionärstidens enrummare. I en "pensionärsaktion" för tvårumslägenheter 1967:5 betonas behovet av rörlighet för pensionärerna: "En högre produktion av tvårumslägenheter skulle ge pensionärerna alternativet att lämna sin större lägenhet för att flytta till en mindre." (s 56). Artiklarna i tidningen skapar därmed en boendehierarki, där studenter och ungar hör hemma i ett rum, pensionärspar och nybildade par i två rum och familjer i tre rum eller större bostäder. Önskemålet om kbt motsvarande två rum och kök för pensionärspar står sig fram till kongressen 1977, då PRO kräver kbt motsvarande hyran för tre rum och kök för par och två rum och kök för ensamboende.

1967 har krav och efterfrågan på tvårumslägenheter resulterat i förslag och ritningar på speciella pensionärslägenheter. I Folkpensionären 1967:3 refereras en ritning som förekommit i Aftonbladet. Det rör sig om en tvårummare på 50 kvm, alltså mindre och billigare än en vanliga tvåa. Den nya typen av lägenhet realiserar sig och med att Riksorganisationen 1968 inleder ett samarbete med Riksbyggen. De två organisationerna lanserar gemensamt tre typer av lägenheter - två enrumslägenheter och en tvåa - vilka beskrivs i tidningen 1968:3. Lägenheterna är särskilt avpassade för äldre personers krav, med borttagna trösklar, halkfria golv, räcken i badrum etc. Samtidigt kommer lägenheterna att vara insprängda i det ordinarie bostadsbeståndet. I artikeln betonas att alla bostäder kan vara lämpliga för pensionärer, men att Riksbyggens lägenheter särskilt är lämpade för personer med vissa rörelsehinder.

Boendefrågan karaktäriseras av en slags alarmism, där tidningens rapportering under vissa år intensifieras kraftigt. I grunden diskuteras ständigt samma frågor: Det ökande antalet äldre, bostadsbristen, behovet av modernisering, och de orättvisa bostadstilläggen. Mot slutet

av 60-talet återkommer organisationens missnöje med bostadsfrågans lösning. Tidningen rapporterar 1969:5 om "Storrådslag över hela landet om rätt till god bostad". Repskapet har haft möte som samordnats med en större bostadskonferens. Representanter för kommuner och Riksbyggen har deltagit. Ordförande Svensson har lyft fram flera välbekanta frågor. Det kommunala bostadstillägget täcker inte hyreskostnaderna: "Mer än 600.000 pensionärer lever alltså i livets skugga" (1969:5, s 48). Det totala beloppet för kbt - 600 miljoner - bör höjas till en miljard. Moderniseringen av pensionärernas lägenheter har ännu inte skapat jämlikhet. Fortfarande saknar vissa lägenheter vatten och avlopp. Ytterligare irritationsmoment skapar den kommunala särbehandlingen inom bostadsområdet. Under Axel E Svenssons ordförandeperiod driver organisationen en kamp för att boendefrågorna ska separeras från socialnämndens domän:

"Kommunerna tycker det är praktiskt att socialnämnderna sköter pensionärernas bostadsproblem, och de byråkratiska socialnämnderna anser att det vi har duger åt oss. Vi kommer inte att acceptera det tankesättet! (...) Ni har tio år på er att lösa våra bostadsproblem. Då har ATP till fullo genomförts. Skulle pensionären efter att ha haft en villa eller en rymlig lägenhet flytta in i ett förkrympt pensionärsutrymme? Nej!" (1969:5, s 48-49).

Hemåldringsvården

Om perioden 1957-1978 karaktäriseras av tillväxt och politisk enighet om äldrepolitiken, kan hemåldringsvården sägas vara det tydligaste exemplet på dessa trender. Från att under 50-talet ha varit en lyckad försöksverksamhet, växer hemtjänst, hemhjälp, hemsamaritverksamhet, hemvård och hemsjukvård fram som den svenska åldringsvårdens ryggrad. När tidningen 1974:4 sammanfattar resultaten av de senaste decenniets kamp för bättre villkor framstår den utbyggda hemåldringsvården, med sina 300 000 hjälpta pensionärer, som en lysande framgång.

Under 50-talets andra hälft påbörjas den våldsamma expansionen av hemåldringsvården. Organisering, rekrytering och utbildning är emellertid frågor som ännu inte fått sin slutgiltiga lösning. Artiklar från

50-talet betonar frivilliginsatsernas betydelse. I en artikel 1956:5 refereras uttalanden från Röda korsets generalsekreterare Henrik Beer. Denne omtalar att ca 700 av Röda Korsets lokalorganisationer bedriver öppen åldringsvård. Verksamheten är mycket skiftande. Beer betonar särskilt de äldres brist på kontaktmöjligheter. Enkla vänbesök spelar större roll än man tidigare trott och därför är behovet av utbildade hjälpare också stort. De gamla själva har visat stort intresse för att hjälpa till med vänbesök, varför det finns stora möjligheter för Röda Korset att värva äldre medarbetare.

När det gäller den offentliga åldringsvården pågår rekrytering och utbildning av arbetskraft. Tidningen rapporterar 1957:2 om en utredning från Arbetsmarknadsstyrelsen. Andelen personer som deltar inom den öppna sjuk- och åldringsvården överstiger redan 5.000. Styrelsen anordnar kurser för hemsamariter. Därutöver finns inom hemtjänsten utbildad personal. Av den utbildade personalen är en överväldigande del gifta och förut gifta kvinnor i medelåldern. Arbetsmarknadsstyrelsen oroar sig emellertid för det stora antalet avgångar och undersöker metoder för att göra hemsamarituppgiften mer attraktiv.

I en uppvaktning hos statsrådet Torsten Nilsson (57:5) hemställer riksorganisationen om en ökning av hemsamaritutbildning och hemhjälp (1957:7, s 4). RO återkommer i frågan 1962:1, då en delegation uppvaktar inrikesministern om effektivisering av åldringsvården genom utbildning av hemsamariter. Av landets 850.000 pensionärer har endast 55.000 hjälp. Med hänvisningen till den förväntade ökningen av pensionärer efterlyser organisationen snara åtgärder. RO hänvisar till att de äldre önskar bo hemma och att detta också är billigare än åldringsvård på institution. Styrelsen lägger fram sina krav i fem punkter:

1. Effektivisering av utbildning av hemsamariter i samverkan med Röda Korsets samaritverksamhet och Sveriges Folkpensionärs Riksorganisation;
2. Rekrytering av hemsamariter genom den statliga arbetsförmedlingen;
3. Kostnaden för utbildningen bestrides helt av statsmedel;
4. Samaritvård i hemmet bestrides av statsmedel i de fall, där folkpensionen är enda inkomsten;

5. Kommunerna intresseras för en forcerad utbyggnad av sjukhem för åldringar. (1962:1, s 28-29).

När Axel E Svensson tillträder som ordförande för Riksorganisationen inleder han med att lansera en ny modell för åldringsvården. I ledaren 1961:5 föreslår han införandet av en "tillsynskår för de gamla". Han utvecklar därefter denna tanke i artikeln: "Tillsyn av åldringar uppgift för pensionärsrörelsen" (1962:1). Svensson är bekymrad över att hemåldringsvården vid tillfället endast når 55.000 åldringar, när mer än dubbelt så många behöver hjälp. Här ser ordföranden en uppgift för "...en under riksorganisationens ansvar fast organiserad tillsynskår grundad på människornas djupa känsla för åldringarna och grundad på idealitet." (s 10). Såväl ekonomiskt som materiellt har de äldres situation förbättrats avsevärt. En tillsynskår ska därför tillhandahålla hjälp och stöd av medmänsklig och praktisk natur till ensamma och sjuka. Med veckoenkla besök skapas trygghet som möjliggör för ensamma att leva ett normalt liv. Svensson menar att samhället inte kommer att klara att lösa frågan "...ty den stupar på paragrafrytteriets oändliga mystik till förfång för den som behöver hjälp." (s 10). I stället ska pensionärerna själva ta hand om och organisera tillsynskåren:

"Samaritverksamheten - organiserad av vår folkrörelse - nu ingående i Röda korsets verksamhet kan här utgöra stommen för en fast organisation i verksamheten. Till denna kan knytas många kunniga och erfarna husmoder som i dag saknar något i livet genom att barnen flugit ur boet, men vi har hela vår kvinnorörelse på olika områden, som även kan få en biuppgift i sin verksamhet. Som ett fundament för uppbyggnaden står pensionärernas egen organisation. Genom förtroendet för denna organisation har all misstänksamhet försvunnit hos de gamla genom vårt arbete. Den hjälp som lämnas genom verksamheten tages emot med all den tacksamhet en åldring kan giva uttryck för. Psykologiskt skulle det vara att [ett] misstag att en dylik verksamhet skulle utövas av något för pensionären främmande. Det är således riksorganisationens varmaste förhoppning att ett intimt och gott samarbete här skall kunna åstadkommas för en utbyggnad till självhjälp på ett område som ligger oss alla om hjärtat." (1962:1, s 10-11).

Riktigt hur projektet närmare ska bedrivas och vilka verksamheter som ska inkorporeras, eller försvinna, framgår inte i artikeln. I ett yttrande över socialpolitiska kommitténs och Bostadsstyrelsens betänkande om äldres bostäder föreslår SFR att yngre manliga pensionärer ska ges möjlighet att hjälpa till med vedhuggning, vattenhämtning och andra praktiska sysslor (1964:2). I övrigt ställs fortsatta krav på en kraftig utbyggnad av den offentliga omsorgen. Svenssons förslag måste därför förstås på en retorisk nivå, där hatet mot fattig- och socialvården är starkt. I en senare artikel föreslår Svensson för övrigt att tillsynen av de äldre arrangeras "...genom arbetarrörelsens organisationer för att undvika misstroendet mot okända personer..." (1969:1, s 24). Även detta uttalande måste betraktas som utopiskt. Talet om förtroende för pensionärsrörelse och arbetarrörelse kan ses som en markering av pensionärernas misstroende mot socialvårdens representanter.

I referat från kongressen 1969:4 föreslås bildandet av en "skyddsskär" för uppsökande verksamhet. Ambitionerna är inte att organisera hela hemtjänsten, utan att komplettera sociala myndigheter i uppsökandet av ensamma pensionärer. Ett referat av förslaget visar på stora skillnader i jämförelse med ordförandens tidigare förslag:

"Den trygghet samhället strävar efter att skapa måste också innefatta, att kontakt med de ensamma människorna upprättas. De sociala myndigheterna har skyldighet att bedriva sådan uppsökande verksamhet, men resurserna räcker tyvärr inte till. Det synes därför vara en naturlig uppgift för pensionärsföreningarna att medverka till utbyggnad av denna kontaktverksamhet.

Det är emellertid en mycket grannliga uppgift. Många personer upplever sådana kontaktbesök som påträngande, ett försök till intrång på den personliga friheten.

Man räknar emellertid med att pensionärsrörelsen har speciella möjligheter att på ett otvunget sätt upprätta kontakt med isolerade gamla. Ett samarbete mellan kommuner och förening bör kunna leda till större trygghet för ensamma pensionärer." (1969:4, s 28-29).

Till skillnad från den tillsynsskär ordföranden lanserar i början av 60-talet blir förslaget om en uppsökande verksamhet en realitet. Skyddsskären har emellertid fler syften än att enbart besöka ensamma

pensionärer. Den uppsökande verksamheten är en form av medlemsvårning, en funktion som öppet kommenteras av organisationens ledning:

"Den nystartade uppsökande verksamheten bland pensionärerna kan också bli ett trygghetsmoment för dem, tror Ingeborg Carlqvist. Förutom det, naturligtvis, att det blir en brygga till medlemskap eller bibehållet medlemskap i rörelsen." (1970:1, s 7).

Tanken är att genom den uppsökande verksamheten ge ensamma pensionärer möjlighet att delta i aktiviteter och gemenskap inom PRO. Den uppsökande verksamheten kommenteras vid några tillfällen i anslutning till dess igångsättande men fortgår därefter i relativ tysthet fram till slutet av 70-talet (Se senare avsnitt om väntjänsten).

Vid 70-talets inträde har de offentliga vårdgivarna klivit fram som självklara tillhandahållare av omsorg och det talas inte längre om Röda korset, lottarörelsen eller kvinnorörelsen som alternativ till landstingens och kommunernas hemåldringsvård. All kraft bör ägnas åt att ge så många pensionärer som möjligt hemtjänst och hemvård. När staten uppvaktas, eller då organisationen formulerar viktiga frågor är rätten till hemsamarit högprioriterad. Kommunala besparingar på hemtjänst och uppsökande verksamhet möts med indignation. Riksorganisationens äldrepolitik ges också stöd i undersökningar av äldres önsknings. I en refererad studie från 1973:2 är hemsamarit och fotvård de viktigaste frågorna bland pensionärer i Uppsala. I enkäten som besvarats av 8550 pensionärer önskar var fjärde hjälp med hemsamarit.

Service

Servicebegreppet får under slutet av 60-talet en central ställning bland de krav som formuleras i tidningen. Pensionären refererar 1968:1 ett regeringsförslag om tillsättandet av två konsulenttjänster vid socialstyrelsen, vilka ska hjälpa kommunerna med utvecklandet av service. Av artikeln framgår att detta i första hand är en glesbygdssatsning, där pengar avsatts för företagargestimulans, trafik av olönsamma tåg- och busslinjer. Satsningar på service skapar jämlika levnadsförhållanden mellan stad och landsbygd. Indirekt gynnar detta givetvis de pensio-

närer som valt att bo kvar på avfolkade orter. Förslaget diskuterar även insatser som direkt kommer de äldre tillgodo - försörjning med varor och tjänster och transportmöjligheter.

När Socialstyrelsens chef Bror Rexed (1968:4) målar en vision om framtidens pensionärshotell, tänker han sig öppna anläggningar som servar de kringboende med olika tjänster - ett slags områdescentrum. Modellen minskar institutionskaraktären och skapar en naturlig kontakt med grannar. Under vintern 1969/1970 håller PRO-distrikten boendekonferenser där servicefrågorna tas upp som en huvudpunkt för rörelsen. I ett referat 1970:2 sammanfattas synpunkter från de olika konferenserna. Brytningen mellan gammalt och nytt tänkande är enligt artikeln särskilt tydligt i servicefrågorna. Mot socialvårdstänkandet ställer konferenserna upp sina visionära krav på "serviceblock":

"...det skall omfatta läkarstation för hela bostadsområdet, ett vårdhem av lämplig storlek, moderna familjelägenheter, samt pensionärlägenheter med speciell utrustning. I samtliga bostadshus skall ingå en viss procent pensionärlägenheter. Denna lösning innebär att trycket på de allmänna sjukvårdsklinikerna minskar. Vi får en blandning av normalfamiljer och pensionärer, vilket innebär att ålderdomshemmen kan försvinna. Isoleringen bryts genom närhet till butiker och annan service." (1970:2, s 3).

Talet om servicefrågorna bygger upp en retorik som anknyter till kampen mot den paternalistiska fattigvården och forna tiders elände. Med utbyggd service integreras de äldre helt i grannskapet och jämlikhet uppstår. Deras speciella behov tillgodoses inom ramen för ett vanligt boende. Det särpräglade inryms i det allmänna. De affärer och den vård som servar pensionärerna, är desamma som tillhandahålls för alla. Av denna anledning driver också PRO under början av 70-talet en kamp för en decentralisering av sjukvården till statsdelarna, från sjukhusblock till läkarcentraler. Den ideologi om likhet, integrering, demokrati och medbestämmande som manifesteras i servicetanken sammanfattas när Axel E Svensson refererar statsminister Olof Palme:

"Man ska så lite som möjligt ha en särplanering, säråtgärder för äldre. Man ska försöka foga in åtgärder för den gruppen tillsam-

mans med åtgärder som gäller alla medborgare. Man ska benhårt respektera äldre människors personliga integritet, de tas inte omhand, de är självständiga människor och ska förbli det. Man ska satsa på deras behov liksom alla människors behov av gemenskap och kontakt med andra. Och för det fjärde, åtgärder ska utformas i demokratisk ordning där det är pensionärernas egna önskemål som i hög grad ska vara styrande för utvecklingen. Inget förmyndarskap. Det är de själva som ställer krav, som har en rätt i samhället och den sak vi försöka tillgodose." (1970:4, s 24).

Svensson konkretiserar därefter rörelsens krav på serviceblock med läkarstationer, cafeteria, samlingslokal, närbutiker etc. och betonar vikten av att "...tillse att alla dessa ting finnes tillkommer den planerade kommunala myndigheten och ej socialvården." Här kämpar rörelsen enligt ordföranden mot "traditioner sedan hedenhös".

Institutionsvården

Under perioden expanderar sjukvård för de "ålderssjuka" kraftigt. Riksorganisationen betraktar utbyggnaden av sjukvården och i synnerhet mentalvården som en central fråga. Bristen på sjukhusplatser, utbildade läkare och sköterskor kritiseras. Sjukvårdens stora problem är resursbristen och klientelsammanblandningen. Frågan lyfts fram i kongressens nya handlingsprogram, som refereras 1961:3. I ledaren 1961:4 anses lösningen av klientelsammanblandningen vara den "...mest trängande frågan...". Friska äldre ska inte behöva bo tillsammans med dödssjuka. Forskning om de äldre betraktas som en nyckelfråga för specialisering och differentiering.

Klientelsammanblandningens problem uppmärksammas särskilt 1963, då tidningen diskuterar den s.k. ÖHS-kommitténs och Socialpolitiska kommitténs betänkanden om åldersvården. I flera referat (1963:1, 3, 4 och 5) redovisas och debatteras den statliga ÖHS-kommitténs betänkande. Framför allt är ordföranden aktiv i denna diskussion, där frågan polariseras till valet mellan de dåliga ålderdomshemmen och de bra sjukhemmen. ÖHS-kommitténs utgångspunkt är den kraftiga ökningen av äldre. Andelen personer över 70 år kommer att öka med 30% mellan 1960 och 1970. Samtidigt befinner sig många sjuka åldringar

felaktigt på ålderdomshem istället för inom sjukvårdens institutioner. Sammantaget föreligger ett stort behov av att bygga ut långtids-sjukvården. De 19.500 platser som finns kan jämföras med de 31.500 som behövs och de 45.000 platser som inom tio år kommer att behövas. Kommittén har studerat klientelet på ålderdomshemmen. Av 874 undersökta personer i ett län var 866 i behov av vård som inte kunde erbjudas på hemmet. Axel E Svensson sammanfattar resultatet:

"...111 behövde mentalvård, 5 borde omgående överföras till lasarett och 217 borde intagas på sjukhem för långtidssjuka, varav 129 på senilavdelning. (...) Allt detta bekräftar vad riksorganisationen påpekat långt tidigare, att våra ålderdomshem har blivit sjukvårdsanstalter, utan att ha kvalificerad personal för denna vård." (1963:4, s 9).

Klientelsammansättningen är emellertid inte enbart en fråga om onödig beläggning på ålderdomshemmen. När socialpolitiska kommitténs betänkande refereras 1963:5 anser tillfrågade läkare att 10% av gästerna på ålderdomshemmen borde ha annan vård. Det visar sig att en stor andel av patienterna inom sjukhus och mentalvård är 67 år eller äldre (38% resp. 78%). Tidningen skriver:

"I fråga om huruvida rätt vård tillämpas är svaren förbryllande. Inom kroppssjukvården anses 10-15 procent inom såväl medicin som kirurgi bort ha annan vårdform. Inom mentalsjukvård har man 728 patienter som man menar kan vårdas på ålderdomshem, och inom ålderdomshemmen finns det åtskilliga som borde överflyttas till mentalsjukhus." (1963:56, s 45).

ÖHS-kommittén menar, enligt tidningen, att antalet befintliga platser på ålderdomshemmen (38.000) skulle kunna minskas med 10.000 om de sjuka överfördes till sjukhem. Riksorganisationens förslag är mer radikalt. Antalet sjukhem bör byggas ut kraftigt och ålderdomshemmen bör konverteras till de sjukhem de egentligen är.

"Vad vi anser behövas är ett tillskott på nya sjukhemsplatser för att därigenom kunna differentiera vårdtagarna både på kropps-, mentalsjukhus och ålderdomshem." (1963:5, s 45).

Några nya ålderdomshem behövs inte, snarare blir det tal om att tömma de befintliga ålderdomshemmen från alla boende. Axel E Svensson ser framför sig en omställnings- och utredningstid, där differentieringen genomförs och behovet av ålderdomshem för friska åldringar provas. Om ålderdomshemmen förvandlas till sjukhem bör huvudmannaskapet för dem övergå till landstingen. I en senare artikel (1966:1, s 7-8) inskränker Svensson differentieringsbehovet till en urskiljning av de som behöver mentalvård. Axel E Svensson ställer också utbyggnaden av ålderdomshem och sjukvård i en direkt motsats till varandra:

"Frågan måste ännu en gång ställas: Kan det vara rimligt att önska ett anslag på 700 milj. kronor för att bygga flera ålderdomshem, när vi är i behov av 20.000 sjukhemsplatser och endast har anslagit medel för tiotusen? Är inte behovet av sjukvård större än behovet att flytta till ett ålderdomshem? Hjälper vi inte fler åldringar genom utbyggnad av sjukhem än ålderdomshem? Förvisso!" (1966:3, s 27).

Kampanjen mot utbyggnad av ålderdomshem och för utbyggnad av sjukhem drivs fram till mitten av 70-talet, då Axel E Svensson lämnar posten som ordförande i PRO.

Ålderdomshemmens syfte är att fylla ett bostadssocialt behov med viss hemsjukvård för pensionärer. Ordföranden menar att den grupp som i framtiden har behov av denna insats knappast kommer att söka sig till ålderdomshemmen. I en refererad tidningspolemik angriper Svensson Socialstyrelsens prognos för utbyggnaden av ålderdomshem fram till 1970:

"I all blygsamhet hemställs att rumsenheten skall ökas från nuvarande tolv kvm till 15 kvm i nybyggnationen. Står verkligen tiden stilla i detta anrika verk eller har ATP-bilden ekonomiskt sett ännu icke klarnat? undrar Axel E Svensson. Menar man verkligen att pensionären efter 1970-80 skall fullt frisk flytta till ålderdomshem från sin bostad med helt annat yttnehåll till 15 kvm plus sovalkov och kokskåp?" (1966:1, s 8).

När de sjuka åldringarna förts över till landstingets sjukhem kan övriga välja hur de ska bo. Vill de bo hemma eller vill de bo på ålderdomshemmen? Riksorganisationen vill att pensionärerna ska få välja fritt, men agerar också för att inte boende på ålderdomshem ska te sig för ekonomiskt fördelaktigt:

"När vi når fram till 1970-talet tvingar frågan sig fram vad det ska kosta för ATP-pensionären att bo på ålderdomshemmen. Såvitt man kan bedöma måste helt andra grunder tillämpas än nuvarande subventioneringar, d.v.s. att den som vill bo på ett dylikt hem får räkna med självkostnadspris.

Ingen kan i dag besvara frågan hur många som äro villiga att betala detta pris..." (1963:5, s 45).

Helt i linje med detta tänkande stödjer Riksorganisationen 1972 införandet av differentierade avgifter för boende på ålderdomshem. Denna avgift, i praktiken redan olagligt genomförd i flera kommuner, innebär en höjd avgift för pensionärer med högre inkomster. I en kommentar till avgifterna menar ordföranden att valet för framtidens pensionärer står mellan "...nuvarande bostad med all dess frihet och behovet av tillsyn i hemmet eller ålderdomshemmet, men kan även jämföras [med] att bo på pensionat med dess kostnad jämte ev läkarkostnad." (1972:5, s 60). Här identifierar sig ordföranden med skattebetalaren, vars inbetalda skatt subventionerar boende på ålderdomshem. Den som av kostnadsskäl valt att flytta till ålderdomshem får tänka om. Riksorganisationens stöd för differentierade avgifter ökar knappast ålderdomshemmens attraktivitet, ett resultat som tycks helt medvetet: "Det nya avgiftssystemet på våra ålderdomshem är inkörsporten till en successiv avveckling av ålderdomshemmen, som senare kan moderniseras till modernt sjukhem." (Axel E Svensson 1973:1, s 28). Men de ökade avgifterna innebär också en möjlighet till förändring av själva ålderdomshemmet. Den som betalar har rätt till insyn och inflytande (enligt Svensson ska dessa intressen bevakas av den lokala pensionärsföreningen). Också vardagen på ålderdomshemmet ändras: "Bestämmelser när den enskilde ska gå och lägga sig och mycket annat särdrag som skiljer människorna åt får ha en annan utformning." (1972:5, s 60). Avgifterna kan därmed ses som en del i det stora

likhetsprojektet, där de äldre befriar sig från paternalismen inom välfärdsstaten.

1960-talets krav avseende boende, hemtjänst, service och institutioner kan sammanfattas i ett sammanhängande integreringssystem:

- Bostäderna moderniseras för att möjliggöra kvarboende i den normala och invanda miljön. Kostnaderna för bostäderna garanteras genom kbt.
- Hemtjänst och hemsjukvård (hemåldringsvården) byggs ut för att möjliggöra kvarboende.
- Serviceåtgärder utvecklas för att underlätta pensionärernas boende och integrering i grannskap och statsdelar. Serviceåtgärderna avser att undvika utpekande och är generella där så är möjligt.
- Äldre människor som på grund av sjukdom inte kan bo hemma ges vård på sjukhus och sjukhem - långtidsvård - samtidigt som ålderdomshemmen avvecklas.

Som grund för modellen ligger visionen om pensionären som alla andra, fullständigt integrerad i samhället och behandlad på samma sätt som andra. Denna vision personifieras i bilden av de självmedvetna "nya" ATP-pensionärerna, som med sina goda inkomster lever vidare som tidigare.

Den kritik som framför allt Axel E Svensson riktar mot ålderdomshemmen är mycket lik de argument som formulerades av Ivar Lo-Johansson under åldringsvårdskampanjen: De sjuka åldringarna ska till sjukhem och de friska ska bo hemma. Trots att denna kampanj alltså drivs vidare av pensionärsrörelsen avvecklas inte ålderdomshemmen. I en intervju med Socialstyrelsens chef Bror Rexed 1968:4 framgår att antalet platser på ålderdomshem är 50.000 med en förväntad ökning till 60.000 år 1970. Samtidigt kommer sjukhemsplatserna att öka från 30.000 till 40.000. Riksorganisationen synpunkter tycks alltså inte få ett reellt genomslag.

Kampen mot ålderdomshemmen kan sättas samman med det grundmurade hatet mot fattigvården. Kommunernas socialvård har tagit sig rätten att ordna åldringarnas omsorg och boende och försöker göra sig till herre över nya områden som pensionärernas fritidssysselsättning.

På ålderdomshemmen lever paternalismen kvar och "gästerna" måste fortfarande följa personalens mat och läggtider. I en diskussion utifrån avgifter och kostnader inom sjuk- och åldringsvård målar Axel E Svensson en vision om framtidens pensionärer:

"Om några få år är även dessa procent borta och socialvården ett minne blott när det gäller åldringsvård enligt nuvarande former på ålderdomshemssidan. Sjuka åldringar kan nämligen enligt modernt sätt att se endast få vård inom den allmänna sjukvården. Vi har rätt att kräva detta som skattebetalare, utan förmåner och utan samröre med socialvårdande myndigheter. Vi har fått frihet tillbaka som medborgare och kan fullgöra våra skyldigheter som andra. Den hundraåriga bilden av pensionären försvinner på näthinnan och likheten med andra medborgare inträder. Den som ej kan se detta framtidsperspektiv får uppleva en hård dom av kommande generationer." (1966:3, s 27).

Vad ordföranden här pekar på är bland annat särbehandlingen av de sjuka äldre uttryckt i konflikten mellan det medicinska och det sociala. Istället för att ges adekvat hjälp av den moderna sjukvården, sorteras åldringar bort på socialvårdens ålderdomshem. Deras sjukdomar förvandlas till kverulans. Denna uppfattning ges bekräftelse i en gerontologisk studie som 1971:1 refereras i tidningen. Forskarna Svanström, Lindgren och Fioretos har i en studie av ålderdomshemmen i Malmö undersökt gästernas hälsa och vårdbehov. Det visar sig i korthet att ålderdomshemmen är planerade för friska åldringar, men att de som bor där är sjuka. De gamlas åkommor tas inte på allvar. De ges inte möjlighet till rehabilitering, eller träning som hindrar kroppsligt förfall. Forskarna konkluderar: "Rörelsehinder uppstår inte med en gång. Det är en gradvis utveckling som kan börja tidigt. Här borde förebyggande medicinska åtgärder sättas in." (1971:1, s 15). De av de undersökta ålderdomshemmens 630 åldringar som led av allvarliga sjukdomar erhöll sammanlagt 24 timmars tid hos läkare per vecka. Skribenten betraktar detta som ett stöd för kravet på en konvertering av ålderdomshemmen till sjukhem och en utbyggd hemvård, men konstaterar att "...socialvården kämpar med näbbar och klor för att behålla landets äldsta grupp under sin domvärjo." (1971:1, s 15).

Kategoriklyvning och nya boendeformer

Kategoriklyvningen mellan generationerna är en fråga där tidningens skribenter med jämna mellanrum uttalar en klar och samstämmig uppfattning. Det generationsblandade samhället eftersträvas. Kategoribygggen ska undvikas. Verksamheten vid "De gamlas stad" i Köpenhamn och den danska åldringsvården som helhet återkommer, nu som ett exempel på ett misslyckande, där generationernas särande åstadkommit isolering av äldre från samhället:

"Familjen - i ordets vidaste bemärkelse - har sönderdelats, varje generation lever för sig själv och har svårt att nå kontakt med den andra.

Därför finns det så många bittra gamla människor, som sitter överallt i landet i de vackra nya hus som uppförts åt dem. Från sina gamla hem har de bara fått medföra några få möbler och dylikt, och de måste inordna sig i livet på en anstalt. (...) En holländsk författare kallade en gång ålderdomshemmen 'dödens väntrum' - och det är riktigt att dessa större eller mindre samhällen av åldringar kan betecknas som sådana.

De danska sociala myndigheterna är medvetna om att detta är ett problem, som måste lösas. De gamla måste föras ut ur sin isolering - de måste inges känslan av att livet ännu har många goda stunder i beredskap åt dem och att de själva har obrukade möjligheter och talanger, som bör utnyttjas." 1965:4, s 16-17).

Trots motståndet mot kategoribygggen framhåller tidningen under perioden flera nya vård- och boendeformer som otvivelaktigt driver samman äldre. Samtidigt som tidningen uttalar sig fördömande mot kategoriklyvning hyllas paradoxalt nog nya boendeformer som åstadkommer just detta fenomen. Här liknar tidningens artiklar 50-talets enstaka positiva rapporter om "verkliga ålderdomshem". Det kanske bästa exemplet på tidningens motsägelsefulla budskap återfinns i rapporteringen om Anneberga pensionärshem. I Folkpensionären 1964:2 refereras ett yttrande från RO till inrikesministern. I linje med tidigare och senare uppfattningar framhålls kritiserar pensionärshemmens sammanförande av personer inom åldringskategorin:

"En utveckling mot mycket stora pensionärshem finner vi tvivelaktig. De fördelar, som vinnes genom större kollektiva anordningar, uppvägs enligt Riksorganisationens mening icke av de nackdelar det för med sig att sammanföra så stora grupper av äldre människor till en enda fastighet eller grupp fastigheter." (1964:2, s 23).

Anneberga pensionärshem diskuteras i två artiklar 1964:3, dels i ett reportage med rubriken "Kollektivt högklassigt pensionärshem i Malmö och dels i ordförande Svenssons spalt med underrubriken "Framtidens pensionärsbostad". I reportaget beskrivs det nya pensionärshemmet som ett "kollektivhus för äldre" med SPP:s pensionärshem i Stockholm som förebild. Det är emellertid inte något litet intimt hem som byggs:

"Anläggningen består av två huskroppar, ett höghus på sexton våningar och ett lägre hus på åtta våningar, med sammanlagt 230 lägenheter i storlek ett till fyra rum." (1964:3, s 5).

En bild visar ett glatt pensionärspår framför två stora fyrkantiga huskroppar. Anläggningen är utrustad med matsal, TV och sällskapsrum, läkarmottagning, kiosk, gymnastiksal etc. Boendet vänder sig till de pensionärer som har god ekonomi, i första hand tjänstemän, men i framtiden också ATP-pensionärer. Artikelförfattaren konkluderar:

Utan överdrift torde man kunna säga, att man i Malmö nått ännu längre mot målet att ge de gamla en vacker miljö, vettig planering och sådana kollektiva anordningar att bekymren för matlagning och vardagens problemen [problem] skall bli så små som möjligt." (s 6).

Frågan är då hur det kan komma sig att en typ av boende som döms ut av organisationen i nästkommande nummer hyllas i ett tidningsreportage. En möjlighet är att tidningen agerar självständig i förhållande till organisationens officiella uppfattningar. Den tolkningen motsägs inte bara av Folkpensionärens karaktär av språkrör, utan också av att självaste ordföranden beskriver Annebergagården i positiva ordalag. Som tidigare kan det tänkas att pragmatiska orsaker bidragit till positiva presentationer av kategoriklyvande verksamheter. Pensio-

närernas antal ökar kraftigt och alla boendeanternativ som rörelsens medlemmar ser som positiva ges en förmånlig behandling. Ideologin tonas ned. En intressant förklaring kan dock vara att de positiva beskrivningarna har att göra med en prioriteringsordning, där problemet "kategoriklyvning" för tillfället underordnats ett större problem. Detta problem är den traditionella åldringsvårdens anstaltsmentalitet. Ordföranden använder Annebergagården som ett exempel på det nya pensionärsboendet - för de nya ATP-pensionärerna - och kontrasterar lösningen med det gamla boendet på ålderdomshem:

"I förra numret av Folkpensionären presenterades ett 'hem för åldringar' av gammal modell, Danvikens ålderdomshem i Nacka. Nu kan vi presentera framtidens pensionärsbostad enligt de krav de äldre har rätt att ställa. Det gäller - som framgår av reportage med bilder på annan plats i denna tidning - Annebergsgården i Malmö. (...) Pensionären sköter sig själv och slipper den inrutade tillvaro, som är så beklämmande på våra ålderdomshem.

Lösningen av framtidens åldringsvård ligger i att man tar hänsyn även till de pensionärer, som efterhand får bättre ekonomiska förhållanden, genom skapandet av pensionärscentra av typ Annebergagården med varierande lägenhetsstorlekar, modern standard och omfattande service." (1964:3, s 27).

Samma typ av prioritering förekommer när Socialstyrelsens chef Bror Rexed 1968:4 berättar om hur framtidens ålderdomshem förvandlas till "pensionärshotell", befriade från "...den instängda institutionskaraktären och den ofta nedlåtande attityden mot dem som bor där" (s 6), eller när anläggningen Lindängen med 160 lägenheter presenteras under rubriken "Institutionsmiljö tvättas bort i nytt center för pensionärer" (1973:3, s 14 -15). Lindängen innehåller inte lägenheter som uppfyller de minimimått som Riksorganisationen kämpat för, men detta ursäktas med en hänvisning till kostnadsutvecklingen. Artikeln fokuserar istället på att anläggningen byggs av ett bostadsföretag och att pensionärernas boende - i enlighet med organisationens krav sedan många år - separeras från socialvården. Motståndet mot kategoribyggen har inte förändrats, vilket bland annat visas i nästkommande nummers redovisning av PRO:s handlingsprogram:

"Under det fortsatta arbetet att förbättra pensionärernas bostadsförhållanden bör man sträva efter att undvika kategoribyggnade. Strävan efter ett samhälle, där generationerna blandas, bör fortsätta." (1973:4, s 26).

I samma referat menar kongressen att servicehus ska fortsätta att byggas, som ersättning för ålderdomshem i nuvarande form, vilka därmed bör försvinna.

Först 1975 låter PRO servicehusens "goda" sida (att traditionella ålderdomshem av institutionskaraktär ersätts) konfronteras med den "dåliga" sidan (kategoriklyvningen) i en komplex bild. Detta sker i en skrivelse till socialminister, Kommunförbundet och Landstingsförbundet, där organisationen diskuterar hela åldringsvården:

"Servicehusen, som kommit som en efterföljare på ålderdomshemmen, har i sig själv fått en tillstyrkan av Riksorganisationen. Det är emellertid angeläget fästa uppmärksamheten på, att den utbyggnad av servicehusen, som på sina håll förekommer, till stora enheter och en kraftig koncentration av äldre människor, icke kan vara i överensstämmelse med en deklaration som gjorts både från statsmakternas, kommunernas och andra vårdinrättningsars sida att man skall motverka ett kategorihusbyggande.

Servicehusens karaktär har i många avseenden fått den utformningen att de medverkar till en sammandrivning av pensionärerna. Genom att slå av på den personliga öppna vårdservicen tvingar man från kommunernas sida in pensionärerna i servicehus, som lätt kan komma att få ett åldringsgettos karaktär." (1975:5, s 12).

Servicehusen har etablerats som en boendeform för många äldre, kanske har de blivit de hem av pensionatstyp som flera av debattörerna under 50-talet önskade som ersättning för ålderdomshemmen. PRO har under slutet av 70-talet en officiellt positiv inställning till servicehus - dock med flera reservationer:

"För att kunna accepteras bör emellertid servicehusen vara riktigt utformade och utrustade samt ha dygnet runt-service. Utbildad personal måste finnas tillgänglig.

PRO VILL [vill] emellertid särskilt understryka vikten av [att] den stora utbyggnaden av servicehus inte får innebära att äldre koncentreras till ett område och bildar ett samhälle utanför det övriga samhället. PRO förordar i stället att man försöker integrera de äldre med övriga åldersgrupper i själva boendet med dagcentraler som komplement." (1978:3, s 3 Ledaren).

Detta ställningstagande innebär en tydligare sammanvävning av den ideologiska retoriken och de praktiska lösningarna. En och samma artikel uttrycker att servicehusen "får finnas" under vissa förutsättningar, trots att de inte är organisationens önskealternativ.

Vårdkrisen

I PRO-Pensionären 1975:5 slår organisationen larm om att pensionärerna kommit att bli en eftersatt grupp. Allvarliga missförhållanden förekommer inom vården av de äldre. PRO:s representantskap tillställer därför socialministern, Landstingsförbundet och Kommunförbundet en skrivelse omkring de viktigaste frågorna - ålderdomshemmen, långvården, hemvården och anhörigvården.

Ålderdomshemmen är enligt PRO inte ett bra boendalternativ i sin nuvarande utformning:

Att förhållandena accepteras från samhällets sida bl a från tillsynsorganen utan att allvarligt angripa det uppenbara missförhållande som råder är anmärkningsvärt. Att tusentals pensionärer saknar möjligheter till eget rum, saknar möjligheter till sanitära anordningar, och att det fortfarande byggs med dubbelrumssystem, innebär en klar anvisning om att reformerna är angelägna." (1975:5, s 11-12).

Riksorganisationen önskar den slutna och kollektiva vårdens/boendets trygghet utan inskränkning av den personliga integriteten och privatlivet.

PRO beskriver långtidssjukvården som "...ett av de största problemen i svensk åldringsvård." Den svenska långvården är opersonlig och omänsklig. PRO:s kritik är hård:

"Inom långvården har inte människorna förutsättningar till någon form av personlighet i sin tillvaro. Dels på grund av lokalernas bristfälliga utformning, dels genom personell underbemanning. Det har inneburit en utveckling, som är skrämmande. Människor, som vårdas på långvården, har tvingats i säng tidigt på eftermiddagen och upp tidigt på morgonen. I andra fall har de inte fått tillfälle att komma upp alls, då personalen inte har varit tillräcklig för att klara den delen, skriver PRO." (s 12).

Förhållandena är alltså oacceptabla. Ingen aktiv vård bedrivs utan de äldre förvaras. PRO kräver att långvården byggs ut och omorganiseras till mindre enheter med mer personal, så att omvårdnaden om de äldre blir mer personlig och mänsklig. Att hemvården och hemsamaritverksamhet byggs ut ses som positivt men fortfarande brister många kommuner i service till pensionärerna. Ett stort problem är också att de två verksamheterna många gånger kolliderar med varandra. Riksorganisationen kräver därför att samarbetsavtal upprättas mellan landsting och kommun eller att en huvudman tar över båda verksamheterna.

I organisationens kritik uppmärksammas också anhörigvårdarnas (make/maka) situation. Många gånger saknar anhörigvårdare ersättare och kan i praktiken aldrig lämna hemmet. PRO kräver kraftfulla insatser för att komma tillrätta med personalbristen inom äldrevården. Särskilt upprörande är det faktum att många äldre inte få den vård som de behöver när den ordinarie personalen går på semester och ersättare saknas. Riksorganisationen kräver därför ökad utbildning av sjukvårdspersonal. Åldringsvårdsfrågorna måste få en snabb lösning. PRO efterlyser ett nytt synsätt, där stat, landsting och kommuner gör sig beredda att satsa en större andel av de samhällseliga vårdresurserna på äldrevården.

Reaktionen på PRO:s protester låter inte vänta på sig. I maj 1976 (fyra månader före valet) anordnar regeringen Palme en "toppkonferens" på Harpsund. På denna deltar Palme själv, socialminister Sven Aspling, Landstingsförbundets ordförande Kurt Ward, Bror Rexed från Socialstyrelsen, samt en rad beslutsfattare och experter. Riksorganisationens delegation anføres av den nye ordföranden Artur Kaijbjær. Socialminister Aspling formulerar ett sexpunktsprogram för samhällets skyldighet mot de äldre:

1. pensionen för ekonomisk trygghet.
2. möjligheter för människan att bo kvar i sin gamla vanda miljö så länge som möjligt
3. en god bostadsstandard även för pensionärerna
4. social hemhjälp av tillfredsställande omfattning
5. en väl fungerande sjukvård som räcker till även pensionärer
6. en långtidssjukvård och hemsjukvård, som ger trygghet och god omvårdnad.

Kurt Ward å sin sida, lovar en satsning mot ökad utbyggnad av vårdresurserna och särskilt hemsjukvård, förbättrad personaltillgång, mindre enheter och mer rehabilitering. När det gäller krisen inom långvården sätter landstingen enligt tidningens referat upp målet:

1. Så snabbt som möjligt beta av den kö, som nu finns till denna långtidsvården.
2. Skapa en utveckling som håller jämna steg med efterfrågan.
3. Förbättra vårdens innehåll.

I referat från konferensen kommenteras ytterligare satsningar från statsmakterna. Sammanfattningsvis anser skribenten att resultatet av konferensen kan betraktas som tillfredsställande.

PRO:s skrivelse och Harpsundskonferensen kan, även om den möjligen tillkom av valtaktiska skäl, ses som inledningen till ett brott i uppfattningarna om boende, vård och omsorg. Allt har inte blivit så bra som det var tänkt. I stället för omänsklig vård på ålderdomshem har samhället åstadkommit omänsklig vård på de sjukhus som PRO hyllat och slagits för. Flera frågor ger under 70-talets andra halva anledning till pessimism inför välfärdens förmåga att skapa ett jämlikt samhälle. Kommunerna gör framstötningar om att få ta ut ersättning för hemtjänsten även av de pensionärer som endast har folkpension. När Pensionärsutredningen lägger fram sitt betänkande visar det sig också att boende-

situationen fortfarande är otillfredsställande för många äldre. "De gamla bor sämst" konstaterar tidningen i referat av utredningens resultat (1978:3, s 15).

Från retorik till praktik

I tidningens femte nummer 1978 avslutas organisationens 30-åriga kamp mot ålderdomshemmen som företeelse. Den nye ordföranden Arne Geijer leder en uppvaktningskampanj hos socialminister Rune Gustavsson. Ålderdomshemmen tas till nåder:

"Samtidigt med den ökade stimulansen för serviceboende har emellertid kommunernas intressen för ålderdomshemmen på många håll minskat, vilket medfört att ålderdomshemmen icke underhålls och förbättras i den grad som är nödvändigt för att de ska kunna fylla måttet vad det gäller tidens krav för boende. I många kommuner avvecklas ålderdomshemmen och ersätts med serviceboende.

Speciellt med tanke på det ökade trycket på vårdapparaten med mellan 25.000-30.000 nya vårdplatser i slutet av 80-talet, anser vi från PRO:s sida det angeläget att den statliga bidragsgivningen inriktas på ett sådant sätt att kommunerna underhåller och förbättrar ålderdomshemmen så att dessa kan bli ett fullgott boendeanternativ i framtiden.

Vi anser även att ålderdomshemmens funktion mera bör övergå i vårdande form och därmed bli ett alternativ för äldre människors boende efter servicehuset. Med nuvarande utveckling kommer det i framtiden endast att finnas alternativet långvård för äldre människor som icke kan klara det egna boendet exempelvis i ett servicehus. Ålderdomshemmen bör alltså bli ett mellanting mellan servicehuset och långvården." (1978:5, s 25-26).

I samma nummer rapporterar tidningen om att PRO i en skrivelse till Kommunförbundet kräver en allmän upprustning av landets ålderdomshem. Riksorganisationens uttalande markerar en definitiv brytning med uppfattningen av kommunen och socialnämnden är en arvtagare till fattigvården.

Perioden 1957-1978 präglas av flera debatter, där de ideologiska argumenten dominerar. Den ideologiska debatten har vanligen byggt upp beskrivningar av elände, vilka förts tillbaka på forna tiders fattigdom. Som ett alternativ framstår de allt mer förverkligade visioner om jämlikhet mellan generationerna som karaktäriserar talet om de nya ATP-pensionärerna. Jämte den ideologiska diskussionen har, i likhet med den tidigare perioden, tidningen rapporterat i positiv anda om "förbjudna" fenomen som stora servicehus. Detta pekar på en frikoppling mellan ideal och realitet, eller retorik och praktik. Försoningen med ålderdomshemmen symboliserar en övergång till en mer pragmatisk period av nyanserade diskussioner om boende, vård och omsorg. Denna förändring har förutsetts av Axel E Svensson, som menat att 1800-talets människor alltid kommer att bära en djup misstro mot socialnämnderna. Mot slutet av 70-talet har nya generationer pensionärer tillkommit - pensionärer som inte har minne av omänsklig åldringsvård och förnedrande fattigvård.

Den dualistiska retorik som karaktäriserar tidningens innehåll kan under 60-talet knytas till två typer av pensionärer - *dåtidens* och *framtidens*. Dåtidens pensionärer beskrivs återkommande i redovisningar av forna tiders fattigdom och elände. Gruppen representeras också i samtiden av den allt mindre gruppen åldringar som fortfarande lever i omoderna bostäder, blir illa behandlade på ålderdomshem och enbart har folkpension. Framtidens pensionärer är de "nya" ATP-pensionärerna, vars likhet med yngre generationer på sikt kommer att utplåna "bilden av de äldre" som en grupp fattiga människor i behov av särskilda bidrag. Den tredje gruppen, samtidens eller *dagens* pensionärer ersätter vanligen någon av de två andra grupperna i beskrivningar som explicit eller implicit polariserar mot det förgångna eller framtiden. Under 60-talet blir det allt vanligare med beskrivningar av hur dagens pensionärer har blivit en grupp som alla andra, underförstått i motsats till hur det var förr. Allt eftersom ATP slår igenom tonar bilden av både framtidens och den förgångna tidens pensionär bort, och under 70-talet är dagens pensionär ett begrepp som står på egna ben.

PERIOD 3

Den bild av åldrandet som förmedlas av samhället är under 80- och 90-talen mer optimistisk och samtidigt mer pessimistisk än under 60- och 70-talen. Många pensionärer har fått en gynnsam situation, med god hälsa, höga pensioner och bra boende. Organisationens deltagande och inflytande i förhållande till olika samhällsorgan ökar och beskrivs som en stigande involvering i utredningar, råd och närstående organisationer. Samtidigt uppstår flera problem. PRO hamnar i konflikt med de olika regeringarna. Oenigheterna rör nedskärningar som tillkommit med anledning av ekonomiska kriser. Pensionernas värdesäkring i förhållande till priser, löner och tidigare devalveringar debatteras. Det kommunala bostadstillägget förs visserligen i etapper över till staten, men utjämnas inte helt och täcker inte heller 100 procent av bostadskostnaden. Under perioden dyker också helt nya problem upp. Pensionärerna blir i media utpekade som en särskilt gynnad grupp. Medlemstillströmningen avmattas vid 80-talets inträde och istället växer den konkurrerande organisationen SPF kraftigt. Den grundläggande modell, där pensionärerna stadigt får en i alla avseenden bättre situation sätts ur spel.

Under perioden är det möjligt att tala om en klyvning av pensionärsbilden både vad gäller hälsa och ekonomiska situation. Ojämlikheter förklaras inte längre med att pensionärer tillhör framtid eller förgången tid. Pensionärerna börjar diskuteras som en heterogen kategori, där olika behov och förutsättningar lyfts fram.

PRO-Pensionären från 1988 skiljer sig avsevärt från Pensionären 1968. Dessa skillnader är delvis resultat av en annorlunda journalistik, teknisk utveckling och allmän tidsanda, men speglar också förändringar i organisationens och tidningens förhållningssätt inför olika äldrefrågor. Tidningen sväller ut i sidantal. Antalet nummer per år ökar från 5 till 9-10. Yngve Tidman, som arbetat med tidningen 1952-1986, menar i intervju att PRO-Pensionären under 80-talet får karaktären av veckotidning, med förströelsereportage, matspalter etc. Samma bedömning gör Åke Elmér⁵. De politiska innehållet får relativt sett fått mindre

⁵ Samtidigt är det viktigt att notera att 50-talets tidning, med sin förströelseläsning om eskimåer, upptäcktsresande, noveller etc, mycket väl kan ha representerat den tidens vecko- eller månadsmagasin.

utrymme. Genomgången av tidningen visar också att de ideologiska och retoriska talet tonas ned. De värden som framför allt lyfts fram vid sidan av allmänna förbättringssträvanden för pensionärerna slår vakt om det gemensamma välfärdssamhället. Detta innebär som exempel att PRO också tar ställning för förbättringar av hemtjänstpersonalens arbetssituation, i stället för att enbart driva vårdtagarens krav. Tidningen framhäver de verksamheter som bygger upp den svenska välfärdsstaten. Typiskt för perioden är att organisationen mindre än tidigare "driver" och utvecklar ståndpunkter utifrån grundläggande ideologiska ställningstaganden.

Tidningsmaterialet är enligt en grov skattning dubbelt så omfattande under den sista perioden som materialet under föregående period, och fyra gånger så omfattande som materialet under den första perioden. Materialet är också betydligt mer varierat och svåröverskådligt till sin karaktär. Tidningen rapporterar om aktiviteter som involverar organisationen och dessa har under 80-talet fått en omfattning och en bredd som kontrasterar bjärt mot de första årtiondenas mötesreferat. Med anledning av detta kommer genomgången av perioden fokusera på några särskilt intressanta och meningsbärande frågor. Perioden har en naturlig indelning där särskilt stort intresse ägnas boendefrågor under åren första halvan av 80-talet. Från andra halvan av 80-talet blir äldreomsorgen en huvudfråga för organisationen. Intresset för boendefrågor avtar eller inkorporeras i ett vidare omsorgsbegrepp.

Som en röd tråd genom talet om bostäder, omsorg och vård, går ett tema som berör delaktighet i samhället och i de politiska beslutsprocesserna. Delaktighetstalet hänger samman med betonandet av pensionärernas politiska inflytande och deltagande i samhällliga verksamheter.

Det politiska inflytandet

Pensionärernas inflytande över äldrepolitiken skildras på flera sätt. För det första formaliseras PRO:s politiska medverkan både på det lokala och det centrala planet. Pensionärsråd inrättas under första halvan av 70-talet. Krav på överläggnings- och förhandlingsrätt görs till ett åter-

kommande inslag i ledare och artiklar (jfr 1973:4)⁶. Tidningen redovisar under 70-talet hur organisationen inbjuds till överläggningar med regeringen Palme och hur denna inflytandeprocess vidareutvecklas efter den borgerliga regeringens fall 1982. Organisationssekreteraren Valter Ekberg deltar i den statliga utredning som 1974 inleder en bred kartläggning av äldres behov (1974:4). Ordföranden Lars Sandberg ingår i det fleråriga arbetet inom Äldreberedningen och PRO lämnar dessutom 1987:9-10 en omfattande remiss på beredningens betänkande. Någon diskussion om risk för att överläggningar och deltagande i utredningar innebär att organisationen koopteras av staten förekommer inte. Ju mer PRO involveras i samhälleligt utredande, överläggande och beslutsfattande, desto bättre.

1982 inrättar PRO ett boenderåd. Under 1984 (1984:3, 1984:4) avger rådet en detaljerad rapport om hur "kvarboendet" för pensionärerna ska göras möjligt. Rådet har tagit fram underlag och önskemål i samarbete med referensgrupper som bildats inom PRO:s distrikt. Rådets uppfattningar om boende och service avrapporteras och diskuteras vid en konferens 1984:4 under rubriken "Det här handlar om demokrati...". En rad studiebesök redovisas. Rådet har också fört diskussioner med företrädare för Riksbyggen, HSB, Hyresgästernas Riksförbund, Institutet för Byggforskning och Bostadsstyrelsen. De förslag som lämnas till ett nytt handlingsprogram täcker en rad frågeställningar - utrymme och utrustningsstandard, bostadsstöd (kbt motsvarande 100% av hyran), samt socialmedicinska aspekter. Organisationens breddning och specialisering skapar ett genomtänkt underlag för politiska ställningstaganden och strategier. Äldreomsorgen utreds av boenderådet och det socialmedicinska rådet. Remisser och uttalanden hanteras mindre amatöristiskt och det tidigare intrycket av att organisationens yttranden är avhängiga en man (läs Axel E Svensson) och hans idéer har försvunnit.

PRO framställs i tidningen som en självklar representant för pensionärerna i bostads- vård- och omsorgsfrågor, men detta mandat byggs upp omkring en större lyhördhet och öppenhet än tidigare. Äldre människors åsikter vaskas fram i politiska processer som resulterar i boenderådets ställningstaganden. Denna typ av folkrörelsedemokrati

⁶ Kravet på förhandlingsrätt förekommer för övrigt redan 1956:2, då med hänvisning till medborgarrätten.

kan bindas samman med organisationens nära samarbete med arbetarrörelsen. I studiecirklar och på möten diskuteras de frågor som sedan förs vidare upp inom rörelsen.

Tidningen redovisar också enkäter och studier som uttrycker hur äldre vill ha det. Resultaten av dessa är i sig paradoxala. Ledaren 1981:4 redovisar en studie som genomförts av elever vid omsorgslinjen i Göteborg. Av denna framgår att 70% av de tillfrågade pensionärerna var nöjda med sitt boende och att 50% kunde tänka sig att flytta till ålderdomshem eller servicehus. Två år senare (1983:6) redovisar tidningen en studie som genomförts av forskare (Johansson, Dahl & Åhnby) i Jönköping. Av 86 tillfrågade åldringar ville alla bo kvar hemma. Ytterligare två år senare (1985:8) redovisas under rubriken "Varannan vill flytta till särskilt äldrehus" en studie som beställts av HSB. Senare blir pensionärernas attityder till äldreomsorgen föremål för liknande studier. Poängen i detta fall är inte så mycket själva resultaten som det faktum att pensionärernas roll som boende- och omsorgskonsumenter lyfts fram.

I början av 80-talet uppstår ett tal om "äldre som resurs". Äldre människor ska betraktas som resurser för ett samhälle där alla behövs. De ska också kunna känna sig som resurser - för varandra och för andra generationer. Typiska resursuttalanden är: "Dagens äldre generation är en resurs för samhället, som inte kan eller får ställas åt sidan, betonade Sandberg." (1985:9), "Det är ett våldsamt slöseri med mänskliga resurser att inte ta tillvara det kunnande och den erfarenhet som de äldre förvärvat under en lång tid, sade socialministern." (1989:5, s 22), och "Det gäller att förbereda blivande pensionärer för ett fortsatt aktivt och innehållsrikt liv. Det gäller att ta tillvara de äldres erfarenheter och resurser." (1984:10). Det sista referatet visar på resurstalets dubbla betydelse. Samtidigt som samhället ska tjäna på de äldres delaktighet och kunnande, skapar resurspositionen i sig ett välmående hos de äldre. Pensionärerna kan inte längre sysselsätta sig med arbete, men är ändå aktiva medborgare med uppgifter och mening i tillvaron. (Behovet av mening och uppgifter diskuteras senare i detta kapitel - se väntjänsten).

Resurstalet förekommer under hela 80-talet, i första hand sammankopplat med att äldre människors kunskap förmedlas till andra

generationer. Pensionärer läser studiecirklar på temat "Gräv där du står", där de diskuterar närhistorien och skillnader mellan egen barndom och 80-tal. Kunskap om Fattigsverige och välfärdssamhällets framväxt förs vidare genom ett omfattande deltagande i skolor och på daghem. Resurstalet innebär att pensionärer ska påverka inom samhällsfrågor. Med denna möjlighet följer ett ansvar:

"Den viktiga frågan om överläggningsrätten har som framgått redan givit resultat vid överläggningen mellan PRO-ledningen och regeringen om de nya pensionerna. Den linjen skall man arbeta vidare på att utveckla.

- Detta ökade ansvar för PRO att verka som en samhällspolitisk intresseorganisation för Sveriges pensionärer kommer också att kräva ökade resurser i form av sakkunskap på olika områden, betonade Sandberg." (1982:7, s 30).

Under 80-talet ökar rapporteringen om studier av samhället och politisk påverkan inom olika sakfrågor. Stora grupper pensionärer deltar sedan 50-talet i studiecirklar och kurser som anordnas av PRO i samarbete med ABF. Studierna omfattar en mängd olika områden. Pensionärer läser språk, data, om landskap, om arbetarrörelsens historia, om PRO:s organisation etc. Under 80-talet redovisar tidningen i reportage och informationsartiklar särskilda boendesatsningar, där pensionärer skapar sig kunskapsunderlag i studiecirkelform, både för egen användning och för boenderådet ledningen. Mängder av pensionärer utbildar sig om boende, för att kunna bli mer aktiva och påverkande samhällsresurser. Pensionärer som satt sig in i det komplexa regelverk som påverkar äldre människors liv, tillhandahåller service åt sina mindre kunniga kamrater. Organisationen söker på så sätt kombinera de tre övergripande målen - att påverka äldrepolitiken, tillhandahålla service och meningsfull fritid.

Folkrörelsesverige i början av 80-talet

PRO-Pensionären 1984:3 är, med anledning av Boenderådets rapport, avsatt till ett särskilt temanummer om boende. Vid sidan om ledaren och rådets rapport (God boendestandard villkor för att få stanna i egna lägenheten) innehåller tidningen två artiklar med rubrikerna:

- Riksbyggens mål: Bättre boende på äldre dar
- Naturligt samarbete för PRO och HSB

Ett temanummer om boendet 1985:2 innehåller samma uppdelning, med ledare, rapport från boenderådet, en artikel om samarbetet med HSB och en om Riksbyggen. Som jämförelse innehåller ett senare temanummer 1991:4 artiklar med följande titlar:

- Bra boende för äldre - en månghundraårig kamp.
- Världens äldsta och vackraste ålderdomshem.
- Sveriges äldsta ålderdomshem.
- Robert Lund i Vitbergstråk: Här har han bott i hela sitt liv
- Livskvalitet för mig är att få bo hemma.
- Orstenens servicehus har kapacitet för såväl friska som sjuka.
- På toppen av Orstenen trivs Lidéns.
- Här ligger det gamla ålderdomshemmet mitt i byn.
- Roséns trivs men hyran är hög.
- Framtidens sjukhem - gruppboende för långtidssjuka i Kil.
- Kerstin trivs i sitt nya hem.
- Hem Ljuva hem.
- Alvida älskar sitt gamla bondkök.
- Harald och Alva trivs i sin myshörna.
- Elin Rings möbler är från trettioalet.
- Sofia och Eric uppskattar det gamla.
- Boendeformer för äldre en utmaning inför 90-talet.

I det senare temanumret har PRO-Pensionären en fokusering på den enskilde pensionärens upplevelser av sitt boende, ett perspektiv som inte är lika framträdande under början av 80-talet. Artiklarna i PRO-Pensionären 1991:4 illustreras med bilder i helfigur av pensionärspår som sitter i soffan, eller står i köket. Denna rapportering kan ses som ett uttryck för s.k. veckotidningsjournalistik. Temanumren från 1984:3 och 1985:2 är helt inriktade på samarbetet med de två folkrörelserna HSB och Riksbyggen. Detta är en typisk illustration av tidningens innehåll under perioden.

PRO etablerar redan i slutet av 60-talet ett samarbete med Riksbyggen. I början av 80-talet sker en kraftig expansion av organisationens samarbete med andra folkrörelser. PRO-Pensionären 1981:4 rap-

porterar om att ett samarbete inletts med HSB och Hyresgäströrelsen. Samtidigt intensifieras samarbetet med Riksbyggen. Vid en konferens i Västerås diskuterar de fyra organisationerna gemensamma mål och planer för bostadspolitiken. PRO har tillsammans med de tre folkrörelserna utarbetat särskilda handlingsprogram. Under de följande fem åren redovisar tidningen en rad artiklar och reportage om samarbetet mellan folkrörelserna - ett samarbete som i flera fall är mycket långtgående. Hyresgästernas riksförbund inbjuder PRO till upptaktskonferenser om äldreboende. Informationsmaterial sammanställs och sprids genom arbetsgrupper med representanter för båda organisationerna. Tillsammans med Riksbyggen och ABF genomförs studiecirklar som PRO:arna läser. Organisationerna håller gemensamma konferenser som utmynnar i gemensamma uttalanden. Samarbetet med HSB formaliseras genom den särskilda Bostadsombudsmannen Kurt Fahlman, som stationeras på PRO. I PRO-Pensionären 1984:1 rapporteras om att ett samarbete med folkrörelserna KF och Folksam inletts. Genom information, rådgivning och utställningar ska kunskap om betydelsen av ändamålsenlig bostadsinredning spridas. Mottot för kampanjen är "Bo bra på äldre dar". Medlemmarna uppmanas att ta kontakt med den lokala konsumentföreningen.

En rad motiv anges för samarbetet mellan folkrörelserna. För det första anses bostadsfrågans lösning vara avgörande för åldringarnas trygghet. Bostadsrådets ordförande Knut Johansson kallar bostadsfrågan "landets största socialpolitiska fråga". En rad studier från slutet av 70-talet visar på omfattande behov av moderniseringar. De äldre bor fortfarande sämst. PRO-Pensionären 1981:4 refererar Bostadsstyrelsens informationsskrift "God bostad för äldre", där det framgår att 180 000 personer över 65 år bor i icke-moderna bostäder. Särskilt problematiskt är avsaknaden av hiss för handikappade personer. Utifrån den otillfredsställande bostadssituationen formulerar organisationen sina mål:

"Att med alla till buds stående medel, på alla nivåer och i samarbete med andra folkrörelser dra fram alla bostadspolitiska frågetecken till granskning och samtidigt arbeta fram förslag till lösningar." (1981:4, s 46).

Rörelsen aviserar kort och gott en omfattande bostadsattsning med krav på nybyggnation och modernisering, som i tidningen manifesteras av rapporter om kongressbeslut, handlingsprogram, uppvaktningar, kampanjer, inrättande av boenderåd, utvecklande av samarbete med folkrörelser etc. Som tidigare har befolkningsutvecklingen en betydelse:

"Befolkningsstrukturens förändringar med starkt ökat antal äldre, som ställer ökade krav på omvårdnad och service, är bakgrunden till beslutet att arbeta fram ett gemensamt handlingsprogram.

Man anser det inte realistiskt att kommunerna ensamma ska kunna klara boendet för de äldre - alla verksamma inom bostadssektorn har ett ansvar. Det är därför de stora bostadskooperativa rörelserna och PRO har inlett samarbete." (1983:3, s 18).

Samarbetet mellan PRO och de kooperativa bostadsföretagen resulterar i en rad gemensamma projekt. I PRO-Pensionären 1983:3 redovisas en satsning på särskilda serviceområden, som är tänkta att involvera de statliga SARA-restaurangerna, kommuner och landsting. I stället för servicehus byggs insprängda lägenheter. I området finns en rad lokaler och trygghetsfunktioner som drivs av SARA. Inom parentes sagt framställs också ett förslag på flergenerationsboende, med mindre lägenheter för äldre personer i anslutning till familjelägenheter, dvs exakt det förslag som lämnades av Greta Hamrin i slutet av 40-talet. Även under 80-talet skall denna bostadslösning motverka generationernas lösgörande från varandra.

I ett särskilt temanummer 1985:2 presenteras en ny satsning som utarbetats av PRO och HSB. En särskild grupp har lämnat en delrapport om boendeservice:

"Gruppen vill göra bostaden till vad man kallar en social knutpunkt, där folkrörelsernas engagemang och kunnande tillvaratas och i samverkan med kommuner och landsting utvecklas.

Inriktningen ska vara, att de äldre längre än nu ska kunna bo kvar i sin vanda boendemiljö och därmed fördröja institutionsboendet. (...) Då - anser gruppen - framstår kooperativa lösningar som eftersträfvansvärda. Kooperationen är då en tredje väg mellan

verksamhet baserad på privat vinstintresse eller statlig/kommunal verksamhet." (1985:2, s 12).

Citatet visar på två olika motiv till samverkan. Det övergripande motivet, som återkommer i en mängd uttalanden, är att uppskjuta eller förhindra institutionsboende. Denna typ av boende ges negativa förtecken (samtidigt uttalar exempelvis ordföranden att insitutionerna avvecklas i en takt som är snabbare än vad öppenvården klarar av). Offentliga lösningar misslyckas eller framstår inte som tillräckliga för vården av de gamla. För att undvika en utveckling av privata, vinstdrivna vård- och boendeanternativ bör kooperativa lösningar sökas. I PRO-Pensionärens artiklar under perioden framstår privata lösningar som negativa och förknippade med profit och spekulation. Folkrörelseartiklarna visar på visioner om ett samhälle där pensionärernas organisation utgör en del av samhällets ryggrad, en tanke som påminner om Axel E Svenssons förslag om Riksorganisationens eller arbetarrörelsens tillsynskår från början av 60-talet. Även om den retoriska kraften i uttalanden från de olika perioderna inte kan jämföras målar tidningen i början av 80-talet otvivelaktigt i breda drag bilden av det gemensamma folkrörelsesamhället där alla behövs, ett samhällsbygge som kontrasteras mot det privatiserade profitsamhället.

I folkrörelsesamhället befinner sig pensionärerna i händelsernas centrum. Viktiga beslut fattas genom folkrörelsedemokrati, där PRO är en viktig organisation. Pensionärerna är tränade i demokratins beslutsprocesser, organisationen har ett intimt samarbete med de folkrörelser som tillsammans ska forma visionerna för ett framtida samhälle. Det utbyggda boendet och grannskapet framstår som de enheter från vilka demokratin formas. Sammantaget framstår de äldre som en grupp med stora möjligheter till inflytande. Gruppen är stor till antalet, väl organiserad och skolad i politiskt gräsrotsarbete.

Äldreomsorgen

Efter 1985 sker en markant minskning av artiklar och omnämmanden av boendefrågor. Nedgången gäller också samarbetet med folkrörelserna inom boendeområdet. I stället fokuseras intresset från mitten av 80-talet mot äldreomsorgen. På samma sätt som boendet under första

halvan av 80-talet behandlas av representantskap, på konferenser, i utbildningar och på mässor, på samma sätt hanteras omsorgsfrågan från mitten av 80-talet och framåt. Ett nedslag i en stor annons för "äldremässan" i Strängnäs som införts i tidningen (1988:3, s 18-19) anger intresseinriktningen i tidningen. Utöver ett särskilt informations-, kultur- och nöjesprogram arrangeras sex seminarier med olika rubriker:

1. Hur långt har vi kommit och vart är vi på väg?

(Under denna rubrik diskuterar statssekreterare Sture Korpi m.fl. Äldreberedningens arbete om förändringar av äldreomsorgen.)

2. Att vara äldre och invandrare.

3. Gammal eller ung på äldre dar.

(Seminarier, med Maj Fant, handlar om äldres sexualitet.)

4. Behålla och reparera sociala nätverket.

(Handlar om ensamhet och gemenskap och PRO:s särskilda väntjänst.)

5. Nya vindar inom äldreomsorgen.

(Seminarier handlar om långvård, samarbete mellan socialtjänst och PRO, samt nya boende- vårdformer.)

6. Möten med pensionär, personal, anhörig.

Än en gång anges demografiska faktorer som motiv till intresset. Andelen mycket gamla pensionärer som behöver äldreomsorg förväntas öka kraftigt. Detta innebär att såväl personal som kostnader måste öka. Begreppen personal och kostnader kan sägas motsvara äldreomsorgens två kriser. Under den senare delen av 80-talet utgör personalfrågan ett allvarligt problem för pensionärsrörelsen. Under 90-talet lyfts istället den finansiella situationen och "systemskiftet" fram.

Vård och omsorg är kvinnofrågor i PRO-Pensionären. PRO har under de första decennierna ägnat lite intresse åt så kallade kvinnofrågor, trots att kvinnorna är i majoritet i organisationen. Som exempel har de omfattande skrivierna om pensionärernas deltagande i arbetslivet och rätt att arbeta kvar varit helt fokuserad på den manlige pensionären. Hela tidningen har haft en manlig inriktning till långt in på 70-talet. Omsorg omtalas som ett kvinnligt värde. Tidningen intresserar sig under 80-talet också för själva omsorgsycket. Pensionärernas bostad är hemtjänstpersonalens arbetsplats. Även här blir omsorgen en kvinnofråga, eftersom nästan all personal inom hemtjänsten är kvinnlig. När anhörigvårdarnas arbete uppmärksammas visar det sig att

majoriteten av de anhörgivande är kvinnor. Gamla kvinnor vårdar sina sjuka män och sina gamla föräldrar. Männerna dör och kvinnorna blir själva omsorgstagare och vårdas av unga kvinnor. När tidningen rapporterar om vård och omsorg illustreras reportagen av kvinnor som både omsorgsgivare och omsorgstagare.

Bilden av en omsorgs- eller omhändertagandesituation är bilden av en gammal kvinna. Detta kan exemplifieras i en studie av de korta noveller som förekommer under slutet av perioden. Omsorg (hemtjänst, ålderdomshem, långtidssjukvård) omnämns i 15 av de 56 berättelser som förekommer under perioden 1987-1995. Antingen framgår det perifert att pensionären har hemtjänst, bor på ålderdomshem etc., eller så handlar novellen om själva omsorgssituationen - mötet mellan omsorgsgivare och omsorgstagare. Ett sjukvårdsbiträde reflekterar över en gammal kvinna som dör på långvården. En ledsagare träffar en dam som visar sig vara mer "ungdomlig" än hon själv är. Av de nio berättelser som rör kvinnor och omsorg beskriver sju sådana omsorgssituationer. För männens del beskriver två av de sex omsorgsberättelserna en omsorgssituation, medan resterande noveller låter omsorgen figurera i periferin. Själva handlingen är förlagd till en självständig kontext. Männerna söker självständighet, medan kvinnorna avbildas i beroendesituationer. Möjligen är dessa tendenser resultat av en slump, men taget tillsammans med tidningens innehåll i stort blir slutsatsen ändå att kombinationen äldre kvinna och omsorgssituation tycks äga ett berättarvärde som saknas för de äldre männen.

Det tal om deltagande och påverkan som etablerats i boendefrågan omfattar också tidningens behandling av äldreomsorgen. Pensionärerna framställs som en grupp som i framtiden kommer att kräva samma behandling som andra medborgare:

"Pensionärer har ett lika varierat behov av konsumtion som genomsnittsbefolkningen. De blir en alltmer konsumtionsmedveten grupp, som kommer att ställa allt större krav på service, vård, kultur och hjälpmedel av olika slag som kan underlätta det dagliga livet (...) Dagens och morgondagens pensionärer kommer således att vara mer självmedvetna och ha större krav på ett liv som mer överensstämmer med det vi varit vana vid i s k produktiv ålder.

Detta måste man ta hänsyn till när man planerar för framtiden vård och omsorg" (1985:5, s 7).

De äldres medverkan i äldreomsorgen kan exemplifieras i en längre diskussion om den s. k. väntjänsten.

Väntjänsten

PRO:s uppsökande verksamhet - väntjänsten - etableras i slutet av 60-talet. Väntjänsten är under 70-talet en verksamhet som väcker uppskattning, utan att därmed få ett bredare genomslag i rapporteringen.

I PRO-Pensionären 1978:1 riktar informationschef Eric Andersson, Eskilstuna kommun, ett upprop till organisationen och läsarna. Andersson skisserar ett servicesystem, där pigga åldringar står till tjänst med diverse tjänster för mindre rörliga, sjuka och handikappade kamrater. Väntjänsten förmedlar kontakter. Biläggande pensionärer kan ge behövande åldringar skjuts, hus kan repareras, gräsmattor klippas och trädgårdar skötas. Andersson tänker sig att systemet uppskjuter beroende och flytt till institutionsboende, särskilt för de pensionärer som bor i egna hem. Väntjänsten kommer knappast att konkurrera med den kommunala äldreservicen, eftersom denna, enligt Andersson sällan har en nivå som når utöver rent hushållsarbete: "I själva verket täcker Väntjänsten, många av de viktiga behovsområden som samhället helt enkelt inte orkar med eller bryr sig om i dag." (1978:1, s 15). Eftersom alla pensionärer "sitter i samma båt ekonomiskt" föreslås ersättningen begränsas till symboliska summor, penninglotter och dylikt. Väntjänsten innebär en omfattande vinst för de sjuka och beroende pensionärerna som erhåller en ökad service och kanske kan undvika flytt till institution. Men vinsterna är också stora för de unga och pigga pensionärerna som tillhandahåller tjänsterna. Många pensionärer förväntas vara relativt "unga" i framtiden:

"Och ju längre de kan vara aktiva, desto längre kan de njuta av den inte alldeles vanliga förmånen av en meningsfull pensionärs-tillvaro. Och desto mindre behöver de ta den traditionella äldreservicen i anspråk." (s 15).

Andersson ser väntjänsten som en meningsfull sysselsättning för givare och som en nödvändig hjälp för mottagare. Alla pensionärer tjänar på systemet och därför bör också så många som möjligt delta:

"Man kan ju hjälpa varandra! Just inom pensionärsföreningens ram skulle man kunna systematisera hjälpen genom att bilda en Väntjänst, där rörliga pensionärer får utlopp för sin energi och behåller handlaget och spänsten, samtidigt som de får uppleva glädjen och förmånen av att göra en behjärtansvärd insats för sina mera behövande kamrater. (...) Den här verksamheten är inte begränsad till hantverkare och liknande, som förekommer på sina håll, utan är tvärtom tänkt att i princip omfatta alla pensionärer - i rollen som givare eller mottagare." (s 15).

Från slutet av 70-talet ökar rapporteringen om PRO:s uppsökande verksamhet och de kontaktombud som besöker pensionärerna. I samband med en rikstäckande satsning på uppsökande verksamhet 1980:1 refereras överläkare Erik Tegmark, som deltagit i sammankomster för kontaktombud i Dalarna. Tegmark menar att PRO:s uppsökande verksamhet är ett bra initiativ som: "...bör bidra till en ljusare och friskare tillvaro för många ensamma och isolerade äldre människor, som tappat förmågan att själva söka kontakt med andra och finna vägar till en stimulerande tillvaro." (1980:1, s 50).

Det viktiga med väntjänsten är den vardagliga kontakten och medmänskligheten. Tegmark uppmanar till mer väntjänst och ökad kontakt mellan PRO-föreningar och samhällets vårdande instanser. Tegmark utvecklar också ett intressant resonemang om sambanden mellan PRO:s insatser, ensamheten och hälsan hos enskilda pensionärer:

"Det växande antalet gamla, speciellt i åldersgruppen över 80 år, gör att allt fler hamnar i riskzonen för att utveckla ålderssjukdomar och krämpor som förvärras och utlöses av ensamhet, isolering och inaktivitet. Särskilt på det förebyggande området finns det därför oerhört mycket att göra för alla frivilliga krafter, som vill öka det sociala nätverket kring våra gamla både i tätorter och på landsbygd." (s 50-51).

Den uppsökande verksamheten drivs med olika motiv. Ibland kompletterar dessa varandra och artiklar om väntjänsten räknar då upp flera fördelar med verksamheten. Utöver den praktiska hjälpen dominerar tre övergripande motiv:

Väntjänsten:

- värvar och aktiverar medlemmar.
- bryter isolering och ensamhet.
- ger mening och innehåll i tillvaron för dem som tillhandahåller tjänster.

Redan när den uppsökande verksamheten startar i slutet av 60-talet är syftet att föra in pensionärer i organisationens gemenskap. Sett utifrån PRO:s gemenskapsperspektiv finns det tre grupper pensionärer: De som är medlemmar och deltar i aktiviteter och gemenskap, de som är medlemmar men inte deltar i aktiviteter och gemenskap, samt de som inte är medlemmar i PRO. Väntjänsten riktar sig mot de två sista grupperna. Därför hänger den uppsökande verksamheten nära samman med aktivitetsutbudet inom PRO. Detta uttrycks i en intervju av tf studieombudsmannen Anita Kroglund:

"Vid sidan om arbetet med att förbättra pensionärernas ekonomiska ställning och allmänna välfärd är det en viktig uppgift för PRO att bistå ensamma människor och skapa kontakt för ökad trivsel. En bred utbildning av kontaktombud pågår därför.

Det gäller inte bara att bryta ensamma människors isolering genom besök och samtal, man måste också ha ett utbud av möjligheter till verksamheter studier, hobbyverksamhet etc - tillsammans med andra att erbjuda, understryker Anita." (1980:6, s 54).

Medlemsvärningens betydelse ska inte enbart ses som ett sätt att ge pensionärer en meningsfull fritid. Det handlar också om organisatorisk tillväxt. Detta visar exempelvis porträttet av de två kontaktombuden Klas och Karin Söderqvist (1982:2). I artikeln redogör makarna Söderqvist för hur de går tillväga för att uppnå den fenomenala nivån hundra nya medlemmar per år. Via adressregister identifieras nya pensionärer som därefter söks upp personligen. De som inte är hemma

informerar skriftligen. Därefter återkommer medlemsvärvaren: "De som inte blir med i första omgången följer vi upp och kollar två gånger om året." (1982:2, s 18). Det är med andra ord en ganska påträngande medlemsvärvning. Makarna konkluderar:

"Personlig påverkan är det viktigaste medlet för att nå nya pensionärer - och gamla - och förmå dem att gå in som medlemmar i PRO.

Ju fler medlemmar PRO får, ju större möjligheter får organisationen att påverka politiker och myndigheter till pensionärernas bästa.

Och man ger många - kanske ensamma - äldre människor chansen till ett berikande liv i samverkan med trevliga kamrater i PRO-föreningen. (1982:2, s 18).

Samma resonemang återkommer vid diskussioner av utformningen av kontaktombudens studiematerial. Kontaktombuden värvar medlemmar till organisationen. I likhet med det uttalande som förekommer när väntjänsten tillkommer i slutet av 60-talet blir det här tydligt att ett syfte med verksamheten är att öka organisationens storlek. Ju större organisation och ju mer aktivitet, desto mer makt i förhållande till andra aktörer. Detta är helt klart den policy som i grunden ligger bakom strävan mot tillväxt. Organisationens behov av tillväxt "sammanfaller" med medlemmarnas behov av omsorg, gemenskap och aktivitet.

När ordföranden Lars Sandberg 1990:7 diskuterar väntjänstens utveckling leder han den tillbaka till "ensamhetsdebatten under 70-talet". Ensamhet och isolering har sedan tidningens första nummer betraktats som ett problem för pensionärerna. Under 50- och 60-talen har problemet bundits samman med möjligheten att genom PRO:s verksamhet finna en gemenskap. Ensamheten har sammankopplats med de mer grundläggande problemen passivitet och sysslolöshet. Dessa har genom vetenskapliga studier och teorier identifierats som problem vilka leder till psykiskt och kroppsligt förfall, sjukdom och död.

Först under 80-talet uppstår ett mer utvecklat talande om ensamheten. Som tidigare binds ensamheten och isoleringen samman med de insatser som befriar individen från dessa plågor. Det finns alltid en lösning på

problemen och denna lösning är aktivering i PRO. Under perioden träder själva fenomenet ensamhet fram på ett fördjupat sätt, med referenser till vetenskapliga diskussioner och gerontologiska studier. Sociala faktorerens betydelse för individens välbefinnande poängteras. Trivsel, grannkontakter, familjerelationer - det som benämns det sociala nätverket eller det sociala kontaktnätet - har en avgörande betydelse för hälsan. Intresset för och talet om pensionärernas isolering ökar därmed. Tidningens redaktör Monica Swärd uttrycker sig drastiskt: "Ensamhetskänslan kan dessutom ha så stark inverkan på oss att vi faktiskt blir sjuka. Vi kan till och med dö av ensamhet." (1990:7, s 5). Talet om äldres ensamhet och isolering ökar i takt med att väntjänsten utvecklas. Verksamheterna har tillkommit, förklarar flertalet artiklar, för att "bryta de äldres isolering" (1984:8, s 4). Kontakt blir en väg till hälsa, medan kontaktlöshet och ensamhet leder till ohälsa. Eller som PRO:s socialombudsman Ulla-Britt Säfström uttrycker saken: "Man säger ofta att ett äpple om dagen håller doktorn borta, men jag tror att en människa om dagen är faktiskt ännu viktigare för att vi ska få vara friska och må bra." (1989:4, s 11). Via studiecirklar får kontaktombud och andra intresserade lära sig att förstå sociala och psykologiska processer som leder till ensamhet. När organisationen 1985:5 presenterar höstens studiematerial upptar kontaktverksamheten en central plats i utbudet, med fem annonserade cirklar. Kontaktombuden kan läsa studiecirkeln "Människors möte" som kompletteras med materialet "Kontakt på äldre dar". Den som vill fördjupa sig i frågor som berör medmänskliga relationer kan läsa någon av cirkelarna "Psykologi till vardags", "Åldrandet" och "Sorgens många ansikten".

Rapporteringen i PRO-Pensionären innebär att personen "den ensamma pensionären" lyfts fram:

Det behövs inga märkvärdigheter för att bryta en människas isolering. Ofta räcker det bra med samtal kring vardagliga saker. Den ensamma människan vet att det finns någon som bryr sig och hör av sig. Ensamheten är ett stort problem i vårt samhälle. Vi kan ju till och med dö av ensamhet!" (1990:7, s 30).

Från 90-talet vinner ensamheten en allt mer självklar status som prioriterat "äldreproblem". I ledaren 1990:7 skriver redaktör Agneta

Berg-Wahlstedt att ensamheten i Sverige kan klassas som en folksjukdom: "Att tillhöra en grupp är mycket viktigt för en människas harmoni och utveckling." (1990:7, s 30). Socialombudsmannen Säfström beskriver i 1991:9 hur nya studiecirklar och verksamheter startats. Säfström ser ensamheten som ett "ökande problem". Det är emellertid viktigt att skilja på olika sorters ensamhet. Den sköna ensamheten där individen vill koppla av för sig själv skiljer sig från den påtvingade ensamhet som enligt Säfström beror på förlust av exempelvis arbete, anhöriga och fysiska funktioner. Den påtvingade ensamheten leder istället till en rad negativa förhållanden:

"I dag då man vet så mycket om ensamhetens negativa konsekvenser inser allt fler hur viktig den här delen av PROs arbete är. Den som upplever sig som ensam har till exempel mer hemtjänst, upplever sig som sjukare, söker mer läkarvård.

Därför är det så viktigt att vi har någon som bryr sig om oss och som vi kan bry oss om!" (1991:9, s 6).

Ensamhet och ensamma människor är också ett tema i flera av de korta noveller som förekommer från mitten av 80-talet och framåt. Typiskt för ensamhetsberättelserna är att pensionären blivit isolerad efter make/makas död och att detta tillstånd skapar olust och lidande. Novellerna visar samtidigt en förändring, där pensionärens isolering bryts eller förändras.

Sammanfattningsvis etableras under 80-talet ett tal om individens beroende av sociala nätverk, där ensamhet och isolering framstår som oönskade tillstånd. Kopplingen mellan ensamhet och ohälsa etableras vetenskapligt, på samma sätt som kopplingen mellan passivitet och ohälsa tidigare etablerats. Organisationens företrädare uttalar sig om att ensamheten är ett centralt äldreproblem som inte kan tolereras. Därför redovisas en mängd satsningar och exempel på hur dessa verksamheter angriper problemet. Den uppsökande verksamheten och delar av PRO:s aktiviteter motiveras utifrån att de bryter ensamhet och isolering. Beskrivningar av dessa verksamheter är därför också beskrivningar av det sociala problem de bekämpar.

Bilden av den ensamme åldringen är komplex. Tidningen refererar studier som visar att "myten" om den ensamme åldringen är falsk (jfr 1981:6). Dessa studier används emellertid inte för att tona ned talet om ensamhet och isolering som sociala problem. Snarare ingår de i ett allmänt ensamhetsintresse som ytterligare förstärker ensamheten som ett centralt område för pensionärsrörelsen. Hela tidningen impregneras från 80-talet och framåt av ett socialt och psykologiskt ensamhetstalande.

Andra delen av 80-talet präglas av full sysselsättning och omfattande personalbrist inom hemtjänst och sjukvård. Samtidigt som antalet vårdbehövande äldre ökar har hemtjänst och sjukvård svårt att rekrytera personal. I artiklar beskriver politiker, tjänstemän och företrädare för pensionärsrörelsen krisen inom hemtjänsten. Äldreomsorgschefen i Höör uppskattar behovet av nya tjänster till mellan 70 000- och 100 000 till sekelskiftet:

"Han har sett kaoset på morgnarna på hemtjänstexpeditionen när tre av vårdbiträdena just ringt sig sjuka, en är sjukskriven sedan ett år p g a förslitningsskador och en annan försvann när hon inte fick fast anställning snabbt nog. I vikariepoolen är de också sjuka och i centralpoolen har tjänsten varit vakant i tre månader." (1989:3, s 4).

De närmast apokalyptiska förhållandena kräver drastiska åtgärder och äldreomsorgschefen föreslår ökad invandring, samhällstjänst för vissa åldrar och möjlighet för äldre att med skattelindring arbeta inom hemtjänst. Under 1988 uppstår i tidningen en debatt om de yngre pensionärernas deltagande i vården av de äldre pensionärerna. PRO tar i tidningen ställning mot att pensionärer anställs eller används inom hemtjänsten. Det får inte vara så att äldre efterfrågas i högkonjukturer och ställs åt sidan i lågkonjukturer. Socialombudsmannen Säfström sitter som representant i en statlig arbetsgrupp, med syfte att finna ett åtgärdsprogram mot hemtjänstens kris och har inom denna grupp redovisat PRO:s ställningstagande. PRO:s officiella ställningstagande är inte populärt bland alla medlemmar. I insändare och brev protesterar pensionärer mot PRO:s uppfattning. Pensionärer kan göra nytta inom hemtjänsten.

Den kontrovers som utspelar sig mellan organisationens företrädare och vissa medlemmar kan föras tillbaka på flera traditioner som utvecklats inom PRO. Organisationens tydliga ställningstagande mot pensionärers deltagande i hemtjänsten kan bindas samman med välfärdspensionära och fackliga överväganden. Hemtjänstens kris ska lösas via utbildning och rekryteringsåtgärder som berör riktig personal, inte amatörer. I PRO-Pensionären 1988:9 förklarar socialombudsmannen hur hemtjänstens och vårdbiträdets roll blivit allt mer kvalificerad:

"Arbetet inom social hemtjänst har under senaste tioårsperioden genomgått en stor förvandling. Från att under 50- och 60-talet mest ha sysslat med upphandling av mat, matlagning, tvätt och veckostädning, har arbetet nu utvecklats till ett samlat socialt arbete. I dag görs en noggrannare behovsbedömning, där man placerar människan i centrum och tittar på hela människan och hennes livssituation. Det vill säga socialtjänsten försöker än mer avhjälpa det som gör att den enskilde inte klarar sitt eget liv och hushåll. Ge den omvårdnad som den enskilde inte själv klarar, men akta sig noga för att ta över arbete och beslut som är nödvändiga för den enskilde att själv klara av för att behålla sin integritet och självkänsla." (1988:9, s 21).

Säfström betonar att socialtjänstens honnörsord måste omsättas i det praktiska hemtjänstarbetet. Det är med andra ord inte något enkelt och okvalificerat yrke, där vem som helst med lite god vilja och vardagskunskap kan träda in och utföra en arbetsuppgift. Nya målgrupper - psykiskt sjuka, Aids-patienter, missbrukare, svårt handikappade m.fl. - har särskilda behov. Säfström konkluderar:

"Av detta bör framgå att personer som arbetar inom social hemtjänst behöver en bra grundutbildning samt kontinuerlig vidareutbildning. Att arbeta i ett vårdbiträdeslag där tillfälle finns att få stöd och handledning, både i den fysiska arbetssituationen och inte minst i den psykiska, är ett måste." (s 29-30).

Säfström räknar därefter upp vårdbiträdets uppgifter, samt metoder i socialt arbete. Sammanfattningsvis ger hon en bild av hemtjänsten som

en professionell och kvalificerad verksamhet, där utbildade pensionärer kort och gott inte hör hemma. Däremot är hon inte negativ till att hemtjänstpersonal som uppnått pensionsåldern fortsätter att arbeta inom sitt tidigare yrke. Lösningen på äldreomsorgens personalproblem är att göra vårdbiträdesyrket mer attraktivt. Den arbetsgrupp som utrett frågan, och där Säfström ingår, föreslår ökad sysselsättningsgrad, bättre utbildning, höjda löner, förbättrad arbetsmiljö, mer arbete i arbetslag, större inflytande över arbetsuppgifter, samt ökad status och stolthet inom yrket. Slutligen ska invandrare och män rekryteras till hemtjänsten. Sammanfattningsvis är lösningen på äldreomsorgens problem en ökad "professionalisering" och en allmän prioritering av hemtjänstarbetet. Samhället måste satsa. Äldreomsorg måste få kosta. I ett uttalande i anslutning till Säfströms redovisning, förtydligar Sigvard Marjasin från Kommunalarbetareförbundet hemtjänstens problem. Marjasin ställer sig tveksam till att lösa hemtjänstens personalsituation genom rekrytering av yngre pensionärer:

"Inte därför att de så att säga skulle ta jobbet ifrån andra, utan därför att problemet inte ligger i bristande personaltillgång. Därför blir den typen av lösningar endast en cirkelgång, som på intet sätt löser problemen." (1988:9, s 31).

Hemtjänstens problem är att de anställda inte stannar kvar på sina arbetsplatser. Därför måste åtgärder vidtas för att öka trivsel, löner, utbildning etc.

Flera insändare ifrågasätter PRO:s ställningstaganden. Tidningen meddelar också att förbundet mottagit brev, där pensionärer uttrycker en vilja att arbeta i hemtjänsten. Inom parentes sagt är denna reaktion intressant i sig, eftersom insändare som ifrågasätter organisationens ställningstaganden tidigare i princip inte förekommit i tidningen (undantaget de fall av debatt om den politiska neutraliteten där insändarskribenten för övrigt alltid tillrättavisats). I PRO-Pensionären 1988:4 förekommer en insändare från Einar I Karlsson, Sköndal. Denne refererar till ett cirkulär från förbundet, där PRO kategoriskt säger nej till att anställa yngre pensionärer i hemtjänsten. Karlsson ifrågasätter denna typ av ställningstaganden. PRO är inte en myndighet som har rätt att avgöra vad medlemmarna har rätt att göra. Om pensionärer av

medmänsklighet vill ägna sig åt betalt omsorgsarbete bör detta få ske utan pekpinna från förbundsledningen. Karlsson hänvisar till det stora behovet av personal, den förväntade ökningen av åldringar, samt det faktum att många äldre önskar hjälp av äldre personal. Under rubriken "Ordbajseri i ledaren" angriper Sven Wallerberg (1989:3) redaktör Monica Swärd för dennes kritik av samhällets efterfrågan av äldre arbetskraft. Wallerberg och andra insändare menar att de yngre pensionärernas arbetskraftsresurs nedvärderas och att PRO:s ställningstagande leder till ökad belastning för de äldre anhängvårdarna.

Kraven på pensionärernas deltagande i hemtjänsten har inte bara att göra med omsorgen om de vårdbehövande, utan kan också leda till en helt annan tradition. Precis som under 50- och 60-talets arbetskraftsbrist formuleras bland pensionärer önskemål om att få arbeta kvar och göra en insats. Motiven för deltagande inom hemtjänsten kan därmed föras till hjälparens behov. Inom väntjänsten uttalas regelmässigt att hjälparen "får mycket tillbaka". Att vara kontaktombud ger mening och innehåll i tillvaron. Mot slutet av 80-talet uppstår en allmän diskussion om äldres deltagande i arbetslivet. Parallellt med hemtjänstdebatten förekommer förslag om andra uppgifter för äldre i högkonjunktorens Sverige. I insändare föreslås uppdragsförmedlingar för äldre som kan tänka sig att klippa häckar, servera på kalas etc. Äldre kan och bör göra nytta i samhället. En refererad studie av Gerontologiskt centrum i Lund (1986:9) visar att 40% av dem som gick i pension i 60-64 års ålder tyckte att detta var för tidigt. För gruppen 65-69 år var denna siffra 25%.

Under 50- och 60-talet utvecklas ett omfattande tal om den farliga passivitet och sysslolöshet som uppstår vid pensionering. Lösningen på problemet är att pensionären arbetar kvar, eller omskolar sig till ett mindre krävande yrke. Pensionären betraktas som en resurs för arbetsmarknaden, vilken genererar välstånd som kommer pensionärerna tillgodo. Som ersättning för arbete kan pensionären söka sig till aktiviteter och gemenskapen inom PRO. Under 70-talet kommer fritidsaktiviteterna allt mer att betraktas som ett mål i sig och "pensioneringskrisen" ska hanteras genom omskolning. Brottet mellan arbete och pension blir socialt accepterat. I början av 80-talet uppstår en diskussion om pensionären som resurs i samhället - som motbild till talet om de äldre som beroende och tärande. Även om äldre människor inte arbetar

ska de delta i samhällslivet, påverka politiken, bidra med kunskap och erfarenhet. Deltagande skapar mening och visar att äldre är en integrerad del av ett samhälle där alla behövs. Resurstalet, som under början av 80-talet fokuserat på äldres samlande av kunskap om förgångnen tid och möten mellan generationer övergår mot slutet av 80-talet till att bli ett tal om vilka arbetsuppgifter pensionären kan bidra med. Pensionärernas strävan efter delaktighet blir åter en strävan efter arbete. I en insändare från Ingegerd Örne, Bredäng, uttrycks denna önskan på följande sätt:

"Hur ska vi då ha det framledes med möjligheterna för pensionärer - som så vill - att ha ett arbete - en arbetsplats att gå till? Enligt min mening bör det vara en rättighet för var och en att kunna välja hur man vill ha det. En rättighet lika självklar som rätten att välja var och hur man vill bo och leva.

Om det ska bli en realitet att pensionärerna uppfattas som en resurs - och då inte bara som skattebetalare - så kan det vara dags att nu börja fundera på detta." (1988:9, s 38).

PRO och socialombudsmannen Säfström försöker i flera artiklar kanalisera medlemmarnas verksamhetsbehov genom förslag om att utveckla väntjänsten. I ett föredrag som refereras 1989:4 menar Säfström att pensionärer på många områden kan vara ett komplement till hemtjänsten och exemplifierar med befintliga verksamheter, där pensionärer bl. a. har telefontjänst, promenerar tillsammans besöker ensamma pensionärer och håller i bystugor. Även Marjasin ser väntjänsten som en värdefull insats för de äldre, men skiljer samtidigt på professionellt hemtjänstarbete och aktivt grannskapsarbete. Uppgifterna är av olika karaktär, men båda verksamheterna är viktiga.

Debatten om deltagande i arbetslivet kan bindas samman med ett ökat intresse för och en ökad rapportering om väntjänsten. Nya studiematerial utarbetas. Väntjänsten lanseras på konferenser och mässor. Tidningen refererar maktthavares beröm av PRO:s uppsökande verksamhet. Socialstyrelsen bidrar med ekonomiskt stöd. Försöksverksamheter och lyckade exempel redovisas. Representantskapet uttalar sig också särskilt 1991:5-6 och 94:1 om verksamhetens betydelse. Sammanfattningsvis träder väntjänsten under första halvan av 90-talet

fram som en av organisationens mest betydelsefulla uppgifter. Denna fokusering förstärks, snarare än försvagas när arbetsmarknads-situationen förändras i början av 90-talet. Intresset för pensionärernas betalda arbetskraft minskar, samtidigt som intresset för den obetalda arbetskraften ökar. Väntjänsten kan erbjuda en typ av hjälp som de samhälleligt drivna insatserna aldrig kan tillhandahålla. I tidningen läggs tonvikten på väntjänstens samband med frivilligt arbete:

"I Sverige har vi en ganska diffus bild av vad de ideella organisationerna står för och vad de uträttar. Hos många finns det också en kluven inställning. Ideellt arbete ger negativa associationer - tankarna går till forna tiders välgörenhet.

Men tänker vi på farsor och morsor på stan, kvinnojourernas arbete, Barnens rätt i samhället, PRO:s väntjänst, som är exempel på dagens moderna frivilligarbete så får vi helt andra associationer." (1993:1, s 58, Agneta Berg-Wahlstedt).

Intresset för PRO:s hemtjänst är smickrande för organisationen. Samtidigt aktualiseras ett problem som påtalats redan under 80-talet. Pensionärernas verksamhet får enligt organisationens representanter endast vara ett komplement till de samhälleligt drivna insatserna. PRO får aldrig ta över vård och omsorg. När Repskapet diskuterar väntjänsten 1994:1 förekommer exempel på hur kommuner försöker vältra över arbetsuppgifter på pensionärsrörelsen. På Gotland har PRO erbjudits att ta över en skolbespisning mot gratis mat. Organisationen har därmed hamnat i ett svårslösligt dilemma. Detta kommer till uttryck i en intervju av ordförande Sandberg:

"Lars Sandberg är mycket noga med att slå vakt om att väntjänsten ska vara ett ideellt arbete.

- Men både kommuner och landsting borde visa större uppskattning för det oerhört fina arbete som mängder av PRO-föreningar gör när det gäller att bryta människors isolering. Det är insatser som aldrig går att mäta, men det sparar åtskilliga summor varje år åt stat och kommun eftersom vi vet att människor som har någon som bryr sig mår mycket bättre." (1990:7, s 30).

Debatten om pensionärernas deltagande inom äldreomsorgen visar på en oklarhet omkring gränserna mellan samhällelig och frivillig verksamhet. PRO önskar uppskattning, bidrag och belöning för en verksamhet som betyder välmående och mindre sjukvårdskostnader. Samtidigt ska samma verksamhet inte bidra till inskränkningar i den offentliga vården och omsorgen. Färre kommer genom PRO:s satsningar behöva vård, men vården ska inte inskränkas. PRO ska erhålla bidrag men dessa ska inte knyts till krav på att vissa uppgifter ska genomföras.

Talet om väntjänsten åstadkommer rörelser, där de äldre, i förhållande till människor i andra åldrar framstår som en mer eller mindre avskild och enhetlig kategori. Dessa rörelser visar att "bilden av de äldre" är komplex och motsägelsefull. Strävanden i olika riktningar äger rum samtidigt.

Talet om väntjänsten kan ses som en del i en differentiering av kategorin pensionärer i två dikotoma grupper. Den ensamhet och isolering som ofta bundits samman med ålderdomen förs vidare till en särskild kategori inom pensionärskollektivet. De pensionärer som tar emot väntjänsten - hjälpmottagarna - är de s.k. äldre äldre. Till denna grupp associeras egenskaper som ensamhet, beroende, svaghet och sjukdom. Kontaktombuden - hjälpgivarna - är de s.k. yngre pensionärerna, vilka beskrivs som oberoende, dugliga, vitala, friska samhällsresurser. Dessa egenskaper hör samman med yngre åldrars livsstil. Talet om väntjänsten markerar därför likhet mellan den stora majoriteten friska pensionärer och andra åldrar. Äldre människor är som alla andra, dvs som de var innan de blev äldre. Samtidigt avskiljs de "funktionellt" åldrade sjuklingarna för att inordnas i olika sjuk- och beroendekategorier. Väntjänsten åstadkommer därmed en kontrast som upphäver isärhållandet mellan friska yngre äldre och personer inom de yngre generationerna.

Samtidigt som hjälpare avskiljs från hjälpt binds de två grupperna samman. Denna strömning exemplifieras i uttrycket från informationschef Andersson (1978:1). De yngre äldre ska ta hand om sina äldre "kamrater". Hela åldringskollektivet ska sysselsätta sig inbördes, de som inte får hjälp tillhandahåller hjälp. Man "sitter i samma båt". Pensionärerna hör alltså ihop som en särskilt avskiljbar grupp, där det

dessutom ska finnas en inbördes solidaritet och ett kollektivt ansvar. Frisk eller sjuk är underordnad pensioneringen. Ålder är starkare än andra kategoriseringar och vissa åldersintervaller mer sammanbindande än andra. En 65-åring hör samman mer med en 97-åring än med en 33-åring, trots att åldersdifferenserna är lika stora. Avskiljandet förstärks genom PRO:s definition av väntjänsten som en äldrefråga som engagerar hela rörelsen. Detta fenomen hör samman med en fundamental paradox. PRO försöker hävda äldres likhet med andra människor genom organiseringen i en särskild pensionärsorganisation. Man talar om likhet men organiserar sig på ett sätt som skiljer gruppen från de andra medborgarna. Samma paradox förekommer i flera sammanhang. Kraven på gerontologisk forskning motiveras med att pensionärerna särbehandlats negativt genom att ägnas för lite intresse. Gerontologin och de särskilda klinikerna lyfter fram pensionären ur glömskan men avskiljer samtidigt de äldre från övriga generationer och "skapar" särskilda äldresjukdomar.

En tredje rörelse strävar mot att föra in alla människor i en och samma kategori där det allmänmännsliga betonas. Därmed upphävs isärhållandet och fokuseringen på de yngre generationerna. Ungdomlighet, produktivitet, effektivitet och oberoende är inte längre normen. Samtidigt som de yngre pensionärerna beskrivs som en resurs, står det klart att de själva har ett behov av att känna sig behövda. Denna egenskap är allmänmännslig och inte åldersbunden. Vidare beskriver artiklar hur givaren "får något tillbaka" i mötet med den hjälpta. Det handlar inte enbart om att känna sig nyttig. Även den som är beroende kan bidra med något värdefullt. Hjälpmottagaren är också en mänsklig resurs. Den dikotoma hierarkin mellan hjälpare och hjälpmottagare bryts ned.

Ädelreform och kris

Det är svårt att utifrån tidningsmaterialet uttala sig om huruvida omsorgsfrågorna från mitten av 80-talet tränger ut boendefrågorna. Under det sena 80-talet och framåt förekommer i tidningen uttalanden om att boendestandarden för pensionärerna förbättrats. Moderniseringen har nått nästan alla pensionärer. Nedgången i intresse skulle därmed helt enkelt kunna markera ett minskat behov av byggande och

renoveringar. Samtidigt visar genomgången av tidningsmaterialet att själva boendefrågan ges en annan innebörd. Boende, vård och omsorg flyter samman, vilket inte minst det tidigare referatet av temanumret från 1991:4 visar. Detta innebär att rubriker som "Om de äldre och boendefrågorna - Äldreomsorg i omvandling (1988:3), "De äldres boende" (1988:3) och "Särskilt boende för äldre tar fart" (1993:8) inte längre primärt handlar om nybyggnation och modernisering. Den första artikeln handlar om hur pensionärer vid en kurs på Gysinge Herrgård får lära sig mer om äldreberedningens betänkande: "För dagen handlar det om äldreomsorgen och där börjar dagens föreläsare med de äldres boendefrågor." (1988:3, s 32). Artikeln beskriver därefter hur hemtjänst och hemsjukvård ska möjliggöra ett hemmaboende för de äldre. Den sista artikeln (1993:4) beskriver kortfattat behovet och utvecklandet av alternativa boendeformer, dvs alternativ till institutionsboende. Målgruppen för de särskilda boendeformerna är psykiskt och fysiskt handikappade åldringar. Tidningen redovisar också i flera reportage exempel på gruppboenden för dementa, dagvård och mindre institutioner. Sammanfattningsvis redovisar tidningen en omfattande avinstitutionalisering som framför allt omfattar handikappade åldringar.

Samtidigt som pensionärernas frihet i val av boende betonas står det klart att institutionsboendet ska undvikas. Det är hemmaboendet som rekommenderas. När nya satsningar redovisas anges målet regelmässigt vara att "undvika" eller "uppskjuta" institutionsboendet. I uttalanden och redovisningar sipprar negativa föreställningar om institutionen igenom. Detta kan exemplifieras i ett referat ur PRO:s yttrande över Äldreberedningens betänkande:

"Äldreberedningen analyserar i ett par kapitel dagens situation inom äldreomsorgen och vården samtidigt som man ser framåt i tiden. Denna process beskrivs som en omläggning från institutionsvård till en vårdform, där den personliga delaktigheten och integriteten blivit centrala element med t ex kvarstannande i det egna hemmet och hemorten. PRO framhåller här att samhället solidariskt skall svara för vård och omsorg och att resurser skapas för att sociala och medicinska insatser så långt möjligt fördröjer och minskar åldrandets negativa effekter." (1987:9-10, s 8).

Långvården symboliserar det opersonliga och integritetshämmande omhändertagande som associeras med institutionen. Den negativa bilden av institutionen hör givetvis samman med de beskrivningar av långvården som förekommer under perioden. Samtidigt markerar PRO-Pensionärens artiklar en övergång från ett medicinskt synsätt till ett socialt. Även denna övergång tycks vara en spegling av samhällliga trender. I PRO-Pensionären 1989:1 refereras en undersökning av nordiska länders äldreomsorg, som genomförts av Statskontoret. Denna utredning är bärare av de tankegångar som löpande redovisats i referat av Äldredelegationens arbete. Samhällets äldrevård måste förändras:

"En av de absolut viktigaste iakttagelserna i den här utredningen är nämligen att det medicinska synsättet är en direkt fiende till en mer mänsklig omsorg! Och sådana tankar har ju många gånger framförts av oss vanliga dödliga men nu finns det alltså klart utsagt av en tung, statlig utredning. Hör här:

- Ju mer medicinskt inriktad personalen är, ju mer medicinskt orienterad organisationen är, ju mindre får man av de sociala kvaliteter, som i dag sätts främst i äldreomsorgen. Här gäller det att göra ett bestämt val!" (1989:1, s 28).

Finlands äldreomsorg beskrivs som omodern, med den i Norden högsta andelen äldre i institutionsvård. Danmark beskrivs som ett föregångsland, där omsorgen om de gamla har den högsta kvaliteten. Skillnaderna mellan länderna anses bero på synsätt och inte på att personer inom vissa länder är sjukare eller friskare. Inte heller blir de äldre sjukare av att bo hemma, snarare tvärtom:

"I Danmark, där man satsar mest på öppenvård och på att människor ska bo kvar hemma så länge som möjligt, och även slippa långvården, har man ingen högre belastning av äldre inom akutsjukvården." (s 28).

Artikeln illustreras av en teckning med fyra åldringar på en prispall. Danmark placeras överst, Sverige tvåa och Norge trea. På fjärde plats, liggande i en sjuksäng har illustratören placerat pensionären från

Finland. De fyra åldringarnas ansiktsuttryck avslöjar deras attityd till det egna landets omsorg. Dansken har ett stort leende, medan den liggande finländaren ser mindre glad ut.

Äldreberedningens arbete och Ädel-reformens genomförande refereras och kommenteras under hela perioden. I PRO-Pensionären 1981:4 meddelas att Socialminister Karin Söder tillsatt beredningen och att Lars Sandberg deltar som ledamot. I PRO-Pensionären 1985:1 och 1985:3 intervjuas beredningens ordförande Sture Korpi i samband med att delrapporterna "Vi vet själva bäst" och "Leva som äldre" publicerats. Korpi menar att de äldre utsätts för en ålderssegregation och efterlyser en revolt mot negativa attityder och förmynderi. När utredningen lämnat sitt betänkande "Äldreomsorg i utveckling" refererar PRO-Pensionären 1987:9-10 utdrag ur en omfattande remiss. Särskilt kommenteras frågan om att föra över huvudmannskapet på primärkommunerna, för att klargöra ansvarsfördelningen inom vård och omsorg av äldre. Kommunerna socialt synsätt, där individen lever vidare i sin invanda miljö, skiljer sig från landstingens medicinska tänkande:

"PRO hemställer om att den framtida utbyggnaden av omsorgs- och vårdverksamheten mellan hemtjänsten och primärvården organiseras så att man får en äldrehälsovård som blir en naturlig fortsättning av den kedja av förebyggande insatser som ges till samhällets medborgare i livets olika skeden.

Äldrehälsovården skall betraktas som en verksamhet i vilken man med regelbundna kontakter med de enskildas livsmiljö kan finna de individer och miljöer som behöver hjälp. (...) Huvudmannaskapsfrågan är den mest centrala för den fortsatta utvecklingen av äldreomsorgen och PRO hävdar att denna frågas lösning bör ges högsta prioritet. PRO tillstyrker förslaget om att kommunerna skall svara för all social service och omvårdnad inklusive enklare uppgifter av sjukvårdskaraktär i eget boende och i servicebostäder." (1987:9-10, s 8)

Eftersom viss sjukvård övertas av kommunerna kommer en hel del sjukvårds- och rehabiliteringspersonal att behöva anställas. Även serviceboende ska utgöra ett primärkommunalt ansvar. I en intervju

1989:3 utvecklar socialminister Bengt Lindqvist övergivandet av den s.k. kompetensprincipen. Lindqvist är kritisk till medikaliseringen av vården men ser framför sig ett kulturskifte inom äldreomsorgen. Därför föreslås kommunerna få ett samlat ansvar för hemvården. Vårdbiträden, undersköterskor och i viss mån sjuksköterskor kommer att följa med i den nya organisationen som även ska omfatta arbetsterapeuter och sjukgymnaster.

Ädel-reformen och PRO:s ställningstagande (i utredningen och som remissinstans) markerar ett brott med tidigare uppfattningar om landstingen och kommunerna. Kommunerna representerar inte längre fattigvården som de äldre ska frigöra sig från. I stället har kommunerna kommit att associeras med de mål som förekommer i socialtjänstlagens portalparagraf: att främja människors

- ekonomiska och sociala trygghet,
- jämlikhet i levnadsvillkor
- aktiva deltagande i samhällslivet

Det sociala tänkandet, som tar hänsyn till individens nätverk kontrasteras mot ett omänskligt medicinskt tänkande typifierat av långvårdsklinken och associerat till landstingens hela verksamhet. De sociala tänkandets öppenhet och samhällskontakt ställs i motsats till medicinsk slutenhet och isolering, social aktivering ställs mot medicinsk passivering, integritet och respekt mot auktoritetstänkande och operosonlig expertis. Sjukvården är bra när det gäller medicinska åkommor, men den ska inte utsträcka sina domäner till omhändertagande av och service för de äldre. Dessa 80-talsuppfattningar kan jämföras med tidningens tidigare hyllande av landstingens sjukhem och önskan att kommunerna ska befrias från all befattning med äldre. I PRO-Pensionären 1988:5 refereras ett riksdagsbeslut om regler för statliga bidrag till kommunerna för äldreomsorg. Riksdagen har beslutat att återinföra statsbidrag för de anställda vid ålderdomshemmen. Kommuner som satsar på ålderdomshem ska inte längre missgynnas i förhållande till om de valt andra vårdformer. Därmed har de kommunala ålderdomshemmen slutligen upphört att vara ett oönskat äldreboende. Statens beslut ligger helt i linje med uppfattningar som sedan ett årtionde uttryckts i PRO-Pensionären. Ålderdomshemmen behövs, vid sidan om andra boende- och vårdformer.

Ädel-reformen genomförs och utvärderas under 90-talet. Mängder av problem uppstår, framför allt när det gäller gränsdragningen och ansvaret mellan kommuner och landsting. En refererad uppföljning av Ädel-reformen (Två år med Ädel) visar att den sociala inriktningen kommit på skam. Sjukhemmen belamras av döende patienter, som egentligen hör hemma på sjukhus:

"Det har gjort att den planerade förändringen av sjukhem till eget boende med sociala aktiviteter har försvårats. Istället har social-distrikten tvingats förstärka sjukvården. Personal som rekryterats och utbildats för att arbeta med sociala omsorgen i form av aktiviteter, kommunikation och boende, konfronteras med en helt annan verklighet än den de förberetts för." (1994:3, s 20).

Ironiskt nog innebär kritiken att 50-talets debatt om klientelsammansättningen upprepas, men denna gång är inte socialvården bärare av fattigvårdens stigma. Kommuner och landsting har inte lyckats klara ut "ansvarsfrågan" det vill säga differentieringen av vårdbehövande mellan kommunala sjukhem och landstingens sjukhus. I nästkommande nummer försvarar socialombudsmannen Ulla-Britt Säfström Ädel-reformen. Det är den ekonomiska krisen som resulterat i kännbara nedskärningar inom äldreomsorgen. Dessa försämringar har inget med Ädel-reformen att göra. Säfström uppmanar medlemmarna i pensionsråden att utbilda sig för att kunna göra sin röst hörd inför krav om nedskärningar i äldreomsorgen.

Talet om nedskärningar i äldreomsorgen börjar redan på 80-talet, men tar ordentlig fart på 90-talet. Tidningens skribenter refererar till "nedmonteringen" av äldreomsorgen, "systemsiftet", "kursändringen" och "hotet" mot pensionärernas trygghet. Tidningen uppmärksammar att nedskärningarna särskilt drabbar äldre kvinnor. För det första lever kvinnor längre än sina män och blir därmed mer beroende av omsorg. För det andra är många anhängvårdare kvinnor som tar hand om maka eller förälder. Samhällets äldreomsorg skyfflas över på anhängvårdarna.

När tidningen 1994:3 efterlyser åsikter om hemtjänsten, den verksamhet som till sitt innehåll hyllats sedan mitten på 50-talet, är responsen

negativ. Läsarnas åsikter redovisas i PRO-Pensionären 1994:4 tillsammans med en studie som genomförts av SKTF. Pensionärernas omdömen framgår av titeln på artikeln: "Hemtjänsten är för dyr - vi får för lite för pengarna". SKTF:s ordförande Sture Nordh menar att "kursen lagts om" och att Sverige är på väg bort från välfärdssamhället. En 81-årig dam berättar att hon betalar 610 kronor i månaden för två timmars hemhjälp och menar att högavlönade inte alls betalar samma pris för städning. Genomgående förekommer ett missnöje med taxorna och med att pensionärerna inte får hjälp med den tunga städning de själva inte klarar. Flera pensionärer berättar att de slutat anlita hemtjänsten och istället köper tjänster via privata aktörer.

PENSIONÄRSROLLEN

Den två sidor långa novellen "Kamp för hemmet" (1950:5) är trots en dramatisk titel en mycket stillsam historia, eftersom den mestadels utspelar sig som en inre monolog hos en gammal kvinna. Mor Kristina sitter i en korgstol och stickar. I soffan bredvid ligger den gamle maken Per:

"Han hade varit lite krasslig den senaste tiden och mest legat på soffan, det var inte precis något liv i honom, och nu sov han ett slag. Ja, han var utsliten stackarn. Han hade varit snickare i sina dagar, och man vet ju vilken arbetstid folket hade förr i världen. Inte konstigt alls, att kroppen blev utsliten och den andliga kraften sinade." (s 53).

När Kristina betraktar den sovande maken blir minnen från förr åter levande för henne. Hon minns hur en annan kvinna för länge sedan förvridit hans huvud. När hon blivit varse hans otrohet led hon och förtvivlades. Men viljan att bevara hemmet fick henne att samla sig och ställa honom inför ett ultimatum:

"Gå till den andra kvinnan om du vill, låt henne ge dig allt, vad du tror att du inte kan få av mig. Men kom ihåg en sak: går du, så kom aldrig tillbaka. Barnen tar jag, och arbeta kan jag, det ska inte gå någon nöd på dem. Men om du går så har de ingen far mer, och jag skall aldrig nämna ditt namn för dem, och du får aldrig komma innanför våra dörrar för att se dem." (s 55).

Chockerad av detta raseri insåg Per vad han hållit på att ställa till med. Han slöt Kristina i sina armar och sökte hennes läppar. Efter denna tid blev deras kärlek hetare än tidigare. "Sedan hade de arbetat, älskat och kämpat sig igenom det hårda liv, som är fattigfolks lott" (s 55).

Trettionio år senare publicerar samma tidning den korta novellen "Känsla har ingen ålder" (1989:4). Novellens huvudperson - Ingrid - är en bra bit över 70, änklings och boende på ett servicehus. Hennes känslotillstånd kan beskrivas som exalterat. Hon bär på "pubertetskänslor" och vill revoltera mot allt som är onaturligt och påklästrat.

"Ty - Ingrid var kär! I en pensionerad lärare på 80 år! Men han var stilig som sagans prins i en grå mustasch, yvigt hår och ögon blåare än barndomens insjöar." (s 38).

Ingrid reflekterar över konventioner och vad som anses passande för äldre människor:

"Men se idag - äntligen! struntade Ingrid i vad som passar sig eller ej. Som sagt, tiden hastade, och alltför många år hade vigts åt det passande.

Och ett visste Ingrid idag - både efter samtal med Gud och sitt hjärta - GAMMAL, är ett mycket missuppfattat ord." (s 38).

Med bultande hjärta och hatten på svaj beger sig Ingrid till Gustafs lägenhet där hon ska bjudas på middag. Därefter ska hon sova över hos sin kärlek. "Och djupt inom henne fanns något som var ren lust och längtan." (s 38).

De två novellerna uttrycker flera förhållanden som är typiska för respektive tidsperioder. Vissa skillnader rör materiella omständigheter. Den sena novellen tar inte upp svält och armod eftersom denna typ av materiell nöd numera är sällsynt. Den tidiga novellen kan inte låta personerna bo i ett servicehus, eftersom detta boende inte existerade vid inledningen av 50-talet. I den bemärkelsen beskriver novellerna skilda världar. Båda novellerna handlar om äldre par och om kärlek. Men medan den äldre berättelsens kärlek syftar tillbaka mot en förgången "ungdomlig" tid, utspelar sig Ingrids och Gustafs kärlek i nuet och framtiden. Där den gamle maken Per beskrivs som utsliten och trött, sprudlar Ingrid av lust och ungdomlighet. Novellerna förmedlar två helt skilda bilder av äldre människor - bilder som är bärare av budskap om vad de äldre är. Den tidiga novellen visar att gamla människor är slitna och trötta, eftersom de genom hårt arbete och barnafödande har gjort rätt för sig. Deras slitna kroppar visar att de förtjänar folkpension och stilla vila. Den sena novellen visar att vitalitet och känslor som lust och kärlek inte är beroende av människans ålder. Ålderspensionärer kan påbörja nya relationer. Det är rätt att bryta mot konstlade konventio-

ner. Båda novellerna förstärker politiska budskap som förs fram av organisationen under den aktuella perioden.

Skillnaderna mellan Per och Gustaf rör också föreställningar om vad gamla män kan klara av. Medan den slitne Per inte klarar att stoppa sina strumpor, bjuder den pigge Gustaf på egenhändigt lagad Paella. Sammanfattningsvis har "bilden av de äldre" avsevärt förändrats under de 39 år som förflutit mellan novellerna.

Föreliggande avsnitt syftar till att diskutera hur "bilden av de äldre" lanserats och förändrats genom beskrivningar av föredömliga och förkastliga aktiviteter, samt personer och grupper som ägnat sig åt dessa. I fokus står begreppen "äldrerollen" och "pensionärsrollen", dvs de föreställningar, förbud och påbud som genomsyrar talet om tidningens målgrupp. Med roller menas här socialt definierade grupperingar av *attribut* och *förväntningar* som associeras med sociala positioner, i detta fall positionerna "äldre" och "pensionär" (jfr Abercombie 1994, s 360).

PERIOD 1-2

På samma sätt som i studien av boende, omsorg, sjukvård och service, innehåller talet i PRO-Pensionären om pensionärsrollen naturliga brytpunkter. Den mest markerade brytpunkten återfinns i slutet av 50-talet, då Riksorganisationen inleder en massiv satsning på fritidsaktiviteter. Jag har ändå valt att skriva samman period 1 och 2, eftersom den mycket omfattande diskussionen om pensionären som arbetare naturligt löper över båda perioderna.

Den passive pensionären

Sveriges Folkpensionärers Riksorganisation - SFR - bildas för att driva pensionärspolitiska frågor. Under Malmö Folkpensionärsförenings första sammankomst 1941 beskriver mötesordföranden Karl Pettersson tre olika syften med verksamheten. Föreningen ska verka opinionsbildande i frågor som rör pensionärer. Föreningen ska också bistå medlemmarna med stöd och råd.

"Slutligen bör det vara föreningarnas uppgift att anordna samkväm med såväl föredrag som underhållning. För oss gamla äro alla nöjesetablissemang stängda därför att vår lilla pension inte ens räcker till det allra nödvändigaste för livets uppehälle långt mindre till nöjen eller förströelser. Kan genom våra föreningar de gamla beredas en ljusglimt, en liten omväxling i sin enformiga och bekymmersamma tillvaro, så fylla föreningarna även därigenom en viktig uppgift. Alla sådana initiativ uppskattas i mycket hög grad av oss gamla." (1942:1, s 8).

Prioriteringen mellan politik och trivsel betonas också när verksamheten mellan 1942 och 1944 sammanfattas (1945:2). Den helt överskuggande frågan för rörelsen är folkpensionens införande - en åtgärd som ska befria de äldre från den behovsprövande fattigvårdens förnedring. Först efter lösningen av folkpensioneringsfrågan kan andra verksamheter utvecklas inom SFR. Det är avsaknaden av folkpensionen som skapar pensionärernas utanförskap när det gäller fritidsintressen och nöjen. Ålderdom utan pension är liktydig med fattigvård, utanförskap och tristess. Folkpensionen innebär välfärd och möjlighet till deltagande i samhällslivet.

I Folkpensionärens första nummer 1941 redovisas en typ av verksamhet som förmedlar ett budskap om äldre människors position i samhället. I en artikel på fem sidor beskrivs "De Gamlas resor". Dessa resor har sedan 25 år arrangerats av tidningen GP, vars läsare samlar in pengar till förmån för De Gamla. Utfärderna äger flera gånger varje sommar rum med båt och omkring 300 äldre personer bjuds gratis middag och kaffe, blommor och påsar med godsaker. Artister underhåller utan ersättning och sponsorer skänker pengar, blommor, choklad m.m. Den som är ensamast, äldst och i övrigt mest behövande prioriteras i urvalet. De 25 årens lyckade verksamhet sammanfattas:

"Resorna har blivit ett vackert inslag i Göteborgs sommarliv, och tiotusentals gamla ha firat en riktig semesterdag. I ett långt tåg ha de gamla kommit, böjda och stapplande, brutna av år i rastlös möda och strävan för livets nödortft, fårade och märkta av marande bekymmer, ensamma och ofta övergivna. Men över dem alla har hoppet lyst som dagens sista knippe av sol. Hoppet har

lockat dem ut. Det har speglat sig i deras fårade, skrupna drag. Och så ha bekymren skingrats för en dag. En grupp skolbarn ha inte kunnat roa sig furstligare än De Gamla. Man får bara hoppas att vi trots krig och allt elände kunna hålla den vackra traditionen vid makt att åtminstone en gång varje sommar ge De Gamla en bekymmersfri dag." (1941:1, s 23).

Tidningens nästföljande fem sidor ägnas åt "G.-T:s glada cabareter" och beskrivningar av "Flera glädjespridare". Den med GP konkurrerande Göteborgstidningen anordnar cabareter och revyer för De Gamla. Etablerade underhållare glädjer utan ersättning en större grupp gamla människor. Denna typ av välgörenhet bildar modell för Riksorganisationens tidiga arrangemang. När folkpensionärerna har möte, samkväm, jubileum, fest eller utfärd underhålls de av ABF:s, Röda Korsets, eller någon annan välgörarens sångkör och orkester. Folkpensionärerna bjuds på "Storan" av teaterdirektören, på invigningar av Pensionärshem, båtutflykter, tivolibesök etc. Under festligheterna utdelas priser till den som är äldst och de som varit gifta under längst tid. Man dricker kaffe och sjunger en psalm. Vid varje rapport om hur äldre underhålls beskrivs publiken av behövande äldre, nöjda med lite och tacksamma för det de får. De återkommande rapporterna från föreningarna ger en samstämmig bild av hur äldre underhålls av de yngre generationerna. Den bild som förmedlas i tidningen under fyrtio-talet är att pensionärerna är beroende av de yngres välvilja. "De Gamla" beskrivs som en passiv grupp som underhålls och aktiveras av andra än dem själva.

Föreställningen att åldringarna behöver andra generationers stöd för att få en meningsfull tillvaro förstärks genom talet om generationernas lösgörande. Detta kan här exemplifieras i ett yttrande från Greta Hamrin, Fattigvårds- och Barnavårdsförbundet. Hamrin oroas av hur äldre människor avskiljs från de yngre generationerna. Äldre på pensionärshem "...blir inkapslade i den ålderdomliga miljön. Det blir ett kretsande kring egna krämpor ett jämförande och nedvärdering av egen förmåga och egna möjligheter." (1948:2, s 13). Äldre människor som lämnas utan sällskap av yngre personer hänfaller åt att älta krämpor. Fyrtioalets bild av åldringen är mörk och dystert eller i bästa fall melankolisk. Det är trots dessa svaghetsgenskaper som riksorganisa-

tionen växer fram. När Riksorganisationen uppvisar stor aktivitet kommenteras detta förvånat:

"Våra organisatoriska förutsättningar och vårt medlemsbestånd kan inte jämföras med andra organisationer. När man nått pensionsåldern, 67 år, vill man ogärna syssla med det organisatoriska arbetet. Vanligtvis brukar man då koppla av för yngre krafter. Våra framsteg äro därför mycket aktningsvärda." (1945:2, s 12).

Generellt sett ges åldrandet i sig ett lågt värde under de första årtiondena. Det som är intressant, det som värderas - är de yngre åldrarna. När organisationen ska driva kravet på jämlikhet mellan åldrarna sker detta inte med hänvisning till åldringens speciella värde som mänskliga, utan med åberopande av de prestationer åldringen åstadkommit före ålderdomens förfall. Pensionärerna har byggt upp samhället med hårt arbete och förtjänar därför en god behandling på ålderns höst. Detta utbytesteoretiska resonemang bevisas, som framgår av den inledande novellen, av åldringarnas utslitna kroppar. En utsliten rygg, förstörda händer, värk i ben och muskler, allt detta är den fattige åldringens kvitto på investerat arbete. Samhället är skyldigt att betala tillbaka och ta vård om alla dessa arbetare och barnaföderskor. Fokuseringen på det förgångna och ointresset för åldrandet, återkommer i de korta noveller som publiceras i tidningen under perioden. Äldre är sällan huvudpersoner, figurerar de som centrala karaktärer är ändå berättaren i vanliga fall ung eller medelålders. Berättaren minns hur han i barndomen mötte en klok gumma, en vuxen man träffar på ett gammalt original som genast berättar sitt livs historia. Vid sidan av dessa berättelser förekommer spalter med namn som: "Våra gamla berättar" och "När vi var unga". Ålderdomen är en tid när man kort och gott har livet bakom sig.

Föreställningen om "De Gamla" som svaga och klena återkommer vid rekommendationer av hur ålderdomen bör framlevas. Vila och stillsamma nöjen rekommenderas. I en artikel från första numret (1941:1, artikeln återkommer 1944:2) utvecklar doktor Bertil von Friesen⁷ synen på pensionärernas aktivitetsbehov:

⁷ von Friesen är även riksdagsledamot för Folkpartiet.

"Ålderdomen anses helt naturligt böra ägnas åt stillsamhet, mera ro och meditation än de arbetsföra åldrarnas jäktande liv medger. Vår tid, då kroppskulturen kommit så högt i kurs, har dock alltför lite sinne för värdet av en sådan tillvaro. Med all respekt för riksmarschande och motsvarande sportprestationer så böra de helt förbehållas ungdomen och den arbetsföra medelåldern. Den åldrande människan rymmer en livserfarenhets visdom och den besinningsfulla ro som anstår den, vilken står närmare livets slut än flertalet andra bör prägla hennes uppträdande." (1941:1, s 4).

Ålderdomen framstår här helt klart som något annat, som skiljer sig från det tidigare livets jäktande tillvaro. Detta andra har särskilda kvaliteter som ska erkännas genom en särskild livsstil. von Friesen konstaterar att åldrandet som sådant inte är någon sjukdomsprocess. Förebyggandet av sjukdomar sker dock genom vila:

"En lugnare och sundare livsföring, med förmåga av verklig avspänning, icke hetsande och själsdödande s. k. nöjen blir den förnämsta förebyggande åtgärden. Av gifter spela nog kaffe och te en viss roll men framför allt torde tobaksbruket vara ägnat att framkalla åderförkalkning. Många människor som just passerat 60-årsgränsen ändra mer eller mindre omedvetet sin diet till övervägande mjölk och grönsaker och lägga bort tobaken. Om man i de åren verkligen lägger märke till naturens egna varnings-signaler och förstår att den tobak som man i 40-årsåldern tålde utan svårighet nu inte fördrages utan vissa obehag så bör följden därav bli att man helt lägger bort den." (1941:1, s 4).

De biologiska skillnaderna mellan gammal och medelålders ger sig tydligen tillkänna på flera sätt. Naturen säger till. Tobaken kan inte längre fördragas utan skapar obehag. von Friesens rekommendationer är en varning till de åldringar som tänkt företa sig ansträngande aktiviteter. Som gammal blir man mer skör och ömtålig. Livet måste anpassas efter detta.

Fyrtioalets allmänna svaghetsbild utmanas i tidningen av en växande rapportering om medlemsaktiviteter. Varje nummer innehåller rap-

porter från möten och samkväm som ägt rum i lokalföreningarna. Prioriteringen mellan politik och "nöjen" hindrar inte att det på det lokala planet utvecklas en omfattande trivselverksamhet. Snarare används alla typer av aktivitetsrapporter för att visa på den politiska organisationens växtkraft och styrka. Politik och trivselverksamhet blandas samman. I tidningen sägs inte att organisationens enorma tillväxttakt beror på att pensionärerna har ett uppdämt behov av trivselaktiviteter, även om man kan misstänka att så är fallet. Den centrala nivåns politiska inriktning ges i tidningen företräde framför den lokala trivselverksamheten. När redaktören 1946 sammanfattar föreningens verksamhet utifrån den politiska kampen och trivselverksamheten märks en förändring i synen på hur de äldre människorna ska underhållas:

"Även våra föreningar har en mycket stor uppgift att fylla. Tänk på alla de tusentals gamla som suttit ensamma och glömda i sina små kyffan och aldrig haft råd att unna sig någon glädje eller förströelse. Nu samlas de i våra föreningar som bjuder på föredrag, samkväm och kaffefester, utflykter, teater- och biografföreställningar o.d." (1946:3, s 4).

Kaffet och sången bekostas visserligen fortfarande med välgörenhet, men texten markerar att det är de lokala föreningarna som ska hjälpa äldre människor ur tristessen och att denna uppgift är viktig för Riksorganisationen.

År 1948 träder folkpensioneringsreformen i kraft. Reformens innehåll har varit känt sedan riksdagen fattade beslutet 1946. I praktiken har pensionärsrörelsen sedan bildandet fokuserat mot genomförandet av folkpensioneringsreformen. Under 40-talet ser man framför sig hur en stor mängd äldre människor drar sig tillbaka från arbetslivet med åldern som enda skäl. En ny roll etableras: Folkpensionären - ledig men försörjd - uppstår. Pensioner har förekommit tidigare, men dessa har som regel varit mycket blygsamma. Äldre människor utan tjänstepensioner har hankat sig fram med hjälp av fattigvård, pensioner, släktingar, extraarbete etc. Den förvirring som präglar förväntningarna på den nya pensionärsrollen är märkbar. En folkpensionär är en person som genom livslångt arbete byggt upp välfärdsstaten, sett

svåra tider och gjort sig förtjänt av pensionen. Allt detta står mycket klart i tidningens beskrivningar. Men hur är egentligen en folkpensionär i vardagen? Vad ska folkpensionären göra? Det tycks helt enkelt inte existera någon verksamhet för den som inte arbetar. Tiden omkring folkpensioneringsreformen präglas därför av tafatta försök att finna ett innehåll i den nya rollen. Övergången från arbetet till pensionärs-tillvaro kommenteras av karuselldirektören och folkpensionären H. Lindholm:

"Nu är emellertid även detta kapitel fullskrivet och det återstår endast att med ålderns rätt övergå till livets sista uppgift nämligen att bli - folkpensionär.

Denna är ju i och för sig icke så lysande och nog är det svårt för en verksam ande att göra - ingenting. Men det reder sig nog även det. Vissa företräderna kan det ju alltid erbjuda enbart att gå ikring och 'se hur det går' och iakttaga 'utvecklingen'." (1942:3, s 21).

Den form av innehåll i pensionärsrollen som lanseras är "Gå omkring och observera". Folkpensionärerna blir en slags samhällets "heders-medlemmar" (ett uttryck som föreslås av författaren Ludvig Nordström 1941:2, 1942:2 och 1945:5), som gjort rätt för sig och därefter ställts utanför samhället och produktionen. Nordström är missnöjd med begreppet "folkpensionär" och föreslår ett alternativ:

"Skulle man inte kunna hitta på ett ord, som angav icke vår ekonomiska skyldighet till dem utan vår *moraliska*, som uttalade vår tacksamhet för vad de uträttat?

Bara en sådan förändring i själva språkbruket skulle för de gamla betyda en större lättnad, än man kan ana. Den skulle ge dem en känsla av att alltjämt ha rätt att leva och betraktas som likvärdiga med oss andra, det skulle mildra ålderdomen, som i sig själv kan vara och oftast är tung nog ändå." (1941:2, s 14).

När Nordströms artikel införs i tidningen för tredje gången, kommenteras den för övrigt av skribenten vid Ny Tid, Stefan Oljelund. Denne menar att ordet "folkpensionär" i sig innebär en hederstitel. Folkpensionärerna är hedersmedborgare i samhället:

Det innebär att den gamle genom sin insats i svenskt arbete och svenskt näringsliv har gjort sitt, hans gärningar uppskattas av det svenska folket genom att de erkänner att den gamle skall ha rätt att på sin ålderdom leva utan att behöva taga nådabröd av fattigvård eller av barn och släktingar. (1945:5, s 7)

Folkpensionären kan ägna sina tomma dagar åt att studera allmänna platser och slå sig i slang med allehanda främlingar och bekanta. Rollen som kringströvande iakttagare förekommer som en slags positiv förebild i flera av de noveller där äldre figurerar. Att vara folkpensionär är "...en bra syssla, men dåligt betald" (Samtal med Konrad Nilsson 1/50, s 13). I novellen "Nu betalar Vår Herre värmen" (3/49) betraktar den dagdrivande folkpensionären sig som statsanställd. Bilden av dagdrivaren tangerar den "stereotypa" föreställningen om att äldre människor sitter på parkbänkar och ljugarbänkar, matar duvor etc. I den nyss nämnda novellen kan detta exemplifieras i hur profilen Nilsson står och studerar bröllopsakten mellan två änder:

"Malmöbon känner till Södra promenaden. Det finnes på alla orter liknande platser, där folk, särskilt äldre, säker upp sina favoritbänkar.(...) Gudar, som styr och ställer, om Ni hade vetat, vad det kan glädja ett folkpensionerat sinne att få stå där och hänga över räcket och titta ner i vattnet! (...) Som sagt. Jag träffade Karl Nilsson. Han stod och hängde över kanalräcket och var djupt försjunken i biologiska studier." (1949:3, s 29).

Nilsson berättar därefter en historia om sin hyresvärld, där han använder änderna och naturen som liknelse. På så vis förenar han två föreställningar om äldre: de går omkring och betraktar, de lever nära naturen.

Under 40-tal och tidigt 50-tal är det inte ovanligt att artiklar, reportage och noveller ger uttryck för en motsättning mellan å ena sidan det moderna, ungdomliga och å andra sidan det gamla, ålderdomliga. I tidningen förekommer olika strategier för att hantera denna motsättning. Bland annat uppvärderas de värden som anses höra samman med åldrandets lugna och stillsamma liv. När von Friesen 1943 uppmanar äldre människor att undvika moderna nöjen innebär detta

inte enbart att de äldre ses som okapabla att hålla sig igång. Den moderna tidens själsdödande nöjen ifrågasätts också. Detta ifrågasättande ackompanjeras av tidningens beskrivningar av hur äldre människor står nära naturen. Lycka för de gamla är att följa naturen och årstidens växlingar. Till det moderna sammanfogas begrepp som nymodighet, ytlighet, tillgjordhet, onaturlighet, slösaktighet, otålighet och falskhet. Det ålderdomliga blir bärare av det naturliga, traditionella, äkta, pålitliga och uthålliga. Till de två begreppen associeras också motsättningen mellan staden och landet, jordbruket och fabriken etc. En illustration till dikotomiseringen av begreppen utgör novellen "Far och son" (1950:2), där läsaren får följa uppgörelsen mellan den hederlige köpmannen och dennes bortklemade son. Sonen anklagar fadern för att vara efter sin tid, driva en omodern rörelse som snart kommer att slås ut, raka sig med kniv i stället för hyvel etc. I uppgörelsen uppdragas emellertid att sonen är lat, stjälar ur kassan för att tillfredsställa sina dyra vanor och ränner efter den kvinnliga personalen: sonen tror kort sagt att han är något, trots att han inte utför hederligt gammaldags arbete. Novellen slutar med att fadern kör sin son på porten i hopp om att denna hårdhänta behandling ska göra folk av odågan. Det gamla segrar över det nya. Sådana segrar är emellertid tillfälliga och kortsiktiga. Ingen kan på sikt stå emot moderniseringen.

Beskrivningar av pensionärer som placerade vid sidan av samhället kan sammanbindas med föreställningen om att de äldre ägnar sig åt sina minnen och bygger sammantaget upp en roll, där den förtjänste, utslitne pensionären drar sig tillbaka till en betraktande tillvaro, full av levande minnen från barndom, ungdomsår, äktenskap och arbetsliv. Bilden av den passive pensionären kommer under 50-talet att sopas bort, men lever i delar ändå kvar i noveller och dikter. Detta kan exemplifieras i Gunnar Strömbergs finstämda dikt "Pensionär" (1953:5, s 9):

Din tid är icke mera mätt
i dryga arbetsdagar.
Numera gör du rätt och slätt
vad själv du helst behagar.
Fabriken struntar du uti.
Dess slav du aldrig mer skall bli.
Ej lyda mer dess lagar.

Din hand är valkig. Ryggen böjd
av slit i arbetstimmar.
Fast lite gavs dig är du nöjd.
I blicken mildhet glimmar.
Då solen värmer hav och land
du sitter på en bänk ibland
och hör hur barnen stimmar.

Då komma minnen till din bänk...
Du minns när själv du lekte...
När du som ung i stjärnors blänk
din ungdomskärlek smekte.
Ack, sedan dess gått många år.
Vad livet gett av hjärtesår
de många åren läkte.

Jag känner vördnad pensionär,
för dina år och strider.
Hur pigg och vaken än du är
i ålderdomens tider.
Hur skönt att veta att du fått
På gamla dagar lugnt och gott
och frid och ro omsider.

Dikten är på flera sätt typisk för bilden av åldringen under 40-talet, där positionen utanför arbetsmarknaden och "fabriken" leder vidare mot ett allmänt observerande utanförskap på parkbänken. Som helhet bygger dikten upp en bild av pensionären som "den andre", en annorlunda sorts människa med rätt att vila på ålderns höst. Detta är särskilt tydligt i diktens sista avsnitt där det framgår att författaren själv inte är folkpensionär - samma berättarteknik som i de refererade novellerna om den betraktande pensionären. I berättelser där gamla människor figurerar, tolkas deras liv och tankar genom en yngre betraktare.

De övergripande bilder av åldrandet som förekommer under 40-talet placerar "de gamla" vid sidan om samhället. En bild appellerar till de andra - mäktigare - generationernas känsla för rättvisa genom att

binda samman skröplighet och beroende med tidigare intjänande av förmåner genom samhällsbyggande. Också rollen som utanförstående naturnära betraktare kan kombineras med talet om äldre som förtjänta. Man har gjort sin del, sitt dagsverke, och kopplar nu med gott humör av och bereder plats för yngre krafter. Samtidigt markerar sammankopplingen av åldringar och extraordinära kvaliteter ett försök att lyfta fram positiva äldrevärden. Här ligger traditionella beskrivningar av kloka gummor/gubbar och den visa åldringar nära tillhands. Detta ideal beskriver gamla människor som annorlunda i förhållande till den produktiva och reproduktiva mellangenerationen.

Efter fyrtioåret tonar "bilden av de äldre" som dagdrivare, på ljugarbänken eller matandes änder bort. I stället kommenteras detta ideal som en stereotyp, som inte längre gäller. Även om beskrivningar av passiva betraktare förekommer, passar de inte längre ihop med de allmänna föreställningarna om det goda åldrandet.

Den arbetande pensionären

Den formella pensionsåldern är fram till mitten av 70-talet 67 år. PRO uttrycker från 40-talet och framåt mycket bestämt att pensionsåldern bör sänkas. Jag kommer nedan visa att kravet på en sänkning av den formella pensionsåldern under lång tid står i en motsatsställning till den socialt accepterade pensionsålder som skapas genom tidningens rapportering.

Tillväxten efter kriget blir mycket omfattande, liksom behovet av arbetskraft. Samhällsekonomin befinner sig i en kraftfull positiv expansion, där de sociala reformer som utgör välfärdsstatens framväxt bekostas av den ekonomiska tillväxten. Det svenska samhället moderniseras, en process som innefattar såväl tempohöjningar och automatiseringar inom industrin, som en bredare samhällsomvälvning, med standardförbättringar och folkomflyttningar från landsbygd till stad. Under 50-talet konstaterar en rad skribenter att den ökade livslängden och den förbättrade allmänna hälsan gör det möjligt för människor att arbeta längre än tidigare. I FP 1955:5 refereras en prognos av den amerikanske biofysikern Hardin Jones som vill höja pensionsåldern till

70 år. Meddellivslängden kommer om femtio år ha ökat till 85 år och en 75-åring är då lika pigg som en 65-åring 1955.

I samband med folkpensioneringsreformen uppstår en paradoxal situation. Samtidigt som det för första gången blir möjligt för stora grupper äldre att leva som försörjda pensionärer ökar efterfrågan på äldre arbetskraft. Möjligen skapar detta behov av en etik omkring arbetandet och pensioneringen. Kravet på en rättighet knuten till kronologiskt åldrande kolliderar med en snarlik rättighet knuten till funktionellt åldrande.

Under 50-talet etableras ett aktivitetstänkande som resulterar i att den "socialt accepterade" pensionsåldern höjs. För tidningen och organisationen tar detta sig uttryck i att kampen för rätten att gå i pension följs av en kamp för rätten att arbeta kvar. Redan innan folkpensioneringsreformen trätt i kraft ifrågasätts 67-årsåldern som en fast gräns för pensioneringen. Vissa personer har mycket kvar att ge vid denna ålder, andra är på grund av sjukdom och slitage förbrukade långt före. von Friesen diskuterar problemet med att arbetsföra människor "...nödgas ingå i pensionsåldern", dock utan att se kvarjobbandet som en lösning. Redan 1943, alltså fem år före folkpensioneringsreformens ikraftträdande, påbörjas en diskussion om en funktionell pensionsålder. Arbetet skapar glädje och mening. Skribenten Stefan Oljelund⁸ diskuterar möjligheten att arbeta kvar i anslutning till Socialvårdskommitténs behandling av de partiellt arbetsföras förhållande till arbetslivet. Han är därmed en av de första att uttrycka en uppfattning som ska komma att framföras i varje nummer under 50- och 60-talet:

"De flesta gamla, som icke på grund av sjukdom eller ren ålderdomssvaghet icke kunna arbeta, vilja fullgöra en arbetsinsats. För många är det en ren plåga att plötsligt bli ställda utan sysselsättning. Det är inte humant att koppla bort de gamla från arbetet. Man gör i allmänhet inte de gamla en tjänst härmed. Anledningen till att de kopplas bort är i första hand kravet på effektivitet. De äldre kunna icke hävda sig i konkurrensen. De bli satta åt sidan och därmed förlora de ofta kontakten med livet och följden blir att de

⁸ Redaktör vid den socialdemokratiska tidningen Ny Tid.

snart tyna av och dö. Så ville vi ju icke behandla de gamla." (1943:3, s 1).

Under mitten av 40-talet kommenteras möjligheten för äldre människor att frivilligt skjuta upp pensioneringen av enskilda skribenter. Argumenten är i första hand samhälls- och privatekonomiska. I anslutning till Socialvårdskommitténs förslag om folkpensionering stödjer SFR den s.k. linje tre, där extraarbete inte ska komma att inverka negativt på folkpensionsbeloppet. Oljelunds uttalanden om pensionärernas svårigheter att hävda sig i konkurrensen förstärker föreställningen om en klyvning mellan framtidens moderna samhälle och åldringarnas gammalmodiga.

Efter folkpensioneringens ikraftträdande utvecklas i tidningen en *arbetslinje*, där samhällsekonomiska och individekonomiska faktorer binds samman med individens psykologiska behov. Med början från 50-talet ges en rad "common sense-föreställningar" om betydelsen av att arbeta ett allmänt vetenskapligt stöd. Tidningen *Folkpensionären* refererar gång på gång till vetenskapliga rapporter, populärvetenskapliga böcker och vetenskapsmäns auktoritativa utsagor, vilka alla stödjer tesen att det är hälsosamt att hålla sig aktiv och åldrandets stora problem är inaktiviteten. Tidningen beskriver psykologiska problem vid omställningen från arbetsliv till pensionärstillvaro. Den hårt arbetande 77-årige professorn Folke Henschen visar (1958:4) hur pensioneringen kan leda till övergående depressioner, nederlags- och sofflocksmentalitet. Vissa pensionärer får bestående problem. Henschen uttrycker senare på en uppmärksammas konferens (1959:1) att han har svårt att se pensioneringen som biologiskt motiverad. I beskrivningar av omställning och stress vid pensioneringen kopplas den psykiska och den fysiska hälsan samman. Pensioneringen kan via psykisk ohälsa leda till sjukdom och död. När dr Bo Ebbe Löfberg på en konferens tillfrågas när man bör sluta arbeta är svaret givet: "Aldrig! Man skall arbeta så länge man kan!" (1956:2, s 9). De uppfattningar som refereras i vetenskapliga studier, intervjuer och föredrag återkommer därefter gång på gång som korta påståenden i ledare, rapporter och förströelseartiklar.

För Riksorganisationen visar utslutningen av pensionärerna från arbetsmarknaden att det förekommer en samhällelig diskriminering mot

pensionärerna. Äldre människor särbehandlas på grund av ålder. Ålderdom har kommit att förknippas med sjukdom, svaghet och oduglighet. Kampen för arbete är därför också en ideologisk kamp för likhet mellan olika grupper inom samhället. RO uttrycker missnöje med att arbetsmarknadens parter inte begripit att ålderdomen förändrats:

"Antalet folkpensionärer har ökat. Det måste innebära att många människor äro arbetsföra vid 67 års ålder. Det råder fortfarande brist på arbetskraft inom en del näringsgrenar, men inga försök att tillvarataga det arbetskraftsöverskott som ligger i ålderskretsen har förmärkts. I varje fall har arbetsmarknadens parter låtit problemet ligga på is. Det synes vara svårt att ta sig ur den villfarelsen, att när en människa fyller 67 år är vederbörande arbetsodugliga." (1956:5, s 2).

Talet om de äldre som arbetskraft bevisar att det finns en ny sorts pensionärer, vars ålderdom kan fyllas med andra aktiviteter än vila och betraktelser över naturen och samhället. De "nya" mer kraftfulla pensionärer jämförs med gårdagens utslitna fattigpensionärer. Medicinska prognoser spår fortsatt föryngring hos framtidens pensionärer. Framtidens duglighetsbild kontrasteras mot det förgångnas eländesbild.

Ett problem för den äldre arbetskraften är de tunga arbetsmomenten, ackordsarbetet och det uppdrivna arbetstempot inom industrin. Talet om modernisering skapar en bild av en utveckling som springer ifrån de äldre arbetarna. Denna problemsyn utmanas genom återkommande referat av vetenskapliga arbeten. Försämringen i snabbhet kompenseras genom att de äldre arbetar mer metodiskt. Pensionärerna har under ett långt arbetsliv skaffat sig en skicklighet i att utföra arbetsuppgifterna (Se exempelvis 1955:2B, 1955:5A). Professor Sven Forsman redovisar i Folkpensionären 1955:5B en studie på uppdrag av Svenska Arbetsgivareföreningen och konstaterar att äldres minskande kroppskrafter kompenseras med bättre planering. Avtagande psykisk vitalitet kompenseras med vanebundenhet. Äldre arbetare är genomgående noggrannare och mer pålitliga än den yngre arbetskraften. Denna typ av forskning, vars huvudresultat refereras i olika sammanhang, gör gällande att äldre är lika effektiva eller effektivare än den yngre arbetskraften. Äldre människor beskrivs schablonartat som något rigida

och långsamma, men noggranna och tålmodiga. De yngre karaktäriseras av snabbhet och vitalitet, men också av slarv och otålighet. Summan av positiva och negativa karakteristiska ställer äldre i en position där de utgör lönsam arbetskraft för arbetsgivarna. Inte oväntat hänvisar tidningen till exempel från Amerika, där företagare insett att anställningar av äldre lönar sig (jfr 1958:4). I likhet med 40-talets uppfattningar om pensionärernas särskilda kvaliteter och brister betonas här en olikhet mellan generationerna. Denna olikhet är emellertid underordnad en grundläggande likhet, där äldre arbetares förmåga till anpassning och kompensation betonas. Både yngre och äldre är dugliga arbetare och därför lika varandra. Bilden av pensionären som en kvarleva från ett bondesamhälle på utdöende, revideras till en bild av generationer som kompletterar varandra på den moderna arbetsmarknaden.

Under 50-talet rapporterar Folkpensionären om politiska och administrativa lösningar, som diskuteras av statsmakterna, arbetsmarknadens parter och pensionärsrörelsen. Under perioden lämnas flera praktiska förslag: 67-åringen kan jobba kvar deltid på sin arbetsplats, möjligen med mindre krävande sysslor. Ett annat förslag går ut på att 67-åringen byter roll och blir utbildare av de yngre, eller omskolas till nytt yrke. En mer särpräglad lösning utgör de särskilda äldreverkstäder eller äldreföretag som startas. Slutligen kan pensionären knäcka extra där det finns behov och pengar att hämta. Både kvarjobbade och extraknäckande har starka traditioner inom det svenska arbetslivet, där en rimlig folkpension inte existerat. Äldre som inte kunnat försörja sig genom att arbeta kvar, har i många fall ökat sina inkomster genom diverse småarbeten, hantverk och enkla gårdsysslor. Ganska stort intresse ägnas särskilda verkstäder för äldre. I Danmark finns ATLAS Maskinverkstäder som i omfattande reportage förs fram som en möjlig förebild. Valfri arbetstid och lägre arbetstempo har "...gett ökade chanser åt de pensionerade att finna innehåll i tillvaron och komma tillrätta med en överksamhetens känsla om för många kan se [te] sig högst deprimerande". (1956:3, s 1, jfr 1956:4). Även om exemplet ATLAS seriöst diskuteras som en lösning på äldres arbetsproblem, rapporterar tidningen inte om några svenska efterföljare. När utländska äldreföretag senare tas upp, sker detta antingen som

symboler, vilka bevisar att äldre är lika effektiva och ekonomiskt lönsamma som den yngre arbetskraften.

Under 60-talet är omplacering och omskolning de metoder som ska användas för att ta tillvara den äldre arbetskraften. En ljus framtid utmålas:

"Rent ekonomiskt rör det sig här om betydande värden. Och sakens psykologiska sida kan knappast värderas högt nog. Här behöver inte äldre personer, vilka önskar vara aktiva även efter pensioneringen, oroa sig för vad de skall sysselsätta sig med; inom hantverket öppnar sig så många möjligheter att det bara är att välja. Vad som i dagens läge behövs är ökad informationsverksamhet bland äldre människor, och så bör och måste förstas omskolningsproblemet lösas på rationellast möjliga sätt." (1960:4, s 6).

Citatet kan ses som ett tydligt exempel på en pedagogisk uppgift som tidningen är en del av. Denna upplysningsverksamhet bedrivs under 60-talet i Folkpensionären. Artiklar beskriver lyckade verksamheter från andra länder, där äldre personer börjat om i nya yrken, karriärer och företag. Äldre är inte förbrukade, utan kan enligt vetenskapliga studier lära sig nya saker lika bra som yngre, de kan arbeta lika effektivt och är dessutom inte lika bortskämda. I reportage porträtteras kända och mindre kända personer, vilka uttalar att de trots uppnådd pensionsålder fortfarande arbetar. De avbildade personerna är politiker, företrädare för pensionsrörelsen, vetenskapsmän, konstnärer och andra artister. Denna typ av avbildande av vitala "åldringar" utgör en av de mest centrala delarna i tidningen.

De äldres arbete är givetvis en individalekonomisk fråga och framför allt gäller detta vid 50-talets inledning. Folkpensionen existerar, men den är låg. Stora grupper äldre har extrainkomster, eller skulle kunna tänka sig att skjuta upp pensioneringen mot att därefter lyfta ett högre belopp. RO driver därför under 50-talet kravet på att extrainkomster ska befrias från skatt, så att arbete ska löna sig för de fattiga pensionärerna. På en strukturell nivå är en flexibel pensionsnivå en möjlig lösning på arbetsproblemet. Sänkt skatt för pensionärers extra-

inkomster är en annan åtgärd som underlättar äldres arbete. Båda dessa insatser diskuteras. Flexibel pensionsålder möjliggör för utslitna arbetare att dra sig tillbaka före 67-års ålder, samtidigt som de friska kan fortsätta att göra en insats. Under slutet av 50-talet betonas allt oftare den "mjuka övergången" mellan arbetsliv och pensionering. Möjligheten till "förtidspensionering" förespråkas därför av RO. RO balanserar mellan rätten att arbeta kvar och nödvändigheten eller skyldigheten att göra det. En flexibel pensionsålder innebär en slags återgång till ett funktionellt åldrandet. Den individuella linjens mest extreme förespråkare är dr Bo Ebbe Löfberg (1956:2), som under en konferens menar att de äldre arbetsföra bör stå under läkarkontroll, så att arbetet helt dikteras av den individuella förmågan. Artiklarna visar hur alla människor kan passas in i det produktiva livet. Bilden som förmedlas är den av ett samhälle där var och en har en naturlig plats i förhållande till arbetslivet. Den fulla sysselsättningen ska gälla även för de äldre och de arbetshandikappade. I Folkpensionären 1960:4 refereras en utredning av SAF, TCO och LO som handlar om de äldres situation på den privata arbetsmarknaden. Framför allt lyfts den allmänna opinionen och de yngres attityder mot äldre fram som grunden för diskrimineringen. Arbetsgruppen har också undersökt faktiska median-åldrar inom olika yrken. I detta sammanhang är begreppet "äldre" relativt till "yngre". För personer som vill utbilda sig till hemvårdarinnor finns det en åldersgräns redan vid 30 års ålder. Denna typ av åldersgränser vill utredningen avskaffa. En begåvad 50-åring bör också gå före en obegåvad 30-åring, när det gäller omskolning. Vuxenutbildningen (nybörjarkurser och omskolningskurser) måste byggas ut. Diskrimineringen av äldre arbetare drabbar alltså människor i ganska unga åldrar. Det samlade intrycket av artiklarna i Folkpensionären under 60-talet är att de mest sårbara grupperna befinner sig bland arbetare som passerat 50-årsstrecket. Omplacering till andra arbetsuppgifter är lösningen.

Högkonjunkturen och industrins behov av arbetskraft behandlas relativt osentimentalt. I Folkpensionären uttrycks en medvetenhet omkring sambandet mellan konjunkturer och efterfrågan på arbetsmarknadens marginalgrupper. Arbetskraften måste vara rörlig. Under 60-talet framträder också en medvetenhet om demografiska förskjutningar mellan arbetare och samhälleligt försörjda. Man ser framför sig ett

scenario där andelen äldre ökar drastiskt, samtidigt som de yrkesarbetande blir färre. Till detta kommer en längre skolgång. Allt fler ska försörjas av allt färre. I Folkpensionärens artiklar uttrycks stark oro inför denna situation. När frågan behandlas i 1960:4 sägs en kris vara att vänta under åren 1965-1970. Därför är det angeläget att människor i samhället görs medvetna om befolkningsutvecklingen. Samma kristema återkommer 1968:

"...det finns många olika utredningar och alla stämmer väl inte exakt överens inbördes. Men alla pekar dock i stort sett i samma riktning; mot en katastrof, såvida inte en motsvarande höjning av åldersgränserna inom arbetslivet sker. Ty vi kommer annars helt enkelt inte att ha råd att utan en högt avsevärd sänkning av vår standard kunna betala ut de nya miljarder som kommer att behövas i pensioner, till ålderdomshem, pensionärsbostäder, kronikervård och allehanda välfärdsåtgärder för en åldersgrupp som lämnat de produktiva sammanhangen." (1968:1, s 18).

De demografiska förändringarna binder samman pensionärernas uttag av samhällstjänster med tiden efter pensioneringen. Om äldre människor slutar arbeta kommer de inte att få pensioner, vård, boende etc. Denna typ av sammankopplingar stöds i referat från industrins organisationer, där utredningar konstaterar att ett väl utbyggt pensionssystem kan hämma det individuella sparandet och hota tillväxten. Riksorganisationens normativa utsagor om vikten av att arbeta länge leder till oklarheter omkring dess ställning i pensioneringsfrågan. Å ena sidan hävdar organisationen att pensionären genom tidigare arbete och genom att bygga upp välfärdsstaten har förtjänat pensionen. Pensionen är en transferering över tid, inte mellan generationer. Äldre ska ha rätt att arbeta om de vill och rätt att dra sig tillbaka om de vill. Arbetet ska vara ett sätt att bidra utöver det som samhället har rätt att kräva. Organisationens förordar ett flexibelt pensionsuttag, där arbetaren ska kunna ta ut en något lägre pension från 63 års ålder, eller en något högre pension fram till 70 års ålder. Sjuka och utslitna arbetare ska ersättas med förtidspension. Samtidigt framställs fortsatt arbete som nödvändigt, både för pensionären och för samhället. Enskilda medlemmar och föreningar uppfattar att Riksorganisationen vill höja pensionsåldern. Ordföranden får i tidningen förtydliga att

rätten till arbete inte ska innebära ett tvång utan en möjlighet (se exempelvis 1962:3).

Sammanfattningsvis är tidningen under 50- och 60-talen mycket aktiv i etablerandet av det som benämns "åldrandets problem", dvs att såväl samhället som den enskilde pensionären far illa av äldre människors sysslolöshet. Samtidigt diskuteras flera lösningar på pensionärernas problem. Den pensionärsroll som tillhandahålls betonar egenskaper som förenar de äldre med de yngre generationerna. Pensionärer är lika effektiva, produktiva och dugliga som andra arbetare. Samhället betraktas som en organisk enhet, där de olika delarna har sina givna och ömsesidigt beroende funktioner. Arbetsmarknaden är navet i det framväxande välfärdssamhället. Kriteriet för deltagande i samhället är arbetsförmågan och deltagandet på arbetsmarknaden.

Förhållandet mellan könen

Jag ska avslutningsvis relatera den nya pensionärsrollen som arbetare till en diskussion om förhållanden mellan könen. Novellen "Vita lögner" (1964:4) är en ganska typisk illustration till hur Folkpensionären framställer pensionärens problem: "Andersson" pensioneras efter 40 års slit på en fabrik. Istället för att göra alla de saker han tänkt sig efter pensionen blir han sittande hemma, där han utvecklar långa monologer om hur arbetet antagligen fortlöper på fabriken. Andersson pratar och hustrun lyssnar, allt mer oroad. Det står klart för henne att maken inte står ut med sysslolöshet och tristess. Till slut smyger hon iväg för att sammanträffa med direktören på fabriken. Hon förklarar situationen och direktören är villig att låta mannen börja arbeta halvtid med fakturering m.m. Hemma hälsar hustrun att hon stött ihop med direktören, som hade ett ärende att tala med Andersson om. Denne beger sig genast till fabriken och blir lycklig när han erbjuds arbete: "Så blev då Andersson gamle vanlige Andersson. En trägen slav i den grottekvarn, vilken han älskade lika högt som sin Alma." (1964:4, s 24). Novellen exemplifierar flera aspekter av arbetsdiskussionen. Här kommer jag emellertid att betrakta "Vita lögner" som ett exempel på hur rollen som arbetande pensionär bidrar till att ge pensionärsbegreppet en manlig framtoning. Det är mannen som pensioneras och som får svårigheter att ställa om sig. Mannen blir gammal. Kvinnan anses inte

ha sådana problem. Hon finns bara där och sköter hemmet som vanligt. Kvinnan lagar frukost, lunch och middag åt sig och mannen. Däremellan serverar hon med kaffe. Hennes tvättande, städande, syende etc, berörs inte av någon pensionering. Dessa uppfattningar lever kvar in på 70-talet:

"Det är allom bekant, att kvinnorna har lättare att anpassa sig till pensionsålder ur sysselsättningssynpunkt än männen har. Det beror på att de oftast fortsätter med att göra det de har gjort under hela sitt tidigare liv. För männen blir inträdet i pensionsåldern ofta en kris. De har ingen arbetsplats att gå till längre, och hemarbete har de i flesta fall ingen vana vid. Det blir sysselsättningssvårigheter och tristess." (1972:2, s 26).

Rätten till arbete är en diskussion för den manliga delen av arbetarklassen. Den manliga frågan folkpensionering skapar det manliga problemet sysslolöshet som löses genom den manliga aktiviteten arbete. Det är mannen som förlorar sin roll. Försöken att finna en ny identitet till "folkpensionären" utgår från mannen.

När tidningen 1950: 5 uppmanar pensionärerna att delta vid 1951 års kongress sker detta med uppropet "Hej Gubbar!". Folkpensionären är under flera årtionden allmänt en tidning som centreras omkring män och mäns behov. En genomgång av noveller från slutet av 40-talet visar att män helt dominerar i beskrivningar av äldre personer. I en grupp noveller där äldre förekommer som centrala personer i berättelsen är relationen man/kvinna 20/7. För noveller från 1987 och framåt har denna fördelning förändrats till 17/20, alltså en viss kvinnlig övervikt. Som kompensation för manscentreringen i de "viktiga" frågorna har tidningen under 50-talet en särskild spalt med det passande namnet "Kvinnan och hemmet"⁹. Rätten till arbete blir från 40-talet och framåt bara ytterligare en manlig fråga. Om det kvinnliga perspektivet tas upp görs detta på ett valhänt sätt. Den sysslolöse mannen blir en odräglig plåga som stör hustrun i hennes vardagssysslor med hemmet. Han lägger sig i hennes sysslor och skapar oro. Båda kan vinna på att mannen hålls hemifrån. Det som inte diskuteras är möjligheten för män

⁹ Ansvarig för denna spalt är under många år signaturen "M", enligt förrre redaktören Yngve Tidman sannolikt identisk med Majolin Pierre, hushållsskribent på tidningen Arbetet och gift med förrre PRO-redaktören Ivar Pierre.

att lära sig hemarbete och för kvinnor att lära sig att ge mannen plats i hushållssysslorna. Något schablonartat kan situationen uttryckas som att äldre människor kan omskola sig på arbetsmarknaden men inte i hemmet.

Att könsrollerna verkligen förändras under de 50 åren är tydligt, inte bara utifrån det faktum att kvinnor uppmärksammas och synliggörs mer. Mansrollen blir med tiden en annan, vilket särskilt märks i kommentarer omkring hushållsarbetet. Under 40- och 50-talet är mannen handikappad i köket och behöver hjälp. Ett typiskt exempel på detta erbjuder det sociala reportaget "Folkpensionär berättar", där en äldre man intervjuas. I bakgrunden figurerar en hustru, men hennes roll är oklar. Mannen är skeptisk till särskilda institutioner, där pensionärer ältar krämpor, men ser ändå ett problem i ensamboende:

"Att vara två eller tre är det bästa anser P. Jag har väl sett otaliga exempel på jämnåriga gubbar, som suttit ensamma och påtat med matlagning och städning. Det är en jämmerlig syn." (1949:3, s 27)

Alternativet till kvinnlig hjälp är som regel misär, vilket tydligt framgår av flera av periodens skön- och semilitterära berättelser. 40 år senare är den gamle mannens förhållande till hushållsarbetet ett annat. Idealet är att klara sig själv, ett ideal som jag här låter representeras av tyngdlyftaren Nils, 87 år:

"Att bara sitta hemma och vänta på att TV-programmet ska starta är inte Nils melodi. Han tar själv hand om allting i hemmet sedan han blev ensam för några år sedan. Han sköter matlagning och städning som vem som helst. Och när han beger sig till träningen så sker det utan bil." (1989:2, s 25)

Snedfördelningen mellan män och kvinnor är tydlig när det gäller styrelseuppdrag, representation och möteskultur. Detta uppmärksammas i enstaka insändardebatter där kvinnor ifrågasätter den manliga dominansen. I PRO-Pensionären 1973:5 (s 57) uppmanar insändaren Karin Linneborn medlemmarna att "Gå till storms mot gubbväldet". "Blir bara män pensionärer?" undrar (1978:3, s 31) en pensionerad kvinna som "har långt kvar till pensioneringen".

Insändarna resulterar i medhåll hos kvinnliga skribenter. Männens reaktioner är blandade. Flera insändarskribenter är oförstående och kan inte se att deras engagemang skulle vara negativt för kvinnor. De har varit fackligt aktiva och vid pensioneringen ställt sina kunskaper till pensionärsföreningens förfogande. Mest kompetent väljs till uppdragen. När redaktören 1990:3 rapporterar att kursen "Kvinnor i PRO" blivit en succé framgår det att representationen i föreningarna fortfarande är ojämlig. I 1421 PRO-föreningar finns 1222 manliga ordföranden, medan 299 ordföranden är kvinnor.

Samhällelig aktivering

Arbetsdiskussionen etablerar sysslösheten och passiviteten som åldrandets stora problem. Fortsatt arbete som lösning är emellertid bara möjlig för de personer som kan och vill jobba. Alltså hamnar en stor mängd pensionärer utanför den lösning som lanserats. De är sysslösa utan möjlighet till arbete. Under 40- och 50-talen riktas statens uppmärksamhet särskilt mot de grupper av åldringar som befinner sig på de samhälleliga institutionerna. Dessa grupper har tidigare varit negligerade och glömda. Deras behov av den aktivering som redan tagits för given av andra grupper har inte uppmärksamats.

Staten driver sedan lång tid institutioner och boenden som är speciellt avsedda för äldre människor. Medan ålderdomshemmen sedan årtionden kritiserats på grund av fattigvårdsmentalitet och blandning av olika klienteltyper, har de boendeinriktade pensionärshemmen under 40-talet givits ett positivt bemötande i Folkpensionären. I Folkpensionären 1950:1 diskuteras "fattigvårdsproblemet" utifrån en skrift av författaren John Kasseli. Fattigvårdsmentaliteten på institutionerna kritiseras. Utifrån verksamheten på ålderdomshem och pensionärshem uppmärksammas bristen på sysselsättningsmöjligheter för de boende. Särskilt gäller detta problem för männen. Kvinnorna kan ofta hand- arbeta, men männen har inte möjlighet att odla någon hobby. De blir passivt sittande med händerna i knät. Den s.k. tristessen är ett stort problem. Äldre sitter hela dagarna i väntan på avbrotten för måltider. Cigaretterna blir det enda nöjet. Problemet med den omfattande sysslösheten är en av de centrala delarna i den kritik som författaren Ivar Lo-Johansson riktar mot ålderdomshemmen under perioden. I målande

beskrivningar porträtterar Ivar Lo grupper av äldre, vars enda avbrott i tristessen är måltider och kaffedrickande. Äldre sitter sysslolösa i dagrum, eller ligger i rum och sovsalar. Ivar Lo efterlyser en aktivering av åldringsperioden och ett ökat intresse för åldrandets psykologiska och medicinska problem. Ivar Lo:s kritik mot de svenska ålderdomshemmen är av två slag. Den grundläggande kritiken angriper själva idén med att sätta samman äldre på hem. Den andra delen handlar om fattigvårdsmentalitet och passivering, dvs de förhållanden som råder på ålderdomshemmen. I debatten om ålderdomshemmen råder stor enighet om att förhållandena på institutionerna måste förbättras genom utbildning, förnyelse och modernisering. Statssekreterare Eckerberg menar i ett refererat föredrag (1951:3) att Ivar Lo:s kritik i teorin överensstämmer med de synpunkter som redan påtalats och beslutats av statliga utredningar och organ. När det gäller den s.k. aktiviseringen av äldre håller Eckerberg med om att denna är eftersatt. Detta gäller emellertid inom alla vårdområden och statssekreteraren ursäktar staten med att "...detta är behov, som man först under senare år fått upp ögonen för och ännu saknar både erfarenheter och handledare för" (1951:3, s 13). I artikeln "Förströelse verkar som livselixir" (1955:2) berättar byråchefen vid Socialstyrelsen, Ali Berggren, om utbyggnaden av 40 nya ålderdomshem av pensionatstyp. I de nya ålderdomshemmen har de äldre eget rum med egna möbler om de så vill. De samlas i trivsamma sällskapsrum, de kan koka sitt kaffe själva, de får ta emot besök när som helst, de får vård vid sjukdom och krasslighet, vilket de gamla i pensionärsbostäderna i regel inte får. De nya ålderdomshemmen bjuder de gamla på trevnad, bekvämlighet och frihet från ekonomiska bekymmer. Ali Berggren talar om en ny anda och en ändring på det psykologiska planet. De gamlas vigör och kraft ska lyftas fram. Hemmen ska heller inte ta emot svårt sjuka och psykiskt sjuka. Detta ska sjukvårdsmyndigheterna göra. Artikeln refererar till liknande verksamheter i USA, vilka nyligen besökts av Berggren.

De äldres sysslöshet blir en "vårdfråga" för staten. Därför sker i första hand en utbyggnad av ålderdomshemmens och pensionärs-hemmens lokaler. Samtidigt börjar staten på olika håll fundera över alla de äldre människor som inte bor på samhällseliga inrättningar. Många av dessa gamla sitter isolerade i stugor och lägenheter. I Folkpensionären 1954:4 refereras en artikeln från Svenska Socialvårdsförbundets

Tidskrift, där problemet med de äldres isolering behandlas. Det engelska och amerikanska modellen med klubbar passar inte Sverige, men varför inte låta pensionärs- och ålderdomshemmens hobbylokaler bli öppna över för äldre som bor utanför dessa inrättningar? Även personer i äldre medelåldern kan slussas in i dessa verksamheter. Det mest naturliga för staten blir att vidga sin aktivitetssatsning genom att låta de lokaler som finns i de samhällseliga inrättningarna bilda basen i en vidare samhällselig aktivering av äldre. De befintliga lokaler och tekniker som finns tillhands expanderas mot nya grupper av aktivitetsbehövande - de friska åldringarna.

Sammantaget etableras under 50-talet en aktivitetsdiskurs som omfattar hela kategorin pensionärer. I förhållande till arbetsmarknaden utgör pensionärerna duglig arbetskraft. Som vårdobjekt för samhället ska tristessen motverkas genom trivselåtgärder. Tillspetsat kan denna uppdelning formuleras som en klyvning mellan livsnödvändiga aktiviteter för den produktive och den beroende pensionären:

"Vid 70 års ålder har människan på det stora hela taget förlorat två tredjedelar av sina resurser. Detta förfall ska inte förväxlas med sjukdom. Man kan kanske inte göra mycket för att motverka denna naturens gång, men däremot kan man göra åtskilligt för att motverka 'onödiga' sjukdomstillstånd, uppkomna genom ett felaktigt levnadssätt. Av största betydelse härvidlag är att människan så att säga är igång, att hon inte sjunker tillbaka i sysslolöshet och tristess. Den angenäma vilan vid pensionens inträdande kan bli en farlig vila. (...) En av de betydelsefullaste åtgärderna för en rationell åldringsvård är att bereda sysselsättning åt de gamla - att hålla dem igång. Enklast sker detta genom att skaffa arbetstillfällen på den öppna marknaden. Bli detta omöjligt, måste läkarna söka ordna mer eller mindre meningslösa arbeten såsom att knyta mattor, göra korgar och dylikt för att motverka åldringarnas inaktivitet." (1959:4, s 5).

Uttalandet bär spår av det funktionella åldrandets logik, där människan arbetar tills han/hon måste tas omhand. Ett kronologiskt åldrande däremot, kan ge utrymme för en tom mellanperiod, då pensionären har möjlighet att företa sig vad som helst.

PRO:s fritidsaktiviteter

Som tidigare nämnts bildas Riksorganisationen delvis som ett resultat av pensionärers önskan att träffas, umgås och ha trevligt. Organisationen fyller ett omfattande fritidsbehov hos medlemmarna. En annars sysslolös tillvaro "utanför" samhället och produktionen kan lättas upp genom möten och sammankomster. I början av 50-talet dyker ett nytt begrepp upp i tidningen. Pensionärer börjar ägna sig åt hobbyverksamhet. En hobby kan ersätta arbetets naturliga aktivitet och mening och utgör därmed en alternativ lösning på åldrandets problem. Dr Bo Ebbe Löfberg uttrycker saken så här:

"Man får emellertid komma ihåg, att frågan om att sluta arbeta inte är detsamma som att endast promenera, äta, ligga på sofflocket och läsa tidningen. Det är det farligaste när man blir gammal. Man bör i ungdomen ha skaffat sig en hobby som man kan ta upp när man blir gammal." (1956:2, s 9).

Löfbergs uppmaning är typisk för en "traditionell" föreställning om äldres intressen, en uppfattning som kommer till uttryck i en mängd artiklar: Människan bör under eller ännu hellre före sin yrkesverksamma tid, ha skaffat sig ett eller flera intressen. Vid pensioneringen kan han (för det talas om män) utveckla dessa intressen till en hobby. Den som i ungdomen varit intresserad av myror kan under ålderdomen fördjupa sig i myrornas hemligheter genom ingående studier, artiklar etc. Den händige utvecklar sitt snickrande till en hobby och samlaren driver sitt intresse mot en kulmen. Som vanligt kan dessa budskap illustreras i Folkpensionärens noveller. Berättelsen "Soffa och pension" (2/50) handlar om Per Svensson, som efter pensioneringen beslutar sig för att vila tills han dör. Han ligger på soffan och läser tidningen. Trots att aptiten blir skral börjar han bli fet. Hustrun är bekymrad. En bekant kommer och hälsar på. Denne har efter pensionen tagit tillfället i akt att åka runt och besöka gamla kända platser. Han odlar bin och föder djur. Per Svensson sålde sina bin när han pensionerades. Kontrasten mellan de två männen blir uppenbar. Den ene är passiv och borttynande, den andra aktiv och viril. Efter ytterligare en vecka på sofflocket har Svensson grubblat klart. Han går ut i går ut i vedboden där han i yngre

dagar tillrett sig en liten verkstad. Dessutom bestämmer han sig för att köpa ett par bisvärmor till våren. Några fän kanske det också blir, när han snickrat ihop en kycklingbur. När hustrun går ut på gården tränger ett glatt visslande ut från vedboden. Berättelsen beskriver kontrasten mellan aktiv och passiv utifrån en roll som säkert många av 50-talets pensionerade arbetare känner igen. Samtidigt begränsas de möjliga hobbyalternativen till sådant som pensionären förberett innan pensioneringen. Därmed ligger den som inte tidigare har försett sig med ett utvecklingsbart intresse illa till. Den intresselöse riskerar att tyna bort eller måste ägna sig åt "konstruerade" förströelsearbeten som kortspel, ryaknytning, korgflätning och dylikt.

När Folkpensionären 1951:1 beskriver "En odlarebragd i det tysta" benämns inte trädgårdsarbetet hobby. En noggrann och flitig pensionär porträtteras. Det är mannens hårda arbete och hans karaktär som lyfts fram. Målet och resultatet är en välskött trädgård. Mannens ansträngningar blir en del i det stora projekt som innebär en kultivering av det sydsvenska landskapet. Under 50-talet förändras denna typ av reportage till exemplifieringar av intresse- och livgivande hobbies. Den som ägnar sig åt hobbyverksamheter har helt enkelt inte tid att åldras. Dagarna glider fort iväg. Åldern biter inte på den som helt går upp i en verksamhet. Tidningen omdefinierar olika aktiviteter till "hobbyverksamheter". Resultatet av aktiviteter tonas ned, till förmån för själva aktiviteterna. 1957 startar tidningen trädgårdsspalten "I Tappan" för hobbyodlare. Det trädgårdssysslor som människor alltid pysslat med inordnas under hobbypratet. Det viktiga är inte mängden frukt, grönsaker eller blommor eller deras användning, utan själva nöjet med att få pyssla med det livgivande trädgårdsarbetet. Spalten "Kvinnan och hemmet" tillhandahåller hobbytips för husfruar. Överallt beskrivs och hyllas hobbies.

50-talets hobbybeskrivningar tillhandahåller nya roller åt pensionären. En typisk rollgivande artikel är "Renhållningsbas blev skildrare av sekelskiftets skärgårdsliv" (1954:1), där en man med bristande skolgång på äldre dar börjat skriva artiklar och små arbeten om diverse ämnen - släktforskning, socialpolitik, gåtor m.m. Skrivandet håller hjärnan igång. Efter hand har han blivit skickligare och kunnat publicera ett och annat. Sedan en tid tecknar han historiska beskrivningar åt Nordiska

Museet och innehar också ett par patent på uppfinningar. Det speciella med artikelns framställning är att den gamle mannens hobby och nya roll inte framställs som en direkt utveckling av intressen som grundlagts i ungdomen. Mannen har på äldre dar utvecklat helt nya talanger. Därmed är det möjligt att identifiera två beskrivningar, vilka är kopplade till föreställningar om vad ålderdomen egentligen är. Inom den "traditionella" uppfattningen är ålderdomen repetitiv och utvecklingen av intressen kvantitativ. De egenskaper som inte redan grundlagts i ungdomen eller under de yrkesverksamma åldrarna är ouppnåeliga. Gamla människor kan inte utvecklas kvalitativt. Under 50-talet lanseras en ny uppfattning där ålderdomen börjar ses som en livsfas med utvecklingsmöjligheter. Det livslånga arbetandet behöver inte längre pågå tills den gamle mer eller mindre faller in i vård-apparaten. I artikeln "Ålderdomen kan bli en lycklig och verksam period av vårt liv" lyfter skribenten Yngve Tidman fram möjligheterna med ett längre friskare liv:

"Skall fler gamla betyda fler sysslösa, pessimistiska, ointresserade, sjuka olyckliga och vårdbehövande människor? Eller kan den ökande medellivslängden öppna möjligheter till fortsatt verksamhet och nytt arbete för gamla, skänka optimism och intressen, andlig vitalitet, en bortsett från den så småningom inträdande försvagningen god hälsa och fler lyckliga åldringar?" (1953:2, s 16).

Artikeln diskuterar den felaktiga synen på åldrandet som en sjukdom. Åldrandet är en fullständigt normal process. Därefter räknas möjliga aktiviteter upp. Ali Berggren vid Socialstyrelsen rekommenderar strumpstickning, pianostämning, byggande av modellplan, träarbeten etc. Även om dessa aktiviteter delvis är desamma som ålderdomshemmens förströelsearbeten, är huvudbudskapet i artikeln att ålderdomen inte behöver innebära en upprepning av tidigare handlingsmönster. Attitydförändringen kan sammanfattas i varianter av den allt mer förekommande sentensen: "Det gäller att ge liv åt åren, inte bara lägga år till livet." Tidningen porträtterar äldre i aktiviteter och situationer som bär på budskapet: Äldre kan (lika bra som yngre)! Mest markant sker detta givetvis i diskussionen om pensionärernas arbete. Vitaliteten hos äldre uppmärksammas emellertid i en mängd olika sammanhang. Korta notiser beskriver att en 67-årig kvinna flugit

reaplan, eller att en gammal man kan stå på huvudet. Med tiden blir dessa beskrivningar allt mindre kuriösa och kommer att ingå i en omfattande kampanj, där äldres förmåga att ägna sig åt aktiviteter som vanligen associeras med ungdomen lyfts fram. Äldre kan inte bara arbeta som de yngre, de kan kort och gott göra det mesta.

Konkurrens och exploatering

Sett utifrån rapporteringen i tidningen Folkpensionären är 1957 ett avgörande år inom aktivitetsdiskussionen. Under rubriken "Sysselsättning för pensionärer i Stockholm" beskriver tidningen 1957:1 ett försök med förströelse för ålderspensionärer. Efter en utredning av Fattigvårdsförvaltningen i Stockholm och Socialvårdens planeringskommittés kansli har Stadsfullmäktige antagit ett verksamhetsförslag om aktiviteter för äldre. Dessa ska ingå som en utbyggnad av åldringsvården och omfattar, sysselsättningsterapi, hobbyverksamhet, klubbverksamhet och föreläsningverksamhet. För sysselsättningsterapi och hobbyverksamheten anställs två arbetsterapeuter. Till fritidsverksamheten och klubbverksamheten anställs en fritidskonsulent, som håller i lokalfrågan. Klubbverksamheten organiseras enligt engelsk modell, med stöd av Stockholms stad. I nästkommande nummer kommenteras den aktuella utvecklingen av ett av Riksorganisationens ledande namn: C. J. Björklund¹⁰. Denne är mycket kritisk till det anförda förslaget. Björklund har under ett besök i England blivit varse att de engelska klubbarna strider och konkurrerar med pensionärsorganisationerna. I Sverige finns det redan en organisation för de gamla - Riksorganisationen. Stockholms stad ska därför inte försöka bygga upp en konkurrerande organisation, som dessutom kostar pengar. Detta kallar Björklund för överorganisering. "Inom Folkpensionärernas Riksorganisation finns utrymme för alla som vill verka till folkpensionärernas bästa." (1957:1, s 13).

Folkpensionären har fram till 1957 försökt påverka pensionärer till en aktiv livsföring med hobby och extraarbete. Bland medlemmarna framstår viljan till aktiviteter enorm. Nu står organisationen plötsligt inför en utmaning. Den avskydda fattigvården gör anspråk på att organisera

¹⁰ Björklund, f 1884, har en brokig bakgrund som kakelugnsmakare, anarkist, samvetsfånge och redaktör. Han utses till hedersledamot i PRO och ingår sedermera i dess styrelse.

pensionärernas fritid och "exploatera" den verksamhetslust som sedan flera år kommit till uttryck i tidningen. Redan i Folkpensionären 1957:4 står det klart att utmaningen har antagits. Den 18:e och 19:e maj 1957 arrangerar ABF en konferens tillsammans med pensionärerna i Gävleborg. Syftet är att utveckla ett samarbete mellan folkrörelserna. Föreläsare berättar om hur studiecirkel och föreläsningar praktiskt kan läggas upp. Därefter enas man om att utarbeta "...en speciell studiekurs för pensionärer, innehållande bl.a. alla ekonomiska fakta som berör pensionärer, bostads- och vårdfrågor samt olika grenar av hobbyverksamhet som lämpar sig för pensionärer" (1957:4, s 17). Även från Stockholm rapporteras om att samarbetet mellan ABF och RO slagit väl ut. Pensionärerna har fritt fått disponera hobby- och samlingslokaler som står lediga på dagarna. En av tidningens skribenter betonar det ömsesidiga utbytet mellan de äldre:

"Programmen för denna samvaro bör deltagarna själva kunna svara för, i stort sett. När vi levt ganska länge, har vi mycket att berätta och dryfta. Vi har rika erfarenheter att ösa ur." (1958:2, s 29).

Formen för verksamheterna - studiecirkeln - innebär att deltagarnas gemensamma erfarenheter lyfts fram. Denna utveckling markerar ett definitivt ställningstagande mot att äldre inte skulle kunna utvecklas tillsammans. De yngre generationerna kan tillhandahålla viss sakkunskap och materiella förutsättningar, men det är pensionärerna och Riksorganisationen som måste utforma innehållet i verksamheten. Detta är själva poängen med RO:s aktiviteter. I Folkpensionären 1/59 rapporteras om att pensionärgymnastik startats i Malmö under hösten 1958. Gymnastiken sker i samråd med Korpen och under "läkares överinseende". Verksamheten blir en succé. Styrelsen räknade med ett tiotal deltagare. Vid första träffen kom åttio pensionärer, vid andra 120. Andra föreningar uppmanas till efterföljd.

Riksorganisationens fritidsinitiativ befästs vid den konferens på hotell Malmen som organisationen anordnar i slutet av 1958 (se 1959:1). Under konferensen diskuterar en rad experter och myndighetspersoner åldrandets problem och möjligheter. Deltar gör också ombudsmän från ABF och Korpen. Byråchef Töcksberg redovisar en undersökning om

pensionärers fritidsaktiviteter i Göteborg. Byråchef Ali Berggren sammanfattar konferensens budskap med att åldrandet ska hållas borta genom kroppslig och andlig aktivitet.

Mot slutet av 50-talet har organisationen skapat officiella utgångspunkter för aktiviteterna. Dessa beskrivs återkommande som att pensionärer riskerar att hamna i destruktiv passivitet och isolering, men genom aktivering i Riksorganisationens hobby- och studiegrupper och gå på möten och träffar, reduceras detta problem. RO samarbetar med folkrörelsen ABF. Kommunerna kan på ett billigt sätt åtgärda åldrandets problem genom att upplåta lokaler åt Riksorganisationens trivselverksamheter. Bidrag och viss hjälp med administrativ organisering bör tillhandahållas från kommunen. Däremot behöver inte kommunala tjänstemän anställas för att hålla i verksamheterna.

Utvecklingen under 50-talet kan sammanfattas som en förändring från en förening med medlemmar som tacksamt tagit emot de yngre generationernas välgörenhet, till en självständig folkrörelse som hävdar att den är bäst på att aktivera pensionärerna. De politiska kraven på reformer står fast men har fått sällskap av en omfattande trivselverksamhet. Organisationen och tidningen är nogga med att betona samhörigheten mellan dessa två grenar av verksamheten. När den avgångne socialministern Gustav Möller utkommer med sin bok om arbetarrörelsens utveckling av välfärdsstaten förvandlas denna snabbt till ett populärt studiecirkelmateriel, där de äldre själva kan sammanfatta den politiska kampen och reformarbetet. På så vis omvandlas trivsel till politik. Motsatt betonar skribenten V.J.¹¹ att de flesta pensionärerna i första hand besöker föreningsmöten för att få umgås och ha trevligt och först i andra hand för "sakens" skull:

"Föreningslivets ledande krafter torde mest drivas av ansvarskänsla och intresse för de strävanden som organisationerna gjort till sina. Men även hos dessa finns säkert också det andra motivet: lusten att träffa vänner och liktänkande. Hos de mindre aktiva medlemmarna torde detta motiv vara dominerande." (1959:3, s 18).

¹¹ Möjligen är V.J. identisk med den Viktor Johansson som fram till 1958 skriver artiklar med förströelse- och hobbyinriktning i SFRF:s tidning Pensionären.

Organisationen lyckas under 50-talet integrera trivselverksamheten med politiken och lägger därmed grunden för utvecklandet av en mycket omfattande medlemsaktivitet.

Under 60-talet inriktas rapporterna från föreningarna helt på aktiviteter. Föreningarna ägnar sig framgångsrikt åt gymnastik, bowling och schack, utställningar, porslinsmålning, ryaknytning, slöjd, och annat hantverk. Rapporterna lyfts fram som exempel och uppmuntran till andra, ofta följda av direkta uppmaningar att sträva efter ökad aktivitet. Även på den individuella nivån sker ett omfattande exemplifierande. Kända och okända personer porträtteras och berättar om hur de håller sig aktiva och varför alla måste vara aktiva. Som en del av dessa förebilders berättande förekommer det även en slags trosbekännelser, där äldre visar hur aktiviteterna förändrat deras liv. Många av de insändare som publiceras i Pensionären fokuserar på detta tema. Äldre människor berättar hur de efter pensioneringen varit oroad över vad de skulle ta sig till, ända tills de kom i kontakt med Riksorganisationens studiecirkel. Efter denna händelse är de aktiva och upplever gemenskap och kamratskap. Som avskräckande exempel förekommer en rad anekdoter, där skribenten sammanträffat med en gammal kamrat som vid pensioneringen lagt ifrån sig både arbete och intressen för att vila. Efter något år har personen åldrats och ser sjuklig ut. Understimulering är farligare än överstimulering. Tidningen polariserar aktivitetsfrågan till dikotomin aktiv och frisk eller passiv och borttynande.

Under 60-talet uppstår en rekordmentalitet i förhållande till aktiviteterna. När pensionärer samlar in pengar genom att sälja lotter, görs försäljningen till en speciell pensionärsaktivitet. När landskapet Norrland porträtteras är det den potentielle turist som adresseras. Detta framstår som anmärkningsvärt vid en jämförelse med tidningen under slutet av 40-talet då alla artiklar om orter och platser beskriver forna tiders fattigdom och armod. Geografiska beskrivningar har förvandlats från prat om fattigdom till prat om fritid. 1963 anställer organisationen en särskild ombudsman för att samordna aktiviteterna. Denne medarbetare - Valter Ekberg¹² - kommer därefter att ge en stark prägel

¹² Ekberg kom enligt Tidman till PRO från SAP, där han tidigare varit ombudsman. Efter sin pensionering kom han själv att ingå i Riksorganisationens styrelse.

åt tidningens rapportering. Ekberg personifierar fritidsaktiviteternas expansion. I sin programförklaring (1963:4) betonar han att studiecirkelarna kommer att behandla ett brett utbud av ämnen. Bara för att en person kommer över pensionsåldern, så likriktas ju inte intressena. De som är intresserade av pensionärernas problem kan läsa cirkeln "Med ålderns rätt", medan den politiskt engagerade studerar "Valfrihet - Samverkan". Pensionärerna läser i cirkel om ett landskap och besöker därefter olika orter. Ekberg ser framför sig en ökning av alla dessa cirklar. Eftersom pensionärer allt mer reser utomlands anordnas cirklar i främmande språk. Utöver detta finns musiken, gymnastiken och hobbyaktiviteterna. Även här hjälper ABF till med organisationen. Ekberg redovisar därefter verksamhetsökningen en gång om året. Ständigt slås nya rekord. Medlemsantalet ökar, liksom antalet grupper, cirklar och deltagare. Även bidragen från landstingen görs till föremål för denna rekordmentalitet. Under 1963 deltar totalt 25 000 personer i fritidsaktiviteterna, en siffra som 1968 har stigit till 85 000. Ökningarna redovisas fortlöpande i ledare och andra artiklar och innebär att organisationen "stärker sin ställning" och "ökar sin slagkraft". Den fantastiska ökningen ställer organisatoriska krav på RO. Fritidskonsulenter anställs av rörelsen, 1966 finns det 12 konsulenter (1966:2). Redovisningarna av fritidsaktiviteterna kan ses som ett exempel på hur organisationen gynnas av en aktivitetsinriktning, genom en tillväxt som kan omformuleras som ett politiskt intresse.

Ekberg drar i sin programförklaring upp riktlinjer för hur pensionärernas aktiviteter bör ordnas i samarbete med samhället. Samhället bör ställa lokaler till pensionärernas förfogande. Vissa aktiviteter medför också kostnader för material och utrustning:

"Här bör samhället träda till och de bör göra det med glädje. De behöver inte utse någon tjänsteman, som skall klara organisationsuppgiften - det kan pensionärernas organisation göra själva. Däremot skall de med tillfredsställelse skjuta till medel för denna verksamhet. Det är utan tvekan den billigaste åldringsvård de kan åstadkomma och de kommer säkert också att medverka." (1964:5, s 59).

Inmutningen av fritidsområdet resulterar i en policy där Riksorganisationen alltid ensam ska vara huvudman för verksamheten och bestämma innehållet. Samhället ska tacksamt bidra eftersom verksamheten kan betraktas som billig åldringsvård. De aktiva åldringarna tynar inte bort och belastar inte sjukvård och hemtjänst lika mycket som de skulle ha gjort om de var passiva.

Orsaken till att RO ska kontrollera verksamheten uppges vara att det annars kan uppstå exploatering av de äldre. Olika välgörare utnyttjar pensionärerna för egna intressen. I artikeln "Välgörenhetens ändalykt" (1965:1) utvecklar ordföranden Riksorganisationens syn på förhållandet till olika välgörare:

"Vi äro idag en grupp på snart en miljon pensionärer, vilket tycks ha medfört att alla och envar känner sig kallade till en uppgift för dessa. Mångfalden av dessa uppgifter tycks vara ändlösa att döma av vad deras egen riksorganisation får uppleva. Denna har nu verkat i mer än tjugo år och det skall villigt erkännas att den tidens nerslitna åldringar som banade väg för våra 900 föreningars bildande inte hade vare sig tid eller ork till ett mera utvecklat föreningsliv. Men tjugo år i vårt dynamiska samhälle har inte bara skapat fysiska underverk bland vårt uppväxande släkte, utan även bland medelålders människor och åldringar. Allt detta har vi alla märkt, men vi har inte dragit konsekvenserna av detta i vårt tänkande utan kvardröjande blir vi i våra attityder gentemot de äldsta. De äro fortfarande en orkeslös skara som alla mer eller mindre känner sig kallade att taga hand om." (1965:1, s 22).

Eftersom äldre människor själva kan organisera sina aktiviteter blir välgörarens vällovssyftande initiativ ett hinder i pensionärernas utveckling. "Bildn av de äldre" som passiva och beroende riskerar att befästas. Liknande motiv anges då ordföranden 1968:5 går till skarpt angrepp mot Sveriges Radio och programmet "Våra favoriter" som under ledning av Gnesta-Kalle "exploaterar" pensionärer. Programmet daltar med vitala människor. Redaktören Yngve Tidman betonar att det inte är Gnesta-Kalle eller programmet i sig som föranlett Riksorganisationens protester, utan det faktum att äldre behandlas som en särskild sorts människor (1968:4).

Exploatering undviks genom att Riksorganisationen är ansvarig för fritidsaktiviteterna. Ordföranden förklarar (1965:1) att organisationen gärna låter anslagsgivare få insyn i verksamheterna, men att RO måste vara huvudman. Valter Ekberg (1964:5) understryker vikten av huvudmannaskapet inte ges åt socialnämnden genom att referera samtal med förtvivlade medlemmar:

"Låt oss slippa bli socialvårdsfall innan det är nödvändigt är det många som sagt mig. Kan du inte hjälpa till att få kommunala myndigheter att inse att det är deprimerande för oss pensionärer att i vår fritidsverksamhet underordna oss socialnämnden. Vi klarar den organisatoriska uppgiften själv." (1964:5, s 59).

Irritationen över sociala myndigheters försök att lägga under sig pensionärernas verksamheter är under 60-talet stor. Men försöken att exploatera äldre människor är många. Skyddet av pensionärerna anges som motiv när Riksorganisationen 1966:3 tillkännager beslutet att starta en egen reseverksamhet. Bakgrunden är äldre människors ökande intresse för resor utom landet. I tidningen har detta märkts genom att annonser för långväga resor börjat förekomma. Med detta resande har emellertid följt problem:

"Pensionärerna har också blivit en allt mer eftertraktad grupp för resebyråerna att intressera sig för. Intresset för dem har emellertid på många håll varit större när det gällt att få dem att följa med ut, än att ordna för dem så att de kom hem igen. (...) Pensionärernas Riksorganisation har fått brev från många pensionärer i landet som vädjat om hjälp för att få rätsida på de problem som uppkommit. Många har hemställt att Riksorganisationen skulle ordna resor till utlandet och på sätt svara för att tryggheten säkrades för resenärerna. Risken för att komma i klorna för skojare inom branschen har varit påtaglig och lockelse med "billiga" resor har varit legio." (1963:3, s 2).

I samarbete med företaget Hälsoresor startar RO paketresor, vilka kommer att vara något dyrare än andra resor, men i gengäld tryggare och bättre arrangerade. I Folkpensionären 1967:2 meddelas att

samarbetet övergått till RESO, sedan Hälsoresor lagts ned. Pensionärer har långt före Riksorganisationens start rest på utflykter och utfärder, både inom och utom landet. När RO centralt ger sig in i reseaktiviteterna ges dessa snabbt status av statistikförda fritidsaktiviteter. I redovisningen av 1968 års aktiviteter rapporteras därför att 136 672 medlemmar vid olika tillfällen rest på utfärder. Omkring 3000 har varit utom landet i föreningarnas eller distriktens regi och därtill kommer de resor som Riksorganisationen anordnat centralt.

Tidningens framhållande av fritidsaktiviteternas betydelse innebär att åldrandet bundits samman med föreskrifter om aktivering och aktivitet. Ett bra och ett dåligt åldrande har etablerats, där aktiv ställs mot passiv. Organisationens satsning på fritidsaktiviteten förmedlar också bilder av äldre människor som företagsamma, starka och självständiga eller som svaga offer. Fritidssatsningen motiveras utifrån pensionärernas behov av och förmåga till aktiviteter, samt hotet om exploatering. Rapporterna om aktiviteternas omfattande genomslag på den lokala nivån kan bindas samman med "bilden av de äldre" som pådrivande och initiativrika. Det uppdämda behovet kanaliseras via Riksorganisationens aktiviteter. Motsatt denna styrkebild figurerar "bilden av de äldre" som offer för exploatörer. Äldre tas omhand av den paternalistiska socialvården eller luras av smarta affärsmän. Därför ska Riksorganisationen genom sin fritidssatsning rädda åldringarna från exploatering och övergrepp, eller rättare sagt; de äldre ska rädda sig själva.

De nya pensionärerna

Från mitten av 60-talet börjar det nya ATP-systemet på allvar slå igenom bland pensionärer. I anslutning till ATP-reformen genomförs också förbättringar av folkpensionen. Allt fler äldre människor saknar ekonomiska incitament till arbete.

De "nya" ATP-pensionärerna kommer från 60-talets början att symbolisera de äldres ljusa framtid. Den nya tidens pensionärer har god ekonomi och kan betala för sig som alla andra. I fysiskt hänseende är de inte utslitna och orkeslösa. På det psykologiska planet är de medvetna om att de uppbär pensioner som de själva betalat in under arbetslivet.

Socialt är de levnadsglada och fulla av självtillit. Vänner och intressen har de behållit. Under 70-talet utvecklas en omfattande diskussion om rollen som pensionär. Poängen med de nya pensionärerna är att de är lika de yngre generationerna. De kommer inte låta sig hunsas, utan vill leva på samma standard som tidigare. Deras mål är inte längre att sätta undan så mycket pengar som möjligt till barnbarnen, utan de kan själva unna sig resor, studier, moderiktiga kläder m.m. Eftersom de blir en köpstark grupp kommer marknadskrafterna att betrakta dem som attraktiva. Äntligen kommer äldre människor att uppmärksammas på samma sätt som andra.

Rollen som likvärdig konsument etableras stegvis under 60- och 70-talet. I tidningen börjar reportage om kläder och mode dyka upp. Redan 1961:5 innehåller tidningen reportaget "Pensionärerna stor och köpkraftig grupp: Modet på väg att upptäcka de äldre", där en positiv prognos om framtiden målas:

"Våra pensionärer blir köpkraftigare för varje minut som går. Våra pensionärer blir fler och fler. Under de sista årtionena har deras skara vuxit. Under åren 1960-1975 räknar statistikerna med att antalet över 65 skall stiga med 40 procent! Hur tillgodoses nu denna ständigt stigande skarans intressen på köpmarknaden? Hur ser urvalet på konfektionsområdet ut? Hur vill de själva att varorna de klär sig i skall se ut? (1961:5, s 10).

I reportaget diskuterar äldre människor och klädfabrikanter de levnadsglada pensionärernas behov av kläder som inte får dem att se gamla ut. Modet och klädintresset bryter med bilden av den ålderdomliga åldringen och etablerar likhet med de yngre generationerna.

Den norm om fortsatt arbete som etablerats under 50-talet, övergår under 60-talet i två parallella möjligheter att arbeta vidare eller pensionera sig. Allt oftare uttrycks åsikten att pensioneringen kan bli något att se fram emot - att arbetet är något man befrias ifrån. Visserligen beror ens välmående på att man håller sig aktiv, men denna aktivitet kan ske på andra sätt än genom arbete. Det blir legitimt att säga att man slutar arbeta för att man vill det, inte bara för att man inte längre orkar jobba. Pensionärsåren börjar fyllas med ett innehåll som

inte bara är en ersättning för arbetet. Beskrivningar som likställer pensionstiden med en gyllene ålder börjar förekomma.

PRO har ambitioner att locka till sig de nya pensionärerna, eftersom dessa är framtidens pensionär. När ATP fått genomslag kommer äldre människor att vara som alla andra. Strategin för medlemsvärvningen bör enligt ordföranden vara en ökning av medlemsaktiviteterna:

"Med den starka ökning av studie och hobbyverksamheten, som skett inom pensionärsrörelsen de senaste åren, finns det anledning hoppas, att nya skaror pensionärer - även den växande gruppen ATP-pensionärer - skall söka sig till PRO." (1970:1, s 6).

Under en folkrörelsekonferens på Harpsund menar ordföranden att PRO måste starta "ungdomsverksamhet". 70-talets pensionärer är på grund av medicinska framsteg betydligt friskare och piggare än förr. Sänkningen av pensionsålder ger nya grupper intresse av att delta i PRO:s aktiviteter. Den nya tidens pensionärer är kraftfulla och intresserade av så mycket aktiviteter som möjligt. Därför måste medlemsaktiviteterna öka.

Tidningen fokuserar under 70-talet innehållet i pensionärstillvaron och "upptäcker", att livet som pensionär kan erbjuda kvaliteter som arbetslivet saknat. Det gäller bara att på rätt sätt anpassa sig till den nya tillvaron och ta vara på möjligheterna. I Pensionären 1974:1 uppmanas läsarna att skriva om "Mitt liv som pensionär":

"Vad vi efterlyser är inte klagomål över pensionens storlek och den eventuella bristen på bostadstillägg och mera sådant. Där arbetar PRO och dess distrikt och föreningar på att åstadkomma bästa möjliga lösningar.

Vad vi syftar på är mera pensionärens innersta tankar om sin situation efter slutad gärning i arbetslivet. Vad finns det för möjligheter att få kontakt med andra pensionärer och med andra människor över huvud taget. Vad betyder föreningslivet och umgänget med vänner." (1974:1, s 16).

Tidningen söker framför allt den personliga känslan att vara pensionär. I flera nummer redovisas därefter en stor mängd bidrag i spalten "Min dag". Bidragen handlar om bekymmer och glädjeämnen i pensionärens vardag, sorgen som uppstår när man förlorar sitt arbete och hur äldre människor genom olika intressen och aktiviteter får ett nytt liv. Både tidningen, organisationen och medlemmarna är påtagligt intresserade av pensionärsrollen. Tidningen innehåller artiklar med rubriker som "Att bli pensionär" (1972:5) "Att vara pensionär kan för många kännas svårt: Rikedom på fritid gör det lätt att slösa" (1974:2), och "Pensionärstid" (1974:2). Studiecirkeln "Pensionär i 70-talets samhälle" samlar tusentals deltagare. Sammanfattningsvis präglas 70-talet av en diskussion, där pensioneringen på gott och ont accepteras och pensionären allt mer framstår som en köpstark fritidskonsument.

Accepterandet av pensionärstillvaron tar sig uttryck i fritidsverksamheternas prioritering på bekostnad av kravet på fortsatt arbete. I Pensionären 1974:4 redovisar Valter Ekberg en jämtländsk undersökning av 213 pensionärer i åldrarna 60-67 år. Redovisningen och tolkningen av studiens resultat anger en ny syn på relationen mellan arbete och fritid:

"I den diskussionen som pågår om möjligheterna att bereda pensionärerna sysselsättning förekommer ofta kravet på att bereda dem möjligheter att fortsätta att arbeta. Om det är så att jämtlandsundersökningen ger ett riktigt utslag, så finns det inte stort intresse för en sådan inriktning. Hela 74,4 svarade nej på frågan om de skulle vilja stanna kvar i sitt arbete, om de kunnat få det. Endast 10% svarade ja och 15% visste inte riktigt vad de ville." (1974:4, s 26).

På en efterföljande fråga om varför man vill arbeta kvar svarar 20,9% att de vill visa sig samhällsnyttiga, 46,4% trivs med arbetet och 21,9% vill fortsätta av ekonomiska skäl. Ekberg kommenterar dessa siffror:

"Sannolikt är det så att många pensionärer känner sig onyttiga när de inte kan fortsätta att arbeta. Kanske får en del höra av yngre kamrater att de gärna kunde fortsätta arbeta så friska som de är. Plikttrogenheten hos en ganska stor grupp människor är sannolikt

så genomträngande att man har svårt att acceptera sin egen roll som passiv i produktionslivet. Att de ekonomiska skälen gick upp till 20% förväntar inte, med den inkomstsvacka som många får uppleva som pensionärer. Där kan man förvänta att i takt med ATP-systemets utbyggnad, så kommer den gruppen att minska." (s 26-27).

När det gäller trivseln på arbetet är denna enligt Ekberg kopplad till kamratskapet. Vad Ekberg gör är att ge människors vilja att arbeta kvar psykologiska, socialpsykologiska och ekonomiska förklaringar. Detta skapar en bild av att det är kvararbetandet som är en avvikelse från den naturliga pensioneringen. Kamratskapen finns ju att få inom PRO:s aktiviteter och ekonomin kommer efterhand att lösas genom ATP-reformens genomslag. Undersökningen visar att 47,2% av de tillfrågade vill ha ett deltidsarbete efter pensioneringen, men Ekberg finner ändå ingen anledning att ifrågasätta slutsatsen att fortsatt arbete inte är attraktivt. Ekbergs linje består i att lyfta fram fritidsaktiviteterna som en metod att göra pensionsåren till en gyllene ålder. Genom uppmaningar visar tidningen att arbetslivet varit ett tvång som pensionen befriat dem ifrån:

"Vi, som inget vet var vi ska ta tiden ifrån, för att vitaliteten inte är densamma som i unga år och jobbet ska skötas både hemma och ute ser med glädje fram emot pensionsåldern. Att ha tid med sig själv, att bli ung på nytt genom att börja lära igen. Att ha massor med kurser att välja mellan och få nya vänner, nya former av gemenskap." (1972:2).

Tidningen låter "befriade" pensionärer vittna om hur deras livskvalitet ökat sedan de kan göra vad de vill. Hur någon kan vilja fortsätta att arbeta är för dessa människor märkligt. Den slogan som saluförs är: "Jag har aldrig haft det så bra som nu." Som vanligt underbyggs budskapen i personliga porträtt, vilket kan exemplifieras i reportaget om 69-åringe Boyer Petersen, som gör konstverk av frön:

"Ingen ska komma och tala om gamla goda tider med Boyer Petersen. Han tycker nämligen att han aldrig haft det så bra som nu, när han dragit sig tillbaka från arbetet och som folkpensionär

fått tid att ägna sig åt några hobbies, som han tidigare varken haft tid eller råd att pyssla med. Då hade han fullt upp att göra med att försörja fru och tre barn. (...) Jag kan gott få ett arbete nu också, om jag vill, men jag tycker att jag kan ha lov att ägna mej åt något som jag verkligen har lust till. (...) Boyer är en glad och pigg gammal man, men han verkar inte särskilt gammal, han har så mycket av ungdomens gåpåanda, när det gäller att kasta sig in i något nytt." (1972:3, s 18).

Fortfarande förekommer artiklar och uttalanden som gör gällande att äldre bör arbeta vidare, men PRO driver inte frågan särskilt hårt. Pensioneringen har blivit normen. Under 60- och 70-talet har pensionsåldern de facto sjunkit avsevärt. Många äldre förtidspensioneras några år före den allmänna pensionsåldern. Flera yrkeskategorier har genom avtal sänkt pensionsåldern till 60 år. När riksdagen beslutar om en sänkning av den allmänna pensionsåldern sänks till 65 år sker detta med PRO:s gillande. Pensionsåldern kommenteras i ledaren 1972:4 utifrån behovet av att med fritidsaktiviteter sysselsätta de nya ålderskategorierna. När en insändare 1972:3 åter ställer krav på skattefrihet vid extraarbete kommenterar ordföranden detta med att få pensionärer har (vill ha) extraarbete.

Pensioneringen innebär en omställning från yrkesverksamt liv till "fritidsliv". Pensioneringens problem är den "chock" som uppstår vid en drastisk övergång mellan två skilda former av livsstil. Från att ha varit en del av arbetsgemenskapen förlorar pensionären kontakter med kamrater, inrutade tidsmönster omintetgörs. Dessa förhållanden är inte nya. Under 70-talet har emellertid talet om pensionärstillvaro blivit så utvecklat att man talar om en övergång från arbetstillvaro till pensionärstillvaro. I Pensionären 1975:4 refereras ett förslag till Sociala centralnämnden i Lund, som lämnats av den folkpartistiske politikern och sociologen Per Gahrton. Gahrton har tidigare skrivit en bok om åldringsvård och bygger sina förslag på forskning. Kommunstyrelsen i Lund föreslås utarbeta en information om pensionärlivets förhållanden och service. En allmän information om pensioneringens sociala och ekonomiska förhållanden, åldrandets biologiska process, det fria valet mellan arbete och fritidsverksamhet bör inledas i 60-årsåldern. Konkret samhällsinformation bör sättas in vid pensioneringen eller generellt i

65-årsåldern. En uppföljningsinformation om fritidsverksamheter, sysselsättning, boendeformer etc bör äga rum kring 70-årsåldern. Gahrton formulerar tankar som tydligt ligger i tiden under denna period. Under rubriken "Kurs för blivande pensionärer - en angelägen uppgift" (1976:2) kommenterar skribenten de Vylder studiehandledningen "Omkring de sextio" som framställts av Vi-skolan, KF. En rad experter beskriver de äldres förhållanden och behov. Psykologen Sylven Schmidt betonar behovet av aktivitet och gemenskap. Pensionärernas ekonomiska förhållanden redovisas. Överläkare Alf Myrstener avfärdar myten om att äldre inte kan studera på grund av dåligt minne. Behovet av motion och god kost lyfts fram. Ett särskilt kapitel - författat av Valter Ekberg - ägnas PRO:s uppkomst, organisation och verksamhet. Medlemmarna rekommenderas att kontakta ABF för att starta studiecirkel utifrån handledningen. Under 1976 utarbetar breviskolan i samarbete med LO och ABF boken "Att bli pensionär". Äldre arbetare ska ges möjlighet att delta i studiecirkel som förbereder åldrandet. Att förbereda omställningen innebär inte bara att informera om rättigheter och förväntade psykologiska reaktioner. LO-medlemmarna ska slussas över till PRO. I Pensionären 1975:4 refereras ett uttalande från Gerontologiska institutionen i Jönköping, där företagen föreslås ge äldre en kurs på vuxenskolan istället för en guldklocka. Förberedelse och omställning blir ett tema som föranleder fortsatta diskussioner och försök under 80- och 90-talet. Omformulerat kan naturligtvis PRO:s försök att aktivera äldre LO-medlemmar i som ren medlemsvärvning. Enligt min mening rör det sig åter om en förening av två syften. Blivande pensionärer räddas från passivitet, samtidigt som organisationen får fler medlemmar.

Att den nya pensionärsrollen är oavhängig arbete och vård visar den förändrade rapporteringen om pensionärernas aktiviteter. Visserligen fortsätter den rekordcentrerade rapporteringen om ökningen av studier, gymnastik, resor, hobby etc. Samtidigt lyfts *innehållet* i aktiviteterna fram på ett sätt som saknat motsvarighet i tidigare beskrivningar. När äldres intressen redovisas sker detta allt oftare som beskrivningar av intresset i sig. Biodling kan åter diskuteras som ett sätt att bidra till balans i naturen, utan obligatoriska kommentarer om att en hobby håller pensionären frisk. Under rubriken "Studier ingen terapi" markerar Valter Ekberg en gräns mot förströelseverksamheter:

"Tillfredsställelsen över den ökande omfattningen av den sammanlagda fritidsverksamheten får inte tolkas så, säger styrelsen, att någon kan förledas tro att värderingen av cirkelverksamheten kan likställas med vanlig fritidsverksamhet. Tvärtom vill man klart dokumentera att studieverksamheten har en medveten inriktning i organisationens arbete för en vuxenundervisning inom pensionärsgruppen." (1974:4, s 14).

Många äldre från arbetarhem fick inte gå i skolan som unga och ser nu chansen att inhämta kunskaper. Pensionärernas verksamhet är därför en del i en omfattande folkbildning, där kunskap etableras som ett värde i sig:

"Studiecirkelverksamheten fyller ju två väsentliga ting i verksamheten. Det ena är att den bereder pensionärerna möjlighet att vidga sina kunskaper och den andra att den har förutsättningar att i större utsträckning göra pensionärstiden meningsfull och innehållsrik." (1977:2, s 5-6).

När Bengt Hedlén i en intervju 1974:1 berättar att dagcenterverksamheten i Malmö lockar 10 000 deltagare kommer detta som en överraskning för den som endast har Pensionären som kunskapskälla. Den verksamhet av Stockholms socialvård som 1957 väckt så omfattande protester i tidningen låter inte höra av sig förrän en insändare 1973:3 anmäler Per Gahrtons bok "Upp till kamp pensionärer". Insändaren konstaterar att uppgifter om pensionärernas fritidsverksamhet saknas och tillhandahåller själv en del information. Stockholmsverksamheten omfattar 17 anställda och 52 förtroenderåd med frivilliga krafter och är enligt insändaren mycket uppskattad av pensionärer. Verksamhetens fyra huvudgrupper är motion, kultur, hobby och förströelse. Exemplet ovan visar att konkurrerande verksamheters betydelse för pensionärer sällan ges plats i tidningen. När kommunens satsningar kommenterats har tonen varit negativ. Ordföranden uttrycker i Pensionären 1970:3 irritation över att staten beviljar bidrag till kommunernas fritidssatsningar, eftersom det är bättre att ge pengarna till folkrörelsen PRO. Denna typ av uttalanden kan ses som en del av ett samlad strävan att skilja så mycket som möjligt av

pensionärernas angelägenheter från socialvården. Socialvården är skyldig att organisera hemtjänst, men ska hålla sig ifrån boende och fritid. Under 70-talet tonas konkurrensen mellan folkrörelse och kommun ned. Sambandet mellan socialvård och fattigvård blir mindre och mindre tydligt för nya generationer pensionärer. Möjligen ser också PRO att kommunernas fritidsverksamheter är uppskattade bland de egna medlemmarna och att de inte ligger i vägen eller hindrar tillväxten för de egna satsningarna. Den allt mer försonliga attityden mot kommunerna visar sig i ett exempel på föredömliga kommunala verksamheter för "friska" pensionärer börjar förekomma i reportage. Samarbetet mellan PRO och myndigheter kommenteras också i positiva ordalag. När tidningen 1975:4 rapporterar om ett samarbete mellan pensionärsföreningarna och Nacka kommun är de inblandade eniga om att samarbetet fungerar bra. Fritidskontoret går aldrig ut i en ny drive utan att först konferera med pensionärsföreningarna.

Organiseringen av alla de aktiviteter som pågår kostar stora pengar. Sedan lång tid förekommer bidrag från landsting och kommuner. Medan landstingen av och till givits beröm för sina satsningar på pensionärernas behov, har missnöjet med kommunernas snålhet varit omfattande. Under 70-talet vänder sig PRO till staten för att få ekonomiskt stöd. För det första betonas verksamheternas friskvårdsaspekt. Både motion, fritidsaktiviteter och uppsökande verksamheter är verksamheter som enligt PRO förbättrar folkhälsan i de övre åldrarna. Passivitet resulterar i vårdbehov som kostar oerhörda pengar. PRO:s aktiviteter förbilligar för samhället. Ett annat argument är jämförelsen mellan föreningens bidrag per medlem med andra rörelsers bidrag. Under 1972 vänder sig PRO till statsministern med en framställan om 500 000 kronor och därefter kontinuerligt stöd. PRO menar att pensionärerna är den grupp som hittills stått utanför anslagsgivningen. Organisationens möjligheter att nå ut till och ansluta de personer som står utanför gemenskapen är beroende av ekonomiska bidrag. Pengarna bör ses som ett stöd till de generationer som byggt välfärden. Jämförelsen med andra grupper återkommer i enstaka reportage och utvecklas 1978, då pensionärerna i en rad artiklar kräver en höjning av statsbidraget till 7 miljoner. PRO:s kanslichef Willy Sehlberg¹³ menar att PRO behandlas styvmoderligt. Organisationen missunnar givetvis inte

¹³ Sehlberg kom till PRO från ABF, där han tidigare varit ombudsman.

idrottsrörelserna, ungdomsorganisationer, trossamfund och handikapporganisationer miljonanslag, men anser att det föreligger grundläggande orättvisor i fördelningen av bidrag. PRO driver sociala insatser och aktiverande verksamheter som ger äldre en meningsfull tillvaro:

"Men hur ska vi kunna göra det med våra futtiga 285 000 kronor - ca 70 öre per medlem - i årligt anslag från staten.

Detta belopp ska ställas i proportion till de 143 milj som idrottsrörelsen får eller de ca 100 milj som ungdomsorganisationerna får eller över huvud taget i relation till de miljoner som alla andra organisationer i samhället får." (1978:2, s 11-12).

Sehlbergs avslutar sin artikel med att kräva att de nära 400 000 pensionärerna i PRO ska bli behandlade med samma respekt och omtanke som medlemmar från andra folkrörelser. Sju miljoner i statsbidrag skulle innebära 20 kronor/medlem. 1979 höjs stödet till 880 000 kronor (1979:1). Det ekonomiska stödet till organisationens verksamhet - såväl direkt som indirekt - blir under 80- och 90-talen föremål för omfattande diskussioner.

Om den nya pensionärsrollen ska sammanfattas med ett ord ligger "befrielse" nära tillhands. Pensionärerna har genom folkpensioner, bostadsförbättringar och hemtjänst befriats från fattigvårdens tvång och tristess. Livslängden mellan pensionering och död har utsträckts på ett sätt som gjort det möjligt och meningsfullt för äldre att aktivera sig i hobbies, studier, resor, gymnastik etc. Med organisationens hjälp har fattigvårdens ambitioner att annektera pensionärernas sysselsättning hindrats och en modell med aktiviteter inom folkrörelsen har utvecklats. Slutligen har folkpensionären befriats från såväl det ekonomiska som det sociala tvånget att ställa sig till arbetsmarknadens förfogande. Livet som icke-arbetande pensionär har utvecklats till något positivt - att förbereda och se fram emot. Rollen som konsument skapar både frihet och likhet. Pensionärerna är inte, som tidigare, hänvisade till ett utanförskap. Nöjesetablissemangen är inte längre stängt för dem. De behöver inte köpa det billigaste och det sämsta, det som ingen annan vill ha. Och inte minst marknaden börjar betrakta dem som en grupp att räkna med. De kan börja ställa krav utifrån sitt antal och sin köpkraft.

Pensionärernas konsumtion och livsstil gör dem till likvärdiga medborgare.

PERIOD 3

I PRO-Pensionären 1982:7 (s 27) finns text och melodi till "den nya PRO-sången". Denna har i konkurrens med 100 andra bidrag valts ut av PRO:s jury:

VERS 1

*Säg vad menar man med ordet pensionär
är det någon som kan säga vad det är
För när vi fyllt sexti-fem
blir vi alla en av dem
något som vi inte alls vet vad det är*

REF:

*En pensionär är sällan ledig
det är så mycket man kan göra må ni tro
en pensionär är sällan ensam
för vi kämpar och trivs med PRO
En pensionär är inte gammal
vi har kvar vårt ideal och framtidstro
För att behålla det som nu
måste jag och måste du
göra allting för att stödja PRO*

VERS 2

*Många tror nog när de går uti pension
nu så ska man bara sitta still och glo
Men vi säger med en röst
det finns ingen ålderns höst
om man bara har gått med i PRO*

REF:

En pensionär är sällan ledig...

VERS 3

*En framtid har vi alla på vår jord
men man kan inte räkna jämt med dukat bord
därför är det på sin plats
att vi alla nu tar sats
och förenas i en sång för PRO*

REF:

En pensionär är sällan ledig...

Sångens text förmedlar organisationens budskap till medlemmarna och är en del av en retorik som under perioden förekommer i tidningen. Möjligen är det just denna träffsäkerhet som motiverat utnämmandet till officiell PRO-sång. PRO-sången speglar också frågor som varit aktuella under perioden. Enskilda textrader anspelar på tidsbundna händelser och kan därför tolkas i förhållande till dessa.

Den första versen handlar om begreppet pensionär och hör samman med talet om myter om och fördomar mot de äldre - en begreppslig diskussion som framför allt pågår under 80- och 90-talen.

Refrängen konstaterar att pensionärer är lika andra människor i samhället. Refrängen kan därmed ses som ett svar på frågan i den första versen. Likheten manifesterar sig i att sällan vara ledig och att behålla sina ideal. En pensionär är, enligt texten, "inte gammal" och "sällan ensam". Påståendena markerar ett avskiljande av de ungdomliga pensionärerna från de personer som verkligen är gamla, sjuka och ensamma.

I den andra versen vederläggs missförståndet/fördomen att pensionärerna ska vila. I stället bör de vara aktiva. PRO:s verksamhet tillhandahåller aktivitet och trivsel som håller åldrandet borta.

Den sista versen anspelar på aktuella politiska motgångar och nedskärningar. Versen uppmanar till politisk kamp och framhåller att äldre människor måste försöka göra sina röster hörda i samhället. Även detta bör göras genom engagemanget i PRO.

Fördomar och motgångar

I början av 80-talet drabbas PRO för första gången av rejäla bakslag. Under nära 40 år har organisationen redovisat ständiga framgångar. Pensionärerna har stadigt fått det bättre. Pensionerna har höjts och boendestandarden ökat. Sjukvård, omsorg och service har byggts ut. De äldre själva har framstått som allt friskare, mer aktiva och kraftfulla. Pensionärslivet kan hälsas med tillfredsställelse. Tidningens innehåll präglas under 70-talet av en framgångsmentalitet som särskilt gäller organisationen PRO. Verksamheten växer sedan flera årtionden, både vad gäller deltagare och grenar. Ständigt rapporteras om nya fritidsmöjligheter. Pensionärer spelar teater, läser på folkhögskola och universitet, tågluffar och idrottar. I den årliga redovisningen 1979:2 slår verksamheterna som vanligt nya rekord. Antalet deltagare i studiegrupper är nära 98 000, hobbygrupper samlar 38 000 pensionärer och motionsverksamheten 51 000. Distriktens konferenser och kurser har samlat 17 000 personer och resor i PRO:s regi 265 000. Till utlandet har 28 000 rest. Utöver detta har PRO organiserat tävlingen Veteranvetarna, där 1000 lag deltagit i frågesport. Aktiviteterna kopplas under 70-talet helt samman med medlemsvärvning i kampanjer som "Sitt inte hemma och uggle" (1971) och "PRO för alla pensionärer" (1976). PRO köper och rustar i början på 70-talet Gysinge Herrgård - ett symboliskt jätteprojekt där organisationen skapar en geografisk plats som blir dess kursgård och "hjärta". Under 1978 skapas reseföretaget PRO-resor, som i annonser och bilagor saluför pensionärsresor över hela världen. Mot slutet av 70-talet närmar sig antalet medlemmar 400 000. I kongressrapporteringen 1977:4 ställs prognosen om en halv miljon medlemmar till 1981.

Under 80-talet avstannar medlemstillströmningen. I stället växer den konkurrerande organisationen SFRF dramatiskt. Gysinge Herrgård blir dyrare än tänkt och PRO-resor lovar mer än man kan hålla. Det riktigt stora hotet kommer emellertid från regeringens och medias "angrepp" på pensionärerna. I Pensionären 1980:3 kommenteras en artikelserie i Expressens där pensionärer framställs som en mycket gynnad grupp. Expressen har döpt artikelserien till "Världens rikaste pensionärer" och annonserat med denna slogan på taxibilar och bussar. Statsminister Fälldin har enligt referat i 1980:6. uttalat att pensionärerna är den enda

grupp som fått det bättre sedan 1976. Fälldin får dessutom tag på ett utskick från PRO-Pensionären till potentiella annonsörer. I utskicket lockas annonsörer med möjligheten att nå ut till en stor och köpkraftig grupp, med omfattande fritid. Denna skrivning används för att visa att pensionärerna lever ett gott liv. Även detta föranleder missnöje i PRO-Pensionären, där tidningen Expressen åter pekats ut (jfr 1982:1). Sammanfattningsvis uttrycker andra samhälleliga aktörer att de äldre är en gynnad grupp av välbeställda fritidskonsumenter och att detta inte är rättvist. I PRO-Pensionären betraktas detta som en diskriminering av de äldre.

Mot bakgrund av de besparingar och nedskärningar som pågår under andra halvan av 70-talet ter sig PRO:s utskick om de köpkraftiga pensionärerna obegripligt. Hur kunde man vara så omdömeslösa? Jag tror att utskicket kan tolkas som kulmen på ett naivt tal om likhet genom framgång. Pensionärernas möjlighet att konsumera som vem som helst bevisar deras likhet. Den gamla bilden av äldre människor klädda i grått och med parkpromenader som enda sysselsättning sopas bort genom beskrivningar av resor, nöjen och konsumtion. Denna starka trend, etablerad under årtionden, skjuter på och förblindar organisationen för de omvärldsförändringar som kräver ett blygsamt tal om svåra tider. Bromssträckan blir för lång och pensionärerna sticker av som en gynnad grupp - oberörda av krisen.

De negativa framställningarna av de välbeställda pensionärerna är bidrar till en ny klyvning av äldrebilden. Angreppen mot pensionärerna förs enligt PRO fram i syfte att genomföra omfattande nedskärningar i välfärdssystemet. Genom att framställa pensionärer som besuttna och gynnade skapas ett ideologiskt utrymme för besparingar.

Organisationens "moteld" består i beräkningar som visar att äldre inte alls fått det så mycket bättre om man räknar på en längre period och på annat sätt än regeringen gjort. Pensionärerna har tagit ansvar för samhällsekonomin, dels genom att bygga upp välfärden och dels genom att inte leva på någon "lyxnivå". I tidningen framställs de äldre därefter som drabbade, angripna och missgynnade. Förändrade beskrivningar av pensionärerna förekommer i första hand i ledaren, i referat av politiska möten och i artiklar skrivna av ordföranden eller kanslichefen

Willy Sehlberg. Artiklar visar att äldre människor bor sämst och är fattigast. Regeringens nedskärningar betraktas som slag mot "den ekonomiskt svagaste gruppen i samhället" (1981:6). Stupstocken och ättestupan återinförs. Under 1982 enas PRO med ärkefienden SFRF och statspensionärernas organisation SPRF om ett gemensamt uttalande mot de massmediala myterna om pensionärernas överflöd (1982:2). De förändrade beskrivningarna av pensionärer och äldre människor fortsätter även efter det socialdemokratiska maktövertagandet 1982. I tidningens politiska artiklar beskrivs äldre som ansvarstagande, drabbade och missgynnade. Under det efterföljande "systemskeftet" och 90-talets nedskärningar förstärks denna rapportering ytterligare.

Under de första fyra årtiondena har det funnits starka tendenser till att polarisera pensionärerna utifrån begrepp som dagens och framtidens, de friska och de sjuka, de gamla och de nya. Samtidigt har "bilden av de äldre" ofta strävat mot en enda prototyp för det goda åldrandet, med tendenser att stöpa människor i samma form. Pensionärerna har betraktats som en potentiellt homogen kategori. Under den tredje perioden förändras detta. Sjuttioalets framgångsbild, där fattiga grupper visserligen existerat, men varit på "utdöende", ersätts under 80-talet med flera olika äldrebilder. Tidningen lyfter fram skillnader mellan män och kvinnor, arbetare och tjänstemän. Tidigare har artiklar sporadiskt kommenterat att kvinnorna utgör majoriteten av medlemmarna och flertalet av organisationens studiedeltagare. Under 80-talet börjar kvinnor ta betydligt större plats i tidningen och organisationen. Vissa sakfrågor - vård och omsorg - diskuteras också som kvinnofrågor. Tidningen och organisationen genomför dessutom speciella kampanjer och satsningar på grupper som handikappade äldre och äldre invandrare.

Den defensiva bilden av pensionären som svag och stackare omfattar från 80-talet och framåt tidningens politiska delar. Utrymmet i övrigt redovisar mer positiva och offensiva framställningar av pensionärer. Två diskussioner är framträdande - lanseringen av äldre som *resurs* och talet om pensionärens *sociala* förhållanden.

Framgångsbilden

Människor måste känna sig behövda. Detta socialpsykologiska behov diskuterats sedan 50-talet, framför allt i anslutning till frågan om arbete efter pensioneringen. Att behövas är då att delta i arbetsmarknaden. Under 80-talet binds behövande-fenomenet samman med den positiva benämningen "resurs". Äldre människor ska betraktas som resurser. Samhället behöver pensionärernas kunskap och erfarenhet. Pensionärernas verksamhet skapar ett bättre samhälle för andra grupper än de äldre. Den aktive pensionären är också en resurs för andra äldre. Tidningen rapporterar under 80-talet om särskilda kontaktpunkter där utbildade och tränade PRO:are hjälper sina kamrater med rådgivning i samhälleliga frågor. Resursbegreppet framstår under första halvan av 80-talet som frikopplat från arbetet. Genom talet om pensionärer som resurser tillhandahålls ett svar på kritiken mot pensionären som fritidskonsument. Pensionärerna deltar i samhällets verksamhet och drar sig inte undan som försörjda nöjeslystna parasiter. Äldre människor bidrar till samhällets uppbyggnad trots att de inte längre står till arbetsmarknadens förfogande.

Pensionärer kan känna sig betydelsefulla på många sätt, utan att arbeta. En studie som redovisas i tidningen 1981:4 visar att en del äldre personer känner sig undanskuffade men att 58% av en grupp tillfrågade pensionärer känner sig som en resurs i samhället. Resursdebatten får ett avgörande inflytande på såväl fritids- som arbetslinjen. Talet om äldre som resurser resulterar i en ökad politisering av studierna. Sedan början av 80-talet förekommer rapporter om pensionärer som studerar med Sven Lindqvists bok "Gräv där du står" som förebild. Studierna ger pensionärerna möjligheter till ökat samhällsinflytande, ett inflytande som kommer andra än de själva tillgodo. Detta kan exemplifieras i hur skribenten Stig Svedberg diskuterar cirkelverksamheten 1985:4

"Det är inte enbart så att mötet i en studiecirkel fyller en väsentlig social funktion för möte mellan människor. Många av de problem vi dagligen som äldre människor eller som vanliga medborgare konfronteras med i ett demokratiskt samhälle kan studeras och dryftas i en cirkel, som härigenom blir ett kunskapsstoff och ger deltagarna möjligheter att leva med och försöka förstå den

verklighet som omger dem - och komma till rätta med frågor som många gånger framstår som svårlösta eller rent av omöjliga att lösa." (s 7)

Resursbegreppet framstår under 80-talet som en del i ett mer omfattande intresse för sociala och socialpsykologiska frågor. Under perioden uppmärksammas en motsättning mellan ett traditionellt medicinskt och ett nyare socialt synsätt. PRO bildar 1983 ett socialmedicinskt råd. Gerontologiska studier av Bo Hagberg och Gillis Samuelsson visar att familjerelationer, trivsel, grannkontakter och andra former av nätverk är avgörande för individens välbefinnande (1987:9/10). Tidningen diskuterar dödsproblematik, sorgen vid anhörigas bortgång och sjukdom och stigma vid egna sjukdomar, fenomen som tidigare ägnats föga intresse. Ett viktigt socialt fenomen är omgivningens förväntningar. Därför är PRO:s kamp mot negativa förväntningar och stereotyper omkring åldrandet avgörande för pensionärernas välbefinnande. Detta förhållande kommenteras av PRO:s två projektledare, som i tidningen 1992:1 berättar om projektet "Aktivt liv = hälsa":

"Vi vill också poängtera att en förutsättning för att uppnå ett välbefinnande är att man möts av positiva förväntningar. Vi påstår att få åldersgrupper är så belastade av förutfattade meningar som just gruppen äldre personer. Det finns många etiketter som vi gärna klistrar på äldre till exempel, inaktivitet, glömska, förvirring, nedtrappning. Och att mötas av negativa förväntningar innebär en fara då vi människor har en förmåga att anpassa oss till eller inordna oss i de förväntningar omgivningen har på oss. Därför är det så viktigt att få igång en attitydförändring... (...) Vi menar också att en god hälsa är grunden för all social utveckling och vi vet att med ett bättre hälsotillstånd stiger också möjligheterna till glädje och då också välbefinnande. Att bli medveten om sin hälsa och sin situation gör att man inte så lätt faller in i det mönster av åldrande som så många felaktigt gör." (1992:1, s 31).

Det är här uppenbart att organisationens företrädare internaliserat det tänkande som ligger till grund för exempelvis stämplingsteori och social sammanbrottsteori (jfr Bengtson & Kuypers 1973). Negativa rollförväntningar leder till självuppfyllande profetior. Positiva förväntningar

vänder denna utveckling. I tidningen och organisationen ökar talet om attityder, förväntningar och diskriminering av de äldre. I parallella diskussioner motarbetas myter och fördomar och rollen som pensionär ges ett positivt innehåll. Samtidigt ifrågasätts och omskapas de begrepp som skapar den sociala kategori som PRO företräder.

Sedan begreppen "De Gamla" och "åldringar" mer och mer övergivits etableras "folkpensionären" och "pensionären" som vanliga benämningar på PRO:s medlemmar. I samband med ATP-reformens genomslag försvinner folkpensionären som en allmän beskrivning och ges istället den specifika innebörden "pensionär utan ATP". Successivt ökar användandet av begreppet "äldre" och "de äldre". Diskussionen om sociala faktorer möjliggör inte bara ett ifrågasättande av attityder och föreställningar om pensionärer och äldre. Begrepp som "gammal", "åldring" "äldre" och "pensionär" diskuteras och ifrågasätts. I en lång insändardebatt från slutet av 80-talet och framåt menar en rad skribenter att ordet "pensionär" är förlegat och bör avskaffas. Pensionären associeras med beroende av vård och bidrag. Även detta kan ses som ett uttryck för bredare strömningar, som resulterar i ett ökat användande av begreppet "senior". PRO döper 1986 om sitt reseföretag till Senior-resor. Tidningen skriver om seniordans, seniorteater, seniorboende, seniordagar, seniorskola etc.

Parallellt med framlyftandet av de äldre som drabbade pågår en socialt inriktad debatt om attityder och fördomar mot de äldre. Äldre är friskare och aktivare än yngre tror. Åldrandet innebär i sig inte en sjukdom. Forskare som Boo Johansson och Bo Malmberg i Jönköping kartlägger och vänder upp och ner på standardbilden av äldre som gråhåriga, skrynkliga och ensamma personer som kostar pengar (1981:6). Under det särskilda äldreåret 1982 bildas en arbetsgrupp med representanter för olika myndigheter och organisationer. För PRO ingår ordföranden Lars Sandberg. Organisationens målsättning är att förändra attityderna till äldre och åldrande. Detta ska göras genom konferenser, samt informationer i massmedia (1982:5). Kampen mot negativa attityder blir under 90-talet en kamp för lanseringen av nya positiva bilder. I Pensionären 1990:3 diskuterar redaktören Swärd den officiella bilden av hur det är att vara pensionär. Pensionärerna har själva haft lite inflytande över denna bild och därför satsar PRO

tillsammans med Nordiska museet, ABF, Brevskolan, Sveriges fotoklubbar och Svensk fotografi på att dokumentera pensionärernas förändrade levnadsförhållanden. 90-talets pensionärer har enligt Swärd upplevt en unik omvandling från fattigdom till överflöd:

"Det viktigaste är att det blir en markering som tydligt visar att Ni som nu är pensionärer inte vill sitta i skymundan och inskränka Er till att håglöst ta emot lite av räntorna på det kapital Ni skapat under Er yrkesverksamma tid." (s 10).

Under 1994 arrangerar PRO tillsammans med pensionärsorganisationerna SPF och RPG festivalen *Seniorkraft*. I en intervju motiverar initiativtagaren Peter Höglund mässan:

"I motsats till allt elände, död och pina och sådant som brukar förknippas med äldre så ville vi vända på det och göra något roligt i stället..." (1993:10, s 11).

Festivalen blir enligt Pensionären en succé som sedan upprepas 1995. Arrangörens uttalande visar också på den inneboende konflikt som pensionärsrörelsen dras med. Pensionärerna vill inte bli förknippade med elände död och pina, eftersom detta skapar en bild av ålderdomen som en period med negativa förtecken. Eländesbilden ska bekämpas med en rolighetsbild. Det gäller att förändra "bilden av de äldre" från en problembild till en trevlig bild som förmedlar kraft och vitalitet. Detta görs på flera sätt. Framsidan av Pensionären 1989:1 pryds av "Margit 83, - trädkramare". Nästföljande nummers (1989:2) framsida visar upp "Nils, 87 - muskelbyggare". Gemensamt för dessa två personer är att de ägnar sig åt "extrema" aktiviteter, som i reportage ges en mycket positiv skildring. Dessa aktiviteter kan delvis ses som en återupprepning av temat "äldre kan!", men går också utöver de aktiviteter som är representativa för yngre generationer. Under 80-talet har enskilda människors prestationer också flyttats från notis till framsida och mittuppslag. "Udda" och vågliga livsstilar har förvandlats från kuriosa till förebild. När tidningen porträtterar Britt Johansson inleds artikeln med en beskrivning av hur makens dödsfall resulterade i att hennes värld föll samman. Men hon reste sig. "I stället för att ta det lugnt i sin stuga vid sjön upptäcker hon livet och världen - och är

sannerligen inte rädd för nya utmaningar." (1987:3, 10). Britt avbildas i egenskap av 64-årig au-pair i Amerika och beskrivs som en ovanligt livsbejakande människa. Hennes historia är typisk för en hel kategori personporträtt under 80- och 90-talen. Trots att det gamla livet slås i spillror kommer hon igen och antar utmaningen som livet som fri pensionär kan innebära. Detta innebär att hon är okonventionell. Hon bryter mot stereotypen för äldre människor. Detta brytande av förväntningar genom "nyorientering" framstår som ett av de mest centrala budskapen i novellerna från 1987 och framåt. Äldre människor blir kära, förför, dansar can-can och striptease, revolterar, spexar och framstår som ungdomliga och vitala. De extrema aktiviteterna kan ses som en del i en kampanj, där stereotypa föreställningar om äldre utmanas. När en 72-åring tagit flygcertifikat och funderar på att hoppa fallskärm kommenterar han den egna bedriften: "Jag vill visa ungdomarna att vi äldre inte är så gamla som de tror. Att vi pensionärer kan om vi vill." (1981:2, s 25). Det är som att pensionärerna måste framstå som extrema för att nå ut med budskapet om att äldre människor är som alla andra. Det duger inte att bara tala om att man är lika personer från andra generationer.

Den positiva bilden av äldre som aktiva, vitala och delaktiga i samhällets verksamheter blir under 80- och 90-talet ett väl utvecklat ideal för det goda åldrandet. Denna framgångsbild lanseras uttryckligen för att visa de äldre och andra generationer att pensionärerna inte förändras bara för att de uppnår en viss ålder. Talet om pensionärernas förmåga avser att bekämpa myter om åldrandet. Samtidigt förstärks komplexa och motsägelsefulla föreställningar om själva åldrandet som svaghet genom avskiljande påståenden om att en person känner sig ungdomlig, har pubertetskänslor, inte känner sig gammal och ålderdomlig, inte åldras etc. I det som Rørbye (1991) benämner "sammanvävda fördomsmönster" beskrivs åldrandet i motsägelsefulla termer, exempelvis utifrån ungdomsideal. Den som är gammal på äldre dar stigmatiseras i relation till det lyckade ungdomsåldrandet.

Som tidigare nämnts etableras från slutet av 70-talet bilden av pensionären som drabbad och ett offer för samhälleliga nedskärningar. De politiska delarna av tidningen handlar om hur pensionärer utsätts för

nedskränningar, om ojämlikheter mellan generationerna, att många äldre är fattiga och beroende av bidrag.

Därmed existerar det i pensionärsrörelsen och tidningen två olika sorters "pensionärstyper", med helt olika intressen, behov och förutsättningar. Stora delar av tidningen fortsätter att måla bilden av framgång och nöjen. 1993 arrangeras tävlingen *Seniorchansen* där glada amatörer ges möjlighet att blomma ut i rampljuset, flankerade av de alltid leende pensionärerna Anna-Lisa Eriksson och Sickan Carlsson. Tidningen följer uttagningar och intervjuar deltagare. Andra uppskattade nöjesaktiviteter från samma år är *Panterloppet* för alla över 55 år, samt premiärvisningen av filmen *Griniga gamla gubbar*, där Alice Timander och PRO vimlar på en biograf i Göteborg. Samtidigt rapporterar tidningen om nedmonteringen av välfärdsstaten och hur pensionärer tvingas söka socialbidrag. Klyvningen blir mot slutet av 80-talet uppenbar. Insändare kritiserar PRO:s svek mot de fattigaste pensionärerna. Detta svek kanaliseras i ett missnöje med de enorma satsningarna på nöjen och fritid. Har PRO glömt intressefrågorna? I en insändare 1993:2 menar medlemmen Sven Nilsson att PRO behöver förnyas. Han blir därmed talesman för en strömning som tydligt utvecklats under de fem föregående åren. Nilsson anser att det under senare år visat sig svårt att rekrytera yngre pensionärer till ett aktivt föreningsarbete inom PRO och att detta beror på misstanken att organisationen i alltför hög grad ägnar sig åt mogendans och kafferep:

"Visst är det betydelsefullt att PRO aktiverar sina medlemmar med studier, resor, dans och andra aktiviteter, men till syvende och sist är det pensionärernas boende, hälsostatus och ekonomiska status som avgör om de orkar och har råd att medverka i PRO:s alla aktiviteter". (1993:2, s 41).

Insändaren separerar PRO:s aktiviteter i två konkurrerande avdelningar - politik/intressefrågor och fritid/aktiviteter. Debattören - och fler med denne - binder samman de politiska intressefrågorna med värvandet av yngre pensionärer. Möjligen har detta att göra med att de pensionärer som åsyftas är fackligt aktiva män som tidigare gått från förtroendeuppdrag i LO till förtroendeuppdrag inom PRO.

I praktiken motsvarar de två inriktningarna mot politik eller nöjen bilden av pensionären som fattig och drabbade samt bilden av pensionären som är välbeställd, aktiv, frisk och ungdomlig. Debatten fortsätter under repskapet 1993, där ordförande Sandberg betonar att det inte finns någon motsättning mellan aktivitetsskapande åtgärder och intressefrågor. Sandberg utvecklar sin syn i en särskild artikel:

"Som intresseorganisation avger vi remissyttranden vid utredningar. (...) För att vi som organisation ska kunna fullgöra våra uppgifter krävs det företrädare som har både kunskaper och erfarenheter. Studierna är därför av största betydelse för PRO och våra medlemmar. Men PRO är inte bara en intresseorganisation. Vi bedriver en omfattande verksamhet med väntjänst, friskvård, resor, musik, sång, teater, dans och mycket mer. (...) Det är också en mycket betydelsefull verksamhet som medverkar till att bryta ensamhet och isolering. Det är fel, att som ibland görs, ställa intressefrågorna mot annan verksamhet som bedrivs i PRO. Intressefrågorna måste gå hand i hand med alla våra aktiviteter." (1993:5/6, s 6).

Resultatet av motsättningarna blir ett ökat betonande av hur de olika grenarna inom PRO:s verksamhet hör samman. PRO:are läser studiecirklar där de skapar kunskapsunderlag som därefter direkt omsätts i politiskt påverkansarbete. Nöjen är friskvård som sänker sjukvårdskostnaderna. För att spetsa till det kan man säga att pensionärerna ska roa sig bort från sjukdom och förfall. Därmed aktualiseras åter det samspel och den konflikt mellan intressen och fritidsaktiviteter som varit centrala för organisationen sedan 40-talet.

Friskvården

Under 50- och 60-talen blir pensionärsgymnastiken en av många aktiviteter som skapar meningsfull fritid för pensionärerna. Samtidigt förekommer sporadiska kommentarer om de äldres hälsa. Man ska hålla sig igång och röra sig, dock inte som ungdomar utan genom promenader och liknande. Överdrifter är av ondo i alla avseenden. De äldre uppmanas att avhålla sig från rökning och alkohol. Kostvanorna är också viktiga och alltför fet mat bör undvikas.

Bedömningarna av äldre människors behov av och förmåga till fysisk aktivitet skiftar genom årtiondena mot allt mer krävande övningar. Talet om hälsa ackompanjeras av reklam för hälsopreparat, mediciner och diverse hjälpmedel som under 60-talet börjar få en plats i tidningen. Denna typ av reklam ökar därefter, för att under 90-talet kulminera i 15-sidiga reklambilagor av artikelkaraktär från "Hälsokostrådet" (jfr 1992:1).

Under 70-talet intensifieras rapporteringen om hälsan. Artiklar om mat innehåller genomgående också råd om näringshalten. En refererad studie från Socialstyrelsen 1976:5 visar att många äldre har mycket dåliga kostvanor och särskilt gäller detta gruppen ensamstående. Denna rapport markerar en brytpunkt för talet om pensionärernas hälsa. Under 1977 tar hälsoaktiviteterna ett kraftfullt språng framåt. I Pensionären 1977:1 informerar studieorganisationen Henric Antonsson om "Mer för fler: Ny drive för motion av både kropp och hjärna". Socialstyrelsen och Rikskommittén för pensionärgymnastik kommer i samarbete med kommunerna och pensionärsorganisationerna att driva en omfattande kampanj om pensionärernas behov av regelbunden motion. Kampanjen kommer att drivas genom broschyrer och annonser. "Alla behöver motion - även vi som är äldre" är temat. Var och en ska kunna delta i pensionärgymnastik på egna villkor. PRO vill i kampanjen visa att inte bara kroppen utan även hjärnan behöver motioneras. Detta kan göras i studiecirklar, hobbygrupper eller varför inte genom den nya reseformen Lär-spar-res, som är ett samarbete mellan PRO, ABF, RESO och Sparbanken. Samarbetet med Korpen etableras successivt under flera årtionden, men ges mer omfattande uppmärksamhet 1977.

"En del är håglösa och apatiska vid tjuugo års ålder, andra är fulla av energi vid 50. Vitalitet har inget med ålder att göra." (1978:3, s 17). Så sammanfattar den nya fritidsombudsmannen Ullabella Käll motiven till PRO:s friskvårdskampanj "Prima liv". Käll informerar också om studiecirkeln "Vital hela livet" som bygger på en bok av åldersforskaren Irene Gore. Denna bok är en av flera som beskriver hur äldre genom friskvård ska sköta sig för att uppnå maximalt god hälsa. Nyckeln till hälsa heter aktivitet. PRO blir 1977 en av Rikskorpens 13 medlemsorganisationer.

Samma år utmanar PRO-distrikten varandra om att delta i största antalet "starter". Skåningarna vinner med 193 979 starter. Intensiv ledarutbildning pågår i PRO-distrikten. I en artikel 1979:3 redogör Korpens pensionärsmotionskonsulent Gun Lindberg för motiven till pensionärsgymnastiken. En fysiskt aktiv människa har 2-3 gånger större chans att överleva sin första hjärtinfarkt. Gamla som blir ensamma tappar livslusten och initiativförmågan. För dessa har det en stor psykologisk betydelse att komma in i gemenskapen som en gymnastikgrupp innebär:

"För samhället och alltså för oss alla betyder varje pensionär som klarar sig på egen hand mindre utgifter och ökad trivsel. Begreppet friskvård har gått in i vårt medvetande. Tanken bakom det hela är naturligtvis att en förständig motion och ett förnuftigt levnadssätt skall minska patientköer och dyra vårdavgifter. Vi lever bättre om vi är i fysisk trim. Men vad kan man då själv göra för att förbättra utsikterna inför sin egen ålderdom?" (1979:3, s 9).

Svaret är alltså att motionera. Gun Lindberg tror emellertid inte att enbart propaganda räcker för att skapa motivation för fysisk aktivitet. Ett personligt omhändertagande, lämpliga aktiviteter och sakkunnigt ledarskap krävs:

"De utbildade ledarna ser till att avpassa programmen för gruppen, för att förbättra cirkulationen, mjuka upp lederna och underhålla styrkan i musklerna. Tankeförmågan, koordinationen och balansen övas också upp." (1979:3, s 10)

Under 80- och 90-talen avlöser friskvårdskampanjerna och satsningarna varandra. I särskilda temanummer och artikelsier binds aktiviteterna samman med framgångsrikt åldrande. Friskvårdsbegreppet expanderar under 80-talet. Redaktören Yngve Tidman:

"Med tanke på att passiviteten är ett av de farligaste hoten mot pensionärernas hälsa kan man väl säga att hela PROs aktiverande verksamhet är friskvård i någon form." (1981:2, s 15).

När tidningen 1986:9 rapporterar om "Sveriges första friskvårdsmässa" är det i många avseenden de gamla vanliga aktiviteterna som saluförs. Äldres bridgespel beskrivs som hjärngymnastik. Hantverk har också blivit friskvård. När den populära amatörteatern beskrivs används begrepp som gymnastik och friskvård. Som stöd för friskvårdssatsningarna används vetenskapliga auktoriteter och forskningsresultat. Framför allt bedriver Jan Helander och Gerontologiskt centrum i Lund, samt forskare vid Institutet för Gerontologi i Jönköping forskning som stödjer PRO:s uppfattningar om pensionärernas behov av aktivitet. Ett exempel på detta är artikeln "Äldringsforskare i Lund: Sluta aldrig arbeta", som refererar Helander:

"Det finns hela tiden energi i människan - ända tills hon dör, säger Jan Helander. Antingen riktar han eller hon energin utåt - och har en uppgift med ansvar. Eller börjar man intressera sig inåt - för t.ex. hur magen mår, om hjärtat slår tillräckligt många slag. Sådant brukar medföra sömnrubbningsor och oro. I många fall leder det också till dåligt skelett." (1982:4, s 9).

Helander är positiv till fortsatt arbete för äldre. Redaktören Yngve Tidman menar i anslutning till Helanders uttalanden att arbetsmarknaden för närvarande inte tillåter äldres medverkan, men att PRO:s aktiviteter erbjuder en god ersättning. Tidman menar att man kan vidga Helanders uttalande till en uppmaning att hålla sig igång med fysisk och psykisk aktivitet. Mer kategorisk i sådana uppfattningar är kanslichefen Willy Sehlberg, som 1983:4 i anslutning till en statlig utredning kommenterar att intresset för arbete efter 65 år i det närmaste är obefintligt. Med detta och ungdomsarbetslösheten i beaktande avvisas ett förslag från SAF om höjd pensionsålder. Sehlberg själv tillhör inte kategorin de äldre och det kan här tänkas att hans och organisationens ställningstagande influerats av lojaliteter till fackföreningsrörelsen.

Friskvårdens påverkan på "bilden av de äldre" är komplex och kommer här beskrivas som tre möjliga rörelser som återfinns i förhållandet mellan det/de friska och det/de sjuka hos pensionärerna. Dessa rörelser kan tolkas i förhållande till det inledande ramverket om likhet och särart mellan generationerna.

Den första rörelsen innebär en "normalisering" av de friska åldringarna, vilka avskiljs från de sjuka åldringar som pekats ut. Det lugn och de "låga förväntningar" som präglar 40-talets rekommendationer om äldres aktiviteter ersätts successivt med rekommendationer om att hålla sig igång "maximalt". Äldre kan göra allting som andra människor klarar. Det som ständigt bevisas är att åldrandet inte i sig är en sjukdom utan att äldre människor är som alla andra. Mellan pensioneringen och ålderdomens svaghet finns ett allt större utrymme för fria aktiviteter för vitala åldringar. PRO:s aktiviteter faller in i en modell som visar att det friska åldrandet kan förlängas och det sjuka beroendet uppskjutas. PRO-Pensionärens kamp för ett erkännande av äldre människors aktivitetsförmåga riktats fram till och med 70-talet mot de friska äldre. Genomgående förekommer uttalanden som anger att äldre klarar det mesta så länge de "har hälsan". Sjukdom och beroende är gränsen - det är där möjligheterna börjar begränsas drastiskt. Aktiviteterna är till för de friska äldre som genom aktiviteter just håller sig friska. Sjuka och handikappade äldre kommenterats överhuvudtaget sällan i anslutning till aktiviteterna. Under 50-talet refereras statens intresse för sysselsättandet av institutionsbundna åldringar och PRO genomför flera insamlingar av pengar till böcker, tavlor m.m. till ålderdomshem. De sjuka hör då till den statliga omhändertagarstämman och inte till folkrörelsen PRO. Därefter ägnas de sjuka åldringarna föga uppmärksamhet. Tystnaden kan tolkas som att de låga förväntningarna överförts på denna grupp.

Friskvårdsdiskussionen replikerar också en komplicerad glidning i diskussionen om det normala åldrandet. Denna kan exemplifieras i ett citat från 1959:

Livslängden ökar successivt, och då finns det så mycket större anledning att hålla sig aktiv, så fysiken inte så lätt rostar ihop. Då får man större glädje av de fler åren. Den tid är definitivt förbi, då man tryckte ner pensionären i en länsstol och lät honom - i all välmening - sitta där och vila sig, tills han verkligen inte kunde röra sig. Hela detta resonemang gäller givetvis då pensionären är frisk. Att krafterna så småningom avtar är en naturlig utveckling, som

varken omgivningen eller de äldre själva bör förväxla med sjukdom. (1959:4, s 4).

Ålderdom är inte samma sak som sjukdom, men är ålderdom samma sak som svaghet? Hur förhåller sig det normala åldrandet till krafternas naturliga avtagande? I dessa frågor förekommer motstridiga budskap, där det å ena sidan ska göras skillnad mellan sjukdom och naturlig ålderdomssvaghet och å andra sidan gäller att undvika att "åldras", eller att "bli äldre utan att bli gammal". Det normala åldrandet glider mellan mellangenerationens norm och betonandet av naturlig svaghet. Den senare normaliteten ger också en öppning för att binda samman åldrandet med vanliga besvär och - sjukdomar.

Från mitten av 70-talet sker en dramatisk ökning av sammankopplingen mellan hälsa och pensionärernas livsföring. Åldrandet kan påverkas av livsstilen. I positiv bemärkelse ger detta påstående en motivation att hålla sig aktiv. Samtidigt binds enskilda sjukdomar och handikapp samman med ett felaktigt levnadssätt. När tidningen diskuterar ben-skörhet hos kvinnor är det sambandet med kosten som betonas:

"Slarvar man med kosten, så att man får i sig för lite kalk och vitamin D, ökar risken för höftfrakturer kraftigt. Lårbensbrott har under senare år blivit något av en folksjukdom bland äldre kvinnor." (1986:9, s 18).

Friskvården tillhandahåller en möjlighet att uppskjuta det sjuka åldrandet, men innebär samtidigt ett ansvar för att dricka tillräckligt mycket mjölk, inte röka så mycket etc. Sammanfattningsvis tenderar det friska åldrandet att bli det normala åldrandet, medan det sjuka åldrandet binds samman med ett felaktigt leverne. Därmed stigmatiserar det sjuka åldrandet. Under en hälsokurs på Gysinge uttrycker professor Birath 1986:2 saken så här: "Vår tids neuros är att åldrandet är ett sjukligt bihang till livet. (...) Om du känner dig gammal, sade han, har något gått snett i livet" (s 12). Det finns alltså en hel del stöd för tesen att friskvårdens "normalisering" av äldre stöter ut de sjuka åldringarna.

Jag ska nu ägna uppmärksamhet åt en till synes motsatt process, där även de sjuka åldringarna "normaliseras". Under början av 80-talet uppmärksammas olika sjukdomar och handikapp på ett mer genomgripande sätt. Handikappåret 1981 får stort utrymme i tidningen. När studieombudsmannen Kroglund (1981:3) kommenterar handikappåret betonar hon att många äldre har olika handikapp och att PRO därför bör intensifiera samarbetet med handikapprörelsen. PRO ska verka för att underlätta för handikappade äldre att delta i studieverksamheten. Särlösningar får inte skapas. Dolda handikapp som inkontinens, vilka drabbar många äldre människor, görs mindre skamliga genom reportage och faktaartiklar. Syn- och hörselskadades situation diskuteras med ett perspektiv som utgår från den handikappade personen. Studiecirklar som ska skapa förståelse för hur det är att vara handikappad startar. Sjukdomar och handikapp kan bemästras och i vissa fall tränas bort. Den egna verksamheten anges också allt oftare som handikappanpassad. Seniordans och gymnastik kan följas även av personer som inte är helt friska. I reportage och porträtt börjar handikappade som lever aktivt förekomma.

Under 90-talet förekommer temanummer som "Friskare Liv" 1991:8, "Kropp och själ: Hälsosidor" 1992:8 och "Hälsospecial" 1993:3. Dessa nummer sammanfattar samtliga av de frågor om aktivitet, väntjänst, kostråd etc, vilka vanligen lyfts fram i tidningen. Vad som är intressant är att det första numret även innehåller en artikel om kvinnors klimakterie- och urinvägsbesvär och de två senare om förtidspensionerades villkor - också i detta fall handlar artiklarna om kvinnor. PRO-Pensionären (1993:3) berättar om Gerds nya liv som förtidspensionär. Gerd drabbades under loppet av en kort tid av flera svåra påfrestningar. Sonen dog, äktenskapet sprack och hon insjuknade i MS. Artikeln beskriver Gerds mödosamma arbete med att återkomma i normal livsföring - ett arbete som underlättas av aktiviteterna i PRO. I 1993:9 behandlas "Hjälpmedel" som ett tema. Tidningen lyfter fram handikappade personer som på olika sätt *bemästrar* och *hanterar* sina handikapp och sjukdomar, och diskuterar i allmänna artiklar kläder och hjälpmedel. När så tidningen 1994:8 publicerar temanumret "Sjukdomar på äldre dar" är det uppenbart att man tar upp frågor som berör medlemmarna. Ledaren i det efterkommande numret rapporterar om en läsarespons som slagit alla rekord. I sjukdomsnumret beskriver en rad

artiklar "vanliga" problem på äldre dar. Olika experter diskuterar diabetes, depressioner, yrsel, syn- och hörselsvårigheter, potensbesvär m.m. Artiklarna om handikapp och sjukdom har en friskvårdande karaktär. Även den som drabbats av olika besvär kan med hjälp av träning förbättra sin situation. Friskvården omfattar både frisk och sjuk. Sjukdom och krämpor förnekas inte, utan bemästras. Tidningen beskriver från 80-talet sjukdom och handikapp som något naturligt. I personporträtt genomgår handikappade och sjuka den utveckling som tidigare de "friska" äldre företagit. De ses som kapabla att företa sig allt mer avancerade aktiviteter, till och med extrema sådana.

När PRO-Pensionären under 80-talet på allvar diskuterar kärlek och sexualitet på äldre dar, görs detta inte utifrån bevis om att ungdomliga äldre kan älska lika bra som 30-åringar. Budskapet är istället att även de sjuka och handikappade åldringarna har ett kärleksliv. I ett temanummer 1992:2 kan detta illustreras av artiklarnas titlar: "Invändigt är man alltid ung", "För kärlek finns ingen åldersgräns" och "Vi måste våga tala om äldres sexualitet". Artikelserien inleds med ett reportage från Baltzargården där överläkare Barbro Beck-Friis berättar om dementa människors behov av ömhet. Beck-Friis uppmanar pensionärer att ta strid för kärleken och strunta i vad barnen, grannarna och vännerna tycker. I nästa artikel betonar den pensionerade läkaren Vera Starch Romanus att kärlek och sexualitet är behov som inte försvinner bara för att människor blir gamla, handikappade eller sjuka. Detta budskap förstärks i de noveller om äldres kärlek och sexualitet som förekommer under perioden 1987-1995. Problemet i dessa är omgivningens attityder.

Sammanfattningsvis kan "normaliseringen" av det friska åldrandet tolkas, inte som ett avskiljande, utan som en etapp i det sjuka åldrandets normalisering. Normaliseringen av det friska åldrandet har inte resulterat i att sjuka äldre uppmanas att lämna PRO och organisera sig i handikapporganisationer. Istället inkluderas de handikappade äldre i en allt mer heterogen skara "normala" människor. Processen kan benämnas "stegvis normalisering". Rörelsen innebär ett betonande av alla människors lika värde och behov. Värden som vanligen associeras med yngre generationer erövrats och omdefinieras som allmänmänniskliga. Även om målet för människan är deltagande och aktivitet, innebär för-

lust av förmågor inte en avhumanisering. Brister hanteras och kompenseras. Det är de samhälleliga föreställningarna om exempelvis sexualitetens och kärlekens faktiska innehåll som ska bearbetas.

En tredje rörelse vilar på motsägelsefullheten och komplexiteten i friskvårdens normaliserande ambition. Jag menar att PRO:s likhetssträvanden, med uttalanden som: "Äldre kan!" är möjliga att omformulera till påståendet att äldre människor framställs som olika (sämre), fastän de är lika. I tidningen betonas äldres positiva egenskaper (likheten) mångdubbelt i förhållande till konstaterandet om att äldre framställs som olika. Jag föreslår emellertid att satsen om likhet och olikhet existerar som helhet oavsett om bara första eller andra delen framförs. Att påstå att äldre *framställs* som olika (sämre) är att påstå att de *egentligen* är lika. Att påstå att äldre *är* lika är att påstå att de *framställs* som olika (sämre). Varför skulle man annars behöva påstå att de är lika? Det jag föreslår är att PRO:s likhetssträvanden samtidigt skapar en eländesbild som delvis befäster olikhet och särart. Detta problem kan utvecklas vidare till ett övergripande paradox: Sedan 40-talet har diskussioner om ett pensionärsparti förts av grupper och enskilda inom och utom PRO. PRO har alltid avfärdat tanken på pensionärspartier som en destruktiv särlösning. Politiken är en helhet, där äldrefrågorna inte kan brytas ut. I stället ska pensionärer aktivera sig och rösta inom de partier de redan tillhör. Detta ställningstagande kan ses både som ett resultat av en närhet mellan PRO och SAP, och som en markering mot strategier som lyfter fram pensionärer som en särskild grupp. Den senare orsaken har angivits som ett skäl i tidningen. Oavsett motståndet mot särlösningen pensionärsparti återstår ett fundamentalt problem för Riksorganisationen - ett problem som i olika skepnader gjort sig påmint under rörelsens hela historia. RO hävdar att äldre är lika andra medborgare och därmed borde ges samma bemötande. För att lansera dessa ståndpunkter bildar man en *särskild* organisation för pensionärer. Denna organisation talar genom tidningen och i andra sammanhang ständigt om *pensionärens* och *äldres* likhet med andra. Detta innebär att talet om den särskilda gruppen äldre som lika samtidigt till en del befäster kategorins särart. Särarten börjar i språkets definitioner (Hazan 1994). Varje mening som innehåller ordet "äldre" eller "pensionär" pekar ut och konstruerar en grupp människor som tillhörande en särskild sort. Att bilda en hel organisation

av pensionärer för att bevaka pensionärernas intressen är ett mycket starkt markerande av de äldre som en särskild sort. Att ordna särskilda fritidsaktiviteter förstärker särarten och leder till diskussioner om förekomsten av en speciell pensionärskultur (jfr Ronström odaterat).

Den fråga som bör ställas är: Hur kan det komma sig att det under 80- och 90-talen plötsligt blir så oerhört intressant och angeläget att tala om äldre människors sjukdomar och handikapp? Är talet om alzheimer, demens, inkontinens, impotens, reumatiska sjukdomar, starr och blindhet, dövhet och hörselproblem, yrsel och depressioner enbart ett bevis för att sjukdomar och andra "svaghetstecken" accepteras, eller kan en annan betydelse spåras? Den tredje rörelsen innebär att talet om sjukdom genom subtila markeringar skapar en distans till det normala åldrandet. Talet om de sjuka åldrandet som normalt pekar ut sjukdom och differentierar de äldre i flera kategorier. Att tala om att handikapp *inte* innebär att individen blir onormal är att tala om att det är något mystiskt med handikapp. Genom fokuseringen mot sjuka äldre behöver de "normala" äldre inte längre tala om att de är lika andra människor. Detta följer automatiskt på talet om avvikande åldringar. Aktiv "normalisering" av sjuka åldringar bidrar till att försvaga likhetsparadoxen för icke-sjuka åldringar. Det intresserade talet om sjukdom på äldre dar åtföljs i tidningens andra delar av exempel på seniorers äventyrliga aktiviteter. Seniorerna behöver inte längre betona likhet. En ny kategori orättfärdigt drabbade drar ljuset från de normala seniorerna.

DISKUSSION

Demografin

De demografiska förhållanden - som hör samman med ökad livslängd och ojämna relationer mellan åldersskullar - framstår som de fundament som sedan PRO-Pensionärens tillkomst drivit fram talet om förändringar. Omvänt har tal om förändringar ständigt sökt sin legitimitet i demografin. En insats som kan hätas upp i det demografiska nätet har skapat sig en bas för vidare tillväxt och därför avslutas också många artiklar med meningar som: Inte minst är detta viktigt med tanke på det ökade antalet äldre... Givetvis är det så att nästan allt kan motiveras på detta sätt.

Ett försök att analysera de demokratiska förändringarna kräver en inledande kommentar omkring pensionsåldern. Talet om längre ledigt liv och risk för passivitet, som bland annat resulterar i samhällsliga fritidssatsningar, är nära sammanbundet med de pensioneringsreformer som så att säga satt en tradition av funktionellt åldrande ur spel. Under perioden är det naturligtvis i första hand Folkpensioneringsreformen i slutet av 40-talet och ATP i slutet av 50-talet som haft en avgörande betydelse. Ökad livslängd har inte följts av längre arbetsliv. Pensionsåldern har istället sänkts, både generellt och via avtalslösningar. Detta har inneburit att människan tillbringar allt kortare del av sitt liv på arbetsmarknaden.

Det demografiska talet i tidningen tar sin utgångspunkt i en längre livslängd, som skapar en större grupp människor över en viss ålder. Antalet folkpensionärer ökar kraftigt, såväl i absoluta tal som i relation till personer i arbetsför ålder.

I tidningen förstärker den ökade numerären åldringar talet om pensionärerna som en eftersatt grupp. Om samhället under ett givet år tillskapar ett antal nya platser på institution kan situationen vid årets slut ändå uttryckas som en större brist än vid årets början. Detta fenomen är särskilt tydligt i debatten om pensionärs- och ålderdomshemmen. När pensionärshemmen lanseras under 40-talet sker detta utifrån vetenskapen om ett ökat antal åldringar, vilka inte kommer att få

plats på ålderdomshem. Stora mängder åldringar måste tas omhand på ett ekonomiskt och humant sätt. Trots omfattande satsningar under 50-talet uppstår ständigt nya "utbrott" av indignation mot att det inte satsas på institutionsplatser för äldre människor. De demografiska förändringarna tvingar samhället att ägna uppmärksamhet åt åldringsfrågorna. Den Åldringsvårdsutredning som 1955 markerar en omläggning mot ökade satsningar på bostäder hänvisar inte bara till tidigare missförhållanden utan också till ett ökat antal åldringar. När PRO 1957 uppvaktar socialministern om ökat antal hemsamariter sker detta på samma grunder.

Den större numerären äldre i samhället bidrar till att ge pensionärerna en större plats i samhällsekonomiska diskussioner och utredningar. Kategorin "de äldre" kommer genom sin numerär att bli betydelsefull vid diskussioner om utbyggnad av sjukvård, bostäder omsorg och service. Om inte samtidigt andra kategorier ökar i samma takt som pensionärerna kommer resurser i vid bemärkelse omfördelas mellan kategorierna. Detta behov av omfördelning löper under många år parallellt med en omfattande ekonomisk tillväxt som skapar ett utrymme för förbättringar. Som en förlängning av åldersförskjutningen har tidningen poängterat pensionärernas ökade betydelse i samhället. En större och större andel av befolkningen tillhör äldrekategorin och detta kommer att tvinga samhället att ta hänsyn till gruppens önskemål. PRO använder det ökade antalet pensionärer som ett argument för större samhälleligt inflytande. Baksidan av denna "annektering" av samhällets resurser, är att pensionärerna generellt kommer att associeras med diskussioner om behov av samhällsinsatser. När pensionärerna tar plats i sjukvården tar sjukvården plats i pensionärerna. När en social kategori ges plats i förhållande till särskilda politiska frågor, blir kategorin samtidigt bärare av dessa frågor.

Förskjutningar mellan åldrar riskerar att skapa allvarliga spänningar. Ivar Lo-Johansson menar i slutet av 40-talet att det ökade antalet folkpensionärer hotar landet och att reaktionen mot de gamla kan bli brutal. Under 50-talet ser man framför sig enorma mängder av passiva åldringar, sittande isolerade eller i klungor på institutioner. Alla dessa människor måste aktiveras. Denna typ av resonemang återspeglas också i 60-talets fruktan för obalans i samhällsekonomin. Under 60-talet

är det de förväntade åldringsmassorna som kommer att hindra tillväxten och därmed förstöra motorn i välfärdsutvecklingen. För få måste försörja för många. Denna naturliga förskjutning måste därför följas av en förändrad pensionsålder.

Det demografiska talet förgrenar sig i två separata diskussioner där den ena inriktas på ett ökat antal sjuka åldringar och den andra ett ökat antal friska. Ökningen av de sjuka åldringarna följer automatiskt av den kraftiga ökningen av mycket gamla människor. De mycket gamla människorna behöver service, omsorg och sjukvård. Åldrandet sträcks ut med en generell ökning av antalet personer som dör efter en relativt lång period av skröplighet. De mycket gamla människor som har behov av omfattande och kostsam vård är fler och lever längre. Utgångspunkterna för 60-talets ÖHS-kommitté är ett ökat antal äldre åldringar. Kommittén räknar med en 30 procentig ökning av personer över 70 år mellan 1960 och 1970. Sjukvården måste byggas ut kraftigt. Denna ökning av människor med omsorgsbehov är givetvis en av orsakerna till att ålderdomshemmen finns kvar och blir fler trots den massiva kritiken från 50-talet till och med 70-talet. Att ta bort ålderdomshemmen är att ställa gamla människor på gatan. När hemmen tas till nåder 1978 sker detta följaktligen med en direkt hänvisning till trycket på vårdapparaten. PRO förväntar sig en ökning av personer på institution med 25-30.000 personer under 80-talet. Också krisen i äldreomsorgen och de drastiska beskrivningarna i slutet av 80-talet bygger på förväntningar om en massiv ökning av riktigt gamla åldringar.

De åldersbaserade pensioneringsreformerna markerar en övergång från ett funktionellt åldrande till ett kronologiskt. Det faktum att åldrandet avfunktionaliseras ökar glappet mellan arbetsperiod och skröplighet. Den "refunktionalisering" som ökade möjligheter till förtidspension inneburit bryter inte denna trend. Det vitala "ungdomliga" åldrandet uppstår och sträcks ut. I 50-talets debatt om behovet av arbete redovisas studier som gör klart att den ökade medellivslängden skapar en ny slags åldring. Det kommande sekelskiftets 75-åring blir lika vital som femtiotalets 65-åring. Pensionsåldern kan höjas. Under 60-talet blir piggare åldringar med framtidstro konsumenter med en ekonomisk bärkraft som skapar nya marknader. Under 80-talet utmanar de nya

pensionärerna själva begreppet pensionär och introducerar nya benämningar som "seniorer", "pantrar" och "yngre äldre".

Sammanfattningsvis driver de demografiska förändringarna och övergången till ett kronologiskt åldrandebegrepp fram två motsatta trender. Å ena sidan framstår åldringarna som ett framvällande hot som kommer att vältra samhällsekonomin över ända genom pensionsutbetalningar och vård. Den så kallade "åldringsexplosionen" eller "äldrebomben" får pensionärerna att framstå som tärande. Samtidigt skapar fler och fler pigga pensionärer det nya åldrandet som till sitt innehåll är helt skilt från tidigare föreställningar om ålderdomen som en period av beroende, svaghet och vila. Grovt förenklat kan dessa två trender associeras till en klyvning av kategorin "de äldre" i "de yngre äldre" och "de äldre äldre".

Talet om demografin når under 80-talet ett självreflexivt läge där tidningen kommenterar det demografiska talet som ett sätt att diskriminera äldre människor. Fördomar mot pensionärer skapas just genom benämningar som "äldrebomben" och "äldrechocken" och genom associationen mellan pensionärer och vård. Äldre människor formas av omgivningens förväntningar.

Övergripande bilder

I det omfattande tidningsmaterialet förekommer en oerhörd mängd påståenden om "pensionärerna", "de gamla", "de äldre", "seniorerna" och om åldrandet i sig. Vissa påståenden är direkta uppmaningar - "Äldre har samma behov av aktivitet som andra och därför bör de hålla sig igång!" Andra relaterar till påstådda myter och missförstånd: "Äldre är inte så ensamma som många tror."

Detta sammanfattande avsnitt avser att pröva ut tolkningar och begrepp för den fortsatta analysen. Flera av de resonemang jag för har ännu karaktären av grova och relativt utvecklade idéer.

Utifrån en genomgång av de två delstudierna, samt materialet i övrigt tror jag att man kan dela in äldrebilderna i två övergripande kategorier:

välgörenhetsaktörer och affärsmän försöker slå mynt av pensionärerna, samt 80-talets kamp mot fördomar och stereotyper omkring åldrandet. Jag kommer att utveckla styrkebilderna i en senare diskussion om pensionärsroller.

Styrke- och svaghetsbilder kan sammanbindas med likhets- och särartsstrategier, enligt huvudregeln att styrkebilder associeras med likhet, och svaghetsbilder med särart. Samtidigt är det viktigt att se att tidningens beskrivningar av pensionärer i allmänhet är sammansatta och komplexa. Organisationens 50-åriga kamp mot negativ särbehandling och diskriminering är ett exempel på hur äldre framställs som offer. Samtidigt kontrasteras offerbilden mot en grundläggande påstående om likhet. När tidningen under 80-talet skriver om 70-årsgränsen för politiska uppdrag beskrivs de äldre som utestängda och diskriminerade, men samtidigt som kompetenta och erfarna - alltså kapabla och önskvärda som politiker. Denna dubbelhet återfinns, som tidigare påpekats, när tidningen skriver om utslitna och fattiga pensionärer - en grupp som samtidigt stolt kan bära på den investering som ett livs hårt arbete inneburit. Även styrkebilden innehåller budskap om svaghet och utsatthet. Den pensionär som tar flygcertifikat för att visa yngre människor att äldre klarar vad de vill, ger ett budskap om att det förekommer negativa förväntningar på pensionärers förmåga.

Ett av de tydligaste exemplen på en lanserad styrkebild är talet om pensionärerna som konsument. Detta tal börjar dyka upp under 60-talet, i samband med att ATP slår igenom. Tidningen beskriver hur pensionärerna inte alls behöver lägga bort intresse för mode och konsumtion och visar i reportage lämpliga kläder för pensionären. Pensionären som köpstark och attraktiv konsument används också av ordföranden Axel Svensson, när denne argumenterar för förändringar inom äldreomsorg och boende. De nya ATP-pensionärerna kommer helt enkelt inte välja att lägga sina pengar på ålderdomshem med små rum. Med början under 70-talet utvecklas den enskilda pensionärens konsumentmakt till en kollektiv makt som kanaliseras i 80- och 90-talens konsumentråd och priskontrollgrupper. Förenklat kan man säga att 50-talets likhet genom arbetsprestation övergår i en likhet via konsumtion. Den positiva styrkebilden av den attraktive, medvetne och kompetente

konsumenten kontrasterar mot de fattiga, lurade och bortgjorda pensionärerna i händerna på skojare och exploatörer.

Som strategier är varken styrke- eller offerbilder oproblematiske, vilket åter kan exemplifieras med talet om de äldre som köpstarka konsumenter. Just denna typ av positiva beskrivningar förvandlas i slutet av 70-talet till en politikernas och medias torshammare i förhållande till "världens rikaste pensionärer". Pensionärerna ses som gynnade. Samma konflikt återfinns i de insändare som under 90-talet inte känner igen sig i tidningens beskrivningar av pensionärernas resor och nöjen.

Poängen är att de styrke- och offerbilder av de äldre som lanseras av pensionärsrörelsen är svårtolkade och motsägelsefulla. Vad som i ett sammanhang tycks ge ett önskvärt genomslag resulterar senare i ett ordentligt bakslag. Detta betyder att både styrke- och offerbilder är föränderliga i förhållande till en arenakontext. Utifrån de grundläggande kulturella och politiska uppfattningar som råder inom PRO-arenan är det positivt om alla pensionärer kan beskrivas som friska, starka och ekonomiskt oberoende. Sådana beskrivningar kan tolkas in i en allmän likhetssträvan. Detta budskap riktar sig på ett retoriskt sätt mot andra arenor. Man talar för sig själv som man vill tala om andra lyssnade. På andra samhällseliga arenor råder emellertid andra kulturella förhållanden. Om det inom andra arenor inte betraktas som självklart att pensionen är en återbetalning utan en omfördelning till en svag grupp kommer PRO:s framgångsbeskrivningar att tolkas som skryt och som att samhället bör omfördela resurserna. Denna typ av över-spridning mellan generationerna tvingar pensionärsarenan till försvar och anpassning.

Pensionärsrollen i förändring

"Det värsta med att bli gammal är att det är så svårt att veta vad man ska ta sig till." (1958:2, s 29).

PRO-Pensionären kombinerar normativa utsagor om åldrandet, med goda exempel i reportage-, porträtt och skönlitterär form. Tidningens diskussioner om pensionering och aktiviteter innehåller också grundläggande påståenden om hur åldrandet fungerar: Man kan t ex.

förvänta sig att känna saknad när man pensioneras. Om man inte håller sig aktiv kommer man att bli ensam. Om man går med i PRO blir man aktiv och får gemenskap. Om man deltar i arbetslivet blir man en del av samhället. Tillsammans skapar dessa påstående modeller för det goda åldrandet.

Beskrivningar av det goda och dåliga åldrandet har kombinerats med direkta uppmaningar och påbud. Innehållet i PRO-Pensionären har också kunnat användas som hjälp i att lösa vissa bestämda problem. Den känslomässiga bearbetningen vid förlust av arbete berörs redan under 50-talet. När det gäller bearbetning för att hantera sjukdom och förlust av anhöriga får läsaren vänta ända in på 80-talet innan temat uppmärksammas i större omfattning. Möjligen kan detta tolkas som en övergång från en manlig till en kvinnlig bearbetning. Män sörjer sina arbeten och kvinnor sörjer sina män. Under slutet av 80-talet träder novellerna fram med direkt bearbetande budskap om att äldre människor kan nyorientera efter anhörigas död. Efter chocken och sorgen kommer nyorienteringen där det är rätt av pensionären att söka sig ut i en ny gemenskap.

Utifrån genomgången av tidningsmaterialet kan flera äldre- och pensionärsroller identifieras. Med roll menas här samlade grupperingar av attribut och förväntningar som kan associeras med en social position. Dessa är knappast enkla och entydiga. Roller som lanserats under en period återkommer eller lever kvar vid sidan av nya, ibland motstridiga pensionärsroller. Tydligast blir detta inför frågan om pensionären ska delta i arbetslivet eller satsa på personlig utveckling genom fritidsaktiviteter.

Pensionärsrollen växer fram i ett spänningsfält mellan marknadens och statens aktörer. Inom marknadens sfär har människor av tradition arbetat så länge de orkat och haft hälsan. Inom den statliga sfären har en vårdapparat för de utslitna och sjuka vuxit fram. Det funktionella åldrandet har i sin mest extrema form markerat övergången från arbete till vård. Arbete binds samman med samhälleligt deltagande, medan omhändertagande varit ett tecken på utanförskap. Mellan de två polerna växer folkpensionären fram och blir med tiden allt mer vital.

Den positiva pensionärsrollen kan relateras till tidningens utsagor om pensionären i förhållande till samhället. Befinner sig äldre människor i eller utanför samhället? För att besvara denna fråga krävs både ett uttalande om vad samhället består av, samt hur pensionärerna hör samman med det. Under flera årtionden uttrycker PRO-Pensionären att arbete är ett grundläggande villkor för "deltagande" i samhället. Samhället är arbetsmarknaden. Pensionären, som tidigare har arbetat och gjort rätt för sig, hamnar i en särställning. Denna arbetsnorm ifrågasätts delvis under 70-talet, samtidigt som en positiv roll vid sidan av produktionen framhävs. Identifikationen med arbetsmarknaden skapar givetvis ett androcentriskt perspektiv på samhället. Pensionären är en man.

De olika perioderna skulle kunna illustreras i följande schema¹⁴:

<i>Tidsperiod</i>	<i>Roll</i>	<i>Deltagande i samhället</i>
Period 1.	Observatör utanför övergår i arbetare	lågt högt
Period 2.	Arbetare/fritidsaktiv övergår i befriad	högt lågt
Period 3.	Resurs och äventyrare	högt/lågt?

Fyrtioalets pensionärsroll är kluven och förvirrad. Det funktionella åldrandet producerar orkeslösa och utslitna pensionärer, människor som ska vila tills de dör. Det kronologiska åldrandet har karaktären av ett funktionellt åldrande. Äldre människor framställs i tidningen som ställda utanför samhället på grund av fattigdom och avsaknad av folkpensioner. De är beroende av de yngres välvilja men har samtidigt gjort sig förtjänta av en god behandling. Fyrtioalets försök att skapa en roll för den nya folkpensionären betonar distansen till det arbetande

¹⁴ Schemat och de förklarande kommentarerna ger förenklade bilder av trender som i vissa fall förekommer långt utanför de perioder som de tillskrivs. Som exempel förekommer det under såväl 40-talet som 80-talet artiklar som föreskriver arbete för pensionärerna. Vad jag försökt fånga är hur särskilda idéer om hur äldre människor bör vara under perioder framstått som starka, ofta i konkurrens med andra idéer.

samhället. Den vilande pensionären "kliver av tåget" och observerar från en position vid sidan av samhället och "utvecklingen". Förordade beteendemönster är minnesaktiviteter, historieberättande och observerande. Hyllade attribut är naturlighet, närhet till naturen och årstiderna, frid i sinnet och förmåga till ro. Försöken att skapa en roll utanför samhället bygger på att "göra det bästa av saken". Även om det förekommer polariseringar mellan det äkta naturliga och det konstlade moderna är det uppenbart att pensionären befinner sig i en slags exil i förhållande till samhällets centrum - arbetsmarknaden.

Under 50- och 60-talen förekommer fortfarande beskrivningar av pensionären som fattig och utstött. Utanförskapet i förhållande till arbetsmarknaden bestrids genom lanserandet av idealet - den arbetande pensionären som håller sig igång. Pensionären behövs i relation till arbetsmarknaden, vilken driver fram välfärden. Samtidigt skapar fritidsaktiviteter nya roller för de pensionärer som drar sig tillbaka från arbetet utan att vänta på döden. Ålderdomen börjar ges ett innehåll som inte bara är en nedtrappning av tidigare livets aktiviteter. De beteendemönster som förordas har att göra med aktivitet. För den arbetande pensionären är egenskaper som effektivitet och ansvarsfullhet viktiga. Allmänt sett är den ideale åldringen frisk och vital. Som ett vagt förslag om ett kvinnligt åldrande förekommer spalten "Kvinnan och hemmet". Också här lanseras pensionärlivet som en fortsättning av de sysslor som alltid genomförts, men det kan tilläggas att det i spalten ofta förs fram avvikande åsikter som betonar att äldre människor bör ta det lugnt.

Även under 70-talet förekommer fattiga pensionärer men det står klart att det rör sig om en residualgrupp. Snart är pensionären jämlik och bekymmersfri. Beskrivningarna i tidningen framställer allt oftare pensionären som en oberoende köpstark fritidskonsument, befriad från arbetstvånget. Det förekommer många uttalanden om pensionärernas behov av att arbeta men ändå har något nytt hänt: Pensionärstiden kan bli en tid av möjligheter och positiv utveckling. Rekommenderade egenskaper är som tidigare vitalitet, men också förmåga att njuta av ledigheten, dvs flexibilitet att förändra och omskola sig till den nya rollen som fri. Pensionären ska sörja sitt arbete och gå vidare. Åter märks en strävan mot samhällets "utkanter", men dessa utkanter laddas

inte negativt. 70-talet markerar en slags brytning, där arbetsmarknaden som synonym till samhället ifrågasätts. Det frivilliga utanförskapet är därför i flera avseenden ambivalent.

Under 80- och 90-talen klyvs "bilden av de äldre". Aktörer utanför PRO beskriver äldre som gynnade och PRO svarar med att lansera bilden av fattiga äldre som drabbas av nedskärningar. Samtidigt pågår en öppen kamp mot den samhälleliga sammankopplingen mellan åldrande och svaghet, sjukdom, beroende etc. Tidningen lyfter fram äldre människor som samhälleliga resurser och betonar äldre människors vitalitet. Resursbegreppet möjliggör för äldre att delta i samhällslivet utan att arbeta. Samhället vidgas därmed till någonting som går långt utöver arbetsmarknaden. Till 80- och 90-talen hör också en uppsplittring av äldrebilden, där äldre kvinnor, äldre invandrare och äldre handikappade får större utrymme. Detta innebär att "pensionären" inte längre är en frisk man.

Normen för det goda åldrandet

Jag kommer med utgångspunkt för det mest grundläggande och frekventa budskapet föreslå en modell för det goda åldrandet såsom det lanserats i PRO-Pensionären sedan 50-talet. *Det goda åldrandet är aktivt*. Detta budskap har under åren upprepats i alla avdelningar av tidningen, det har påtalats av auktoriteter, omvittnats av pensionärer och illustrerats i noveller. Påståenden som: "Dagens pensionärer nöjer sig inte med stillsamhet och vila, utan vill aktivera sig och hålla igång", har inte uppfunnits under 90-talet utan förekommer från 50-talet och framåt.

Som tidigare noterats karaktäriseras PRO-Pensionären av en dualistisk retorik, där goda egenskaper, beteenden och fenomen polariseras mot sina dåliga motsatser. Talet om pensionärernas aktivitetsbehov är ett tydligt exempel på denna retorik. Femtioalets motsättning mellan arbete och pensionering till sysslolöshet, skapar tidigt en polaritet där individen beskrivs som antingen *aktiv* eller *passiv*. Till denna motsättning knyts processer på en biologisk, psykologisk och social nivå. I den tidiga debatten fokuserar beskrivningar framför allt på sambandet mellan psykologiska och biologiska faktorer. Den aktive får en

meningsfull tillvaro som karaktäriseras av känslor av trygghet och trivsel. Detta förlänger det friska åldrandet och hindrar det biologiska sönderfallet. Han "går upp i" sina arbetsuppgifter och har helt enkelt inte tid att åldras. Framgångspensionären beskrivs i exempel, där personer fortsatt att arbeta och göra en insats, eller aktiverar sig i PRO-föreningen.

Motsatsen till aktivitetens stimulans är den meningslöshet, apati och nederlagsmentalitet som kommer av passivitet och sysslolshet. Individens blir understimulerad och förtvinar, ungefär som en oanvänd muskel. Symbolen för denna nederlagsprocess är den institutionsbundne gamlingen, sittande överksam på en stol i ett dagrum eller i en korridor. De negativa psykologiska processerna resulterar i sjukdom, ohälsa och för tidig död. När livet förlorar sin mening sker ett biologiskt borttynande. Under 80-talet byggs den psykosomatiska modellen på med en fördjupas diskussion om *sociala* attribut. Den passive blir ensam och isolerad, medan den aktive deltar i gemenskap. Passivitet och isolering blir faktorer som i sig innebär ökad risk för patologiska psykologiska och biologiska processer. Meningslösheten kan också ta sig mer direkta destruktiva uttryck, där pensionären helt enkelt tar sitt liv. Aktiviteten är den faktor som uppskjuter individens vårdbehov och beroende. Detta förhållande binds samman med den psykosomatiska modellen - passivitetens isolering blir ett hot mot välbefinnande och hälsa, och ges en samhällsekonomisk dimension. Vårdbehovet kostar pengar.

Den översiktliga modellen kan översiktligt sammanfattas i följande dimensioner:

<i>Övergripande motsättning</i>	Arbete <i>eller</i> Aktivitet	Pensionering Passivitet
<i>Biologisk nivå</i>	Frisk	Sjuk
<i>Psykologisk nivå</i>	Mening/ generativitet	Meningslöshet/ Apati
<i>Social nivå</i>	Gemenskap	Isolering
<i>Samhällsekonomisk nivå</i>	Oberoende/ Produktiv	Beroende/ Kostsam

De motsatspar som redovisats ovan är i vår kultur bärare av positiva och negativa förtecken. Gemenskap betraktas som positivt, medan isolering är en faktor med negativ laddning. Särskilt tydligt märks detta genom sammanlänkandet mellan den socioekonomiska/psykosomatiska modellen med ett antal moraliska attribut, vilka implicit och explicit kommer till uttryck i texterna:

Den som är aktiv sammanlänkas med begrepp som:

ansvar	vars motsats är	ansvarslöshet
resurs/närande		beroende/tärande
styrka		svaghet
duglighet		oduglighet

På så vis är den moraliska polariteten uppbyggd omkring en explicit del, som visar på positiva egenskaper och en mer eller mindre implicit del som visar på dess motsats. Texten i tidningen hävdar under 50-talet sällan explicit att den som inte arbetar är oduglig, svag eller ansvarslös. Detta följer emellertid implicit av logiken i modellens processer, där de salutogena handlingarna binds samman med positiva attribut. Under 50-talet markeras att den som är sjuk, utsliten och svag absolut inte ska behöva känna sig tvungen att arbeta. Dessa "välmenande" uttalanden sammankopplar arbetslöshet med svaghet. Den som inte vill ska inte känna sig tvungen att aktivera sig men "vägen mellan gungstolen och sjuksängen är kort". Den passive blir en börda. Den socialt accepterade pensionsåldern förlängs. 80-talets friskvård bygger upp bilden av både det lyckade och det misslyckade åldrandet. Välfärdens sjukdomar kan förebyggas med ett riktigt leverne.

PRO:s 40-åriga lansering av den aktive pensionären kan bindas samman med ett grundläggande påstående om äldre människors likhet med människor ur den "vuxna" mellangenerationen. Från bildandet av Riksorganisationen på 40-talet har tidningen på ett mycket kraftfullt sätt lyft fram varianter av samma enkla påståenden: *Äldre är lika andra människor och ska därför behandlas lika. Äldre skiljer sig inte från andra människor och ska därför inte särbehandlas.* PRO:s grundläggande politiska ställningstaganden under åren vilar explicit på dessa värdeuttalanden. Betonandet av likhet har letts vidare i krav på att

äldre ska behandlas på samma sätt som andra medborgare. Bakgrunden till denna strategi är den uttalade upplevelsen av diskriminering, fördomar och andra former av negativ behandling av gruppen äldre. Eftersom äldre människor kategoriseras som annorlunda i negativ bemärkelse, behandlas de också på ett ofördelaktigt sätt. PRO har strävat efter att ändra synen på de äldre, till ett accepterande av äldres likhet, ett accepterande som därefter bildar grunden för realpolitiska förändringar. Samtidigt tillskriver själva behandlingen grupper positiva och negativa värden. Att behandlas lika är ett bevis på att man *är* lika. Tingens ordning befäster sig självt. Därför har ökad standard för äldre också förts fram som ett budskap till samhället - äntligen ska alla förstå att äldre verkligen är lika! Bilden av äldre som lika skapar lika behandling av äldre som skapar bilden av äldre som lika etc.

Mot bakgrund av PRO:s grundläggande likhetssträvanden är det möjligt att se en förklaring till talet om den aktive pensionären. Aktivitet bevisar kort och gott en grundläggande likhet med de yngre generationerna. Betonandet av att äldre bör arbeta är ett sätt att bevisa att äldre kan arbeta (lika bra som andra) och att de därför är essentiellt lika de yngre generationerna. Äldre är inte omoderna, otidsenliga eller efterblivna. Gymnastiken, studierna, resorna och alla andra aktiviteter visar samma sak. Äldre har samma intressen som andra människor har, eftersom de är lika andra. Äldre är samma människor som de var som yngre. Huden har måhända blivit lite skrynklig, men inuti är man densamma. Eftersom äldre människor kan och vill göra samma saker som andra ska de inte särbehandlas negativt. PRO:s grundläggande strategi har därför inneburit ett accepterande av mellangenerationens typiska värden, som aktivitet, produktivitet, effektivitet, styrka, friskhet, oberoende etc. Dessa värden har kommit att bilda normen för det goda åldrandet. Sjukdom, passivitet, beroende, trötthet etc har kommit att betraktas som avvikande tillstånd. PRO:s strävanden har inneburit att de begrepp som betecknar skillnader mellan ålderskategorier blivit paradoxala. Genomgående betraktas ungdomlighet som något positivt, medan åldrandets beteckningar är mer svårtolkade: "att åldras utan att bli gammal", "att vara gammal men känna sig ung", "gammal eller ung på äldre dar".

Tolkat i förhållande till typologin om likhet och särart har det goda åldrandet framför allt relaterats till den produktiva/reproduktiva mellangenerationens norm. Det finns uttalanden om en differentierad likhet byggd på alla människors och gruppers unika värde, men som helhet är identifikationen med PR-generationen stark.

Detta val av strategi förtjänar att problematiseras något. Under 40-talets fattigvårdssamhälle gäller det för Riksorganisationen att avskilja de värdiga åldringarna från det övriga fattigvårdsklientelet. Detta görs genom ett betonande av att äldre människor arbetat och byggt upp samhället. Att de hamnat inom fattigvården beror på strukturella orsaker. Ett enskilt pensionssparande har inte varit möjligt och därför har samhället en moralisk skyldighet att sörja för pensionärernas ålderdom - inte som en gåva utan som en återbetalning. De fattiga åldringarna ska alltså inte blandas samman med arbetsskygga individer och alkoholisterna. Äldre människor är fullgoda medborgare i kraft av sina tidigare insatser. I denna vanliga tolkning knyts därmed medborgarbegreppet till specifika skyldigheter som pensionärerna per definition uppfyllt. Pensionärerna är en kategori som uppfyllt sin del av ett samhällskontrakt. Som en effekt av denna definition blir frågan om särartsförmåner känslig, eftersom särartsförmåner antyder svaghet och behovsprövning. Riksorganisationen lyckas förhandla sig till rabatter på SJ och bland medlemmar förekommer ett starkt tryck på fler förmåner. Under 50- och 60-talet känner sig organisationsledningen vid flera tillfällen nödsakad att markera den officiella hållningen, där pensionen ska täcka allt och markera pensionärens status som fullgod medborgare. Denna strategi bygger kan benämnas "förtjänstlinjen".

Som en alternativ väg förekommer under det tidiga 70-talet en debatt om begreppet medborgarlön. Socialstyrelsens chef Bror Rexed, en person som är väl sedd bland tidningens skribenter, föreslår en allmän medborgarlön vars nivå ligger högre än den pensionsnivå som Riksorganisationen för tillfället kräver. I tidningens tredje nummer 1973 diskuteras förslaget som en väg bort från särbestämmelser. PRO:s Representantskap ger (1973:3) förslaget om medborgarlön sitt stöd. I det följande numret kommenteras frågan vidare:

"Vad som är viktigt är, att pensionären försvinner som grupp i vårt samhälle och inbakas i samhället, vari han eller hon varit verksam som aktiv medborgare med samma rättigheter som före 67-årsdagen. Skilsmässan med samhället måste upphöras om ej klyftorna skall vidgas mellan medborgarna. Rätten att åldras skall vara okränkbar och utan belastning." (1972:4, s 20)

Det intressanta med detta ställningstagande är att pensionärerna sorteras in bland alla andra behövande människor. De "svaga" grupperna ska inte slåss inbördes. Kopplingen till arbetet försvinner och medborgarbegreppet får en innebörd där individens skyldigheter och förtjänster tonas ned. Möjligen kan man här tala om en "behovslinje", även om denna lanseras som en motsats till individuell behovsprövning.

Olika tolkningar av medborgarbegreppet återkommer i artiklar som gör gällande att pensionärerna bör behandlas som andra (eller förmånligare) på grund av sina tidigare gärningar, eller på grund av allas lika värde. Som exempel kan nämnas två liknande artiklar om pensionärernas rätt att dricka alkohol (1990:4) och röka (1994:5-6) på dagcentraler. I båda fallen har en grupp pensionärer i skrivelser vänt sig till myndigheter för att få tillstånd utverkade. I skrivelsen om alkoholservering binds rätten att ta sig en sup till maten till det faktum att pensionärerna slitit och gjort rätt för sig hela livet. I artikeln om rökförbudet menar pensionärer att de fråntas sitt människovärde om de inte får röka på dagcentralen.

Kampen mot utanförskapet

Jag ska avslutningsvis problematisera några övergripande strävanden som karaktäriserat tidningens innehåll under de senaste 50 åren. Som framgått av föregående avsnitt har PRO:s överordnade mål varit likhet med andra samhällsmedborgare. Denna likhetssträvan kan härledas ur ett motstånd mot negativ särbehandling. Äldre är lika och ska behandlas lika. Dessa strävanden efter likhet mellan pensionärer och andra människor kan sammanfattas i två parallella kamper:

1. Kampen mot utanförskap
2. Kampen för frihet

Kampen mot utanförskapet manifesteras i talet om segregation och integration (med föregångare som generationssplittring och kategoriklyvning). Särskilda pensionärlösningar som ålderdomshem och "åldringskolonier" har bekämpats till förmån för utvecklad service och hemtjänst. Utanförskapet har beskrivits i form av 40-talets elände, där åldringarna inte hade möjlighet att delta i samhälls- och nöjesliv, där boendet innebar ett undantag och där institutionerna innebar mänsklig degradering. Under 50- och 60-talet har kampen för rätt till arbete markerat strävan mot inklusion. Samma tema återkommer i en rad frågor om pensionärernas medinflytande, motsättningar och samarbete mellan generationer, talet om stämpling och diskriminering, samt talet om vikten av att räknas som en samhällsresurs.

Kampen för frihet har i flera frågor varit en del av integrationssträvanden. Pensioneringsreformerna har inneburit frihet från såväl marknad som fattigvårdens behovsprövade bistånd. Generella pensioner har lyft pensionärerna från sin tidigare kuvade position under fattigvårdens domän. Möjligheten att kunna dra sig tillbaka från arbetsmarknaden utan att vara helt utsliten har successivt ökat. Befrielsen från välgörenhetsorganisationer och samhällets låga förväntningar på äldre människor kan också ses som delar i en samhällelig inkludering. Den senare kampen har förts genom lanserandet av positiva förebilder och rekommenderade aktiviteter.

Även om frihet skapat jämlikhet kan frihetssträvanden också tolkas som exkluderande processer, medan inkluderande processer skapar det tvång som PRO sökt befria sig ifrån. Som anmärkts inledningsvis kan betydelsen av både allmänna folkpensioner tolkas på flera sätt. De folkpensioner som avkommodifierat åldringen, baseras på kronologi och skapar därmed ett nytt pensionärsbegrepp. Pensionärerna avskiljs från de produktiva åldrarna, med det funktionella åldrandets kvarhängande bild av oduglighet. I ett tredje steg kan emellertid en förbättrad konsumtionsnivå skapa en ny form av inklusion och en frihet att konsumera. Samma förhållande gäller gerontologin och geriatriken. Den särskilda åldersforskning som befriat pensionärerna från sjukdomsstigmat har samtidigt fört dem samman i en åldersbunden grupp, teoretiskt och institutionellt avskild från det övriga samhällets sjukvård.

De pensionärsaktiviteter som fört "åldringarna" ur 40-talets tristess och skapat en likvärdig fritid för äldre människor har resulterat i diskussioner om utvecklandet av en särskild pensionärskultur¹⁵.

Det tycks ha funnits en medvetenhet om denna dubbelhet inom PRO. Problemet har bland annat hanterats genom betonandet av folkpensionen som en återbetalning. Pensionen som rättighet har *förtjänats* genom årtal av hårt arbete, snarare än delats ut på basen av åldringarnas *behov* och oförmåga. De särskilda kurserna för äldre människor har explicit motiverats utifrån behovet av att skapa ett samhälle där alla människor behövs, alltså som ett slags steg mot ökad integrering snarare än ökad segregering.

Den komplexitet och tvetydighet som omger föreställningar om pensionärer har på flera områden präglat organisationens relation till andra samhälleliga aktörer. PRO eftersträvar och uppnår med tiden en omfattande medverkan i samhälleliga beslutsprocesser, via förtroenderåd inom kommun och landsting, status som remissorgan, medverkan i statliga utredningar och organ och överläggningsrätt med regering. Närheten till statens och marknadens sfärer leder till ständiga konflikter och kontroverser. PRO uttrycker att individen och inte arbetsmarknaden ska bestämma över pensioneringens inträde. Att arbeta vidare som äldre ska vara en rättighet men inte en skyldighet. Äldre ska räknas, men ändå inte räknas som en del av arbetskraften. Samma typ av resonemang förekommer gentemot stat, landsting och kommun. PRO:s aktiviteter och insatser ska berättiga organisationen till bidrag, men myndigheter ska aldrig få utkräva några motprestationer för dessa bidrag. Medlemmarna och organisationen ska vara, men ändå inte vara en del av samhällets omsorg.

Inom PRO har likhetsbegreppet i hög grad utgått från den arbetande vuxengenerationens norm. Den nära relationen till fackföreningsrörelsen och LO har antagligen varit av betydelse för denna syn. Utöver de fall där äldre människor ansetts som särskilt förtjänta på grund av retroaktiva insatser (att de tidigare arbetat och gjort rätt för sig), har det i tidningen funnits ringa utrymme för perspektiv som betonar äldre

¹⁵ Vilket är en av de frågor som undersöks av forskningsprogrammet "Åldrandets kultur", som sedan 1993 drivs i samarbete mellan Institutet för folklivsforskning vid Stockholms universitet och Forsknings- och Utvecklingsbyrån vid Socialtjänsten i Stockholm.

frigörelse från arbetets tvång, med hyllningar av fritidsmöjligheter innehåller samtidigt ett tema som skulle kunna utvecklas till ett särartstänkande. Möjligen står pensionärrörelsen här inför en förändring, där specifika pensionärsegenskaper och olikhet kommer att betonas. Fram till och med slutet av 70-talet och med en mjukare förlängning in på 90-talet har likhetens ideal, med de produktiva generationerna som norm, dominerat i tidningen PRO-Pensionären. Från 80-talet löses pensionärsidealet upp genom identifierandet av särskilda grupper som äldre kvinnor och äldre invandrare, samt ett friare tal om handikapp och åkommor som bemästras. Som tidigare framgått är det emellertid möjligt att göra flera olika tolkningar utifrån det redovisade materialet.

Avslutande kommentarer

Jag har inte ambitionen att i denna rapport strikt följa de olika delarna i Hilgartner & Bosks (1988) arenamodell. Begreppen har använts löst, som tolkningsramar. Jag ska emellertid avslutningsvis kort kommentera två organisatoriska förhållanden som tycks ha varit av betydelse för hur "bilden av de äldre" konstruerats i tidningen.

PRO har som organisation dragit politisk nytta av att normen för det goda åldrandet fokuserat mot aktivitet. Från starten har organisationens uttalade mål varit att kombinera äldrepolitisk kamp med trivselaktiviteter. Samtidigt har det uppstått en grumlighet omkring denna uppdelning, där den politiska styrkan hämtat legitimitet ur fritidsaktiviteterna. Även om det skulle vara så att 300 000 av organisationens medlemmar egentligen bara är intresserade av att umgås och ha trevligt, använder sig organisationen av deras röst för att driva politiska krav.

Talet om att hålla sig aktiv har klart och tydligt varit ett tal om att bli medlem och därefter aktivera sig i PRO. Detta fenomen kan exemplifieras i den uppsökande verksamheten och värvningarna av äldre LO-medlemmar. Organisationens behov av tillväxt har sporrat talet om aktivitet.

PRO är, nligt en modell som etableras under 50- och 60-talet, lösningen på pensionärens problem. Den som är ensam, isolerad eller passiv kan

söka sig till PRO och blir då aktiv, får gemenskap och glädje. Modellen, där problem och åtgärd binds samman har varit typiskt för PRO-Pensionärens rapportering.

Konsekvenserna av detta kan bäst överblickas vid en jämförelse mellan tre modeller för hur sociala problem *uppkommer* och *åtgärdas*. Inom en realistisk förklaringsmodell uppstår sociala problem innan de identifieras och åtgärdas. Man kan säga att befintliga sociala problem upptäcks. Därefter åtgärdas de och i bästa fall försvinner de därmed. Inom en konstruktivistisk (jfr Blumer 1971) är sociala problem något som uppstår genom kollektiva definitioner. Blumer bekräftar samtidigt den realistiska synen på relationen mellan uppkomst och åtgärd, genom att föreslå en femstegsmodell för sociala problems naturliga historia.

Min avsikt är att avslutningsvis ifrågasätta ordningen för problemens relation till lösningar, genom att föreslå en tredje modell, vilken bygger på etablerandet av problemlösande strukturer (jfr Foucault 1992, s 13-17). Denna har stöd i studien av PRO-Pensionären och visar att det inte finns en naturlig och lagbunden ordning mellan problem och lösning. Ibland kommer lösningen samtidigt med problemet, ibland tycks lösningen egga framväxten av nya problem.

Vad studien visar är att det under 50- och 60-talen etableras vissa grundmönster för hur pensionärens problem beskrivs och hanteras. Denna grundmodell, vars lösning alltså är medlemskap och aktivitet i PRO, söker ständigt nya problem att ta hand om. Friskvårds-satsningarna och ensamhetsdebatten under 80-talet är exempel på detta. PRO:s befintliga verksamhet omdefinieras som friskvård i samband med att de äldres hälsoproblem görs till en fråga för organisationen. Väntjänsten producerar ett mer aktivt tal om ensamhet. Jag menar inte att problem som ensamhet och ohälsa inte existerar, utan pekar bara på att deras framväxt och specifika utformning i PRO-Pensionären kan bindas samman med arenans befintliga lösningar, som så att säga suger åt sig och formar nya pensionärsproblem.

ENGLISH SUMMARY¹⁶

Introduction

The aim of this study is to discuss images of old age and ageing, that has been produced in the Swedish old age magazine "PRO-Pensionären". This is the magazine of the largest Swedish organisation for retired people - PRO. The total amount of issues studied (1941-1995) is 327.

The investigation of images of ageing in old age magazines may be specified in a number of questions: What is successful and unsuccessful ageing? What kind of qualities and actions are described, endorsed and condemned for old people? What kind of issues are regarded as old age issues? How are old people treated in society, and how should they be treated, according to the magazine? What differences and similarities are discussed in relation to other social categories and within the category of old age itself?

In Sweden the four largest organisations for pensioners have close to 700 000 members together. This it not to say that 40% of the elderly population are members. Some people join before the age of 65 and some are members in more than one organisation. The figures does however show that the organisations are quite large.

My interest lies with the two organisations: PRO with nearly 400 000 members and SPF that has close to 200 000. Both organisations were founded around 1940 as a result of political intentions and recreational needs among elderly people.

While SPF remained small until the mid 70:s, PRO soon became a large political movement in close contact with the government and the ruling Social democratic party. In 1957 it started organising recreational activities in large scale - gymnastics, hobbies, crafts, education and travelling.

¹⁶ The English summary has not been translated or submitted to examination by any professional translator. This is due to the preliminary nature of the study.

PRO has 3 main purposes:

1. To act as a political organisation in old age issues.
2. To provide its members with advice and service.
3. To organise leisure activities.

The PRO-magazine started in 1941. The main content has been political articles, information, reports and amusement reading. The text has been politically coherent and it is clear that the magazine has been a tool for the organisation. Internal criticism and different opinions have been rare.

Theoretical framework

The opposed concepts of activity/passivity and integration/segregation provide important themes in the study of the PRO-magazines. Both are attached to scientific discourses that has been closely linked to the development of the welfare state. Analytically I use a model of sameness and difference to discuss the images of old age produced in the PRO-magazine, how old people are related to other social categories and how the internal qualities of the category of "the old" are discussed.

In the present study I use a social constructionist model that stresses the importance of arenas where images and problems emerge. Hilgartner & Bosk (1988) has provided an ecological model, where the formation of social problems depend on qualities that belong to the arenas where they are marketed. There is a limited amount of attention for each kind of problem as well as for separate definitions of the same problem. Success and failure depend on how the problem match cultural and political assumptions and institutional rhythms of different arenas. The arenas-model puts a focus on old people as participants in the process of constructing images, rather than victims of societal ageism.

I view PRO and its magazine as an arena that may be analysed according to the framework above. However, it is important to note that the arena of PRO is embedded in a system of arenas - government, media, science and other organisations. There is an overflow, where the images promoted in the PRO-arena may be interpreted as a local adaptation to other arenas. Since the present study deal with the PRO-

magazines, interpretation of the old age images will focus on internal factors.

Political strives

During its existence, the PRO-magazine has sent out several strong messages to its members. It has created images of ageing - what it is and what it should be. It has also made statements on how elderly should be treated by the society in contrast to how they are treated.

A review of the total edition of the magazine reveals two major "opposed" images of old age and elderly people. These appear in a number of different situations and examples:

First: The image of "strength", where old people are described as, active, healthy, competent - resources in society, consumers of goods and leisure activities.

Second: The "victim" image, where old people are described as sick, poor, lonely, discriminated - victims of criminals, smart businessmen and government cutbacks.

The strength and victim images apply to old people in different situations, but also mark divisions and categorisations within the group. The appearance of strength and victim images are often complex and paradoxical. Some activities seem to promote a mix of both.

The most prominent political statement can be summarised as a strategy for equality and social inclusion: *Old people are essentially the same as everyone else and should therefore be treated the same. Pensioners must not be segregated or discriminated due to their age. Growing old does not equal weakness and dependency.* This strategy has influenced most of the organisations' political statements about pensions, retirement age, housing, healthcare and other services. Political change and improvements for old people has been motivated by old being the same as others rather than different. In general the organisation has not argued that old people should be treated favourably because they are

sick, weak and dependent. (There have been several exceptions to this rule.)

Since the early 40:s the welfare situation for pensioners have increased dramatically. During the late 30:s every third pensioner in Sweden were dependent on welfare. Retirement after work meant rest. The time between retirement and death has increased, as well as health, economy, housing and other living conditions. It is possible to view the PRO:s political strive in the magazine as a combination of talk about liberation and inclusion.

Liberation from

- the poor-law system. Not to be dependent on means-tested poverty-aid and the traditional old-age homes (which where associated with poverty) (1941-1975).
- the dependency on the market and the workplace (decommodification). To be able to retire and prosper (1941-1965).
- exploiting welfare-agents who want to take care of the old (1957-1965).
- low expectations of retirement. To be able to retire to leisure-life and freedom of choice activities (1965--).

Towards integration and inclusion:

- To be viewed and counted as equal, to be treated as equal (1941--)
(Being offered equal health care, having the right to hold political posts.)
- Living integrated in apartments among other people, actions against old-age homes and other forms of category-living (1949-1975).
- Separating old age from sickness (1949-1975).
- Having the right to work after retirement (1950-1970, 1986-1990).
- Being able to consume and live in the same way as before retirement (1965--).
- Promoting the contact between different generations (1970--).
- Contributing to society without participation in the working life.
(To be counted as resources in society 1980--).

Some of the liberation-issues can be seen as parts of the struggle towards social inclusion. The old-age pension reform 1946 meant that many pensioners were released from a marginal position and the stigma of poverty. Several issues are problematic and in some ways paradoxical. During the 50:s and 60:s PRO demanded higher pensions and a lowering of the age of retirement. This meant more freedom and decommmodification. At the same time the organisation launched massive campaigns to prove that old people were effective and useful in working-life. The organisation argued that it was healthy to stay at work, that society needed the elderly workforce. One could conclude that this talk raised the socially accepted retirement age.

The universal construction of the old age pension is in itself problematic. Pensioners have benefited from the reforms, but at the same time stereotypes about "the elderly" as dependent and needing have flourished. A third interpretation is that universal pensions have promoted the development of the pensioner as an equal consumer.

Similar paradoxes may be traced in several issues. The emergence of gerontology and geriatrics created an interest for previously neglected groups as "the old" and "the sick old". But this development could at the same time be interpreted as

- a. the division between old people and society. Why should old people be treated by a special age related form of knowledge?
- b. the division within the category of "the old" itself. Healthy "normal" ageing is separated from sick "abnormal" ageing.

During the debate on the old age homes it was clear that PRO demanded a separation between the normally aged and the sick. The organisation promoted the development of gerontology for the healthy and geriatrics for the sick, home care for the healthy and hospitals for the sick. Was this inclusion of the many by exclusion of the few? Maybe, but one has to remember that previously nobody took any kind of interest in the sickness of the sick old. They were just old. No one tried to rehabilitate the old and sick before they were labelled sick instead of old.

Indeed, there has been some fundamental contradictions in the history of PRO. Is it, for instance, possible to start a special organisation for pensioners and at the same time argue that old people are the same as

everybody else? Why should they have their own organisations with special activities?

Positive ageing

It is possible to identify several models of successful ageing (or old age roles) that has been suggested and promoted in the magazine.

The most prominent suggestion on how old people should live their lives has been developed since the early 50:s. *Old people must stay active.* This sentence is repeated everywhere, supported by scientists and described in interviews of role-models. Active life is linked to independence, friendship, happiness and health. Passive living is condemned and linked to isolation, unhappiness, illness and death. And of course, a way to stay active is to participate in the activities of the organisation. Emphasising activity promotes organisational growth.

During the 40:s the concept of successful ageing is confused and unclear. Before the pension-reform in the late 40:s poverty is frequent among old people, who thus are described as living outside society. This is of course the period where descriptions of weakness are most frequent. The first attempts to create a role-model for the pensioner focus' on a positive view of the outsider. Old people have stepped of the train and are able to walk around, observing and remembering, talking to strangers and sitting on park-benches. Old people look back at their lives and follow the seasonal changes in nature.

During the 50:s and 60:s the pensioner becomes a worker. Politically the organisation strives towards a lowering of the retirement age. At the same time, articles about the necessity of work, makes the socially acceptable retirement age higher. The magazine is full of articles where pensioners are told that they must continue to work in order to feel well, that old people are as effective workers as everybody else and that the development of the welfare state is depending on the work by the pensioners. Old people are described as resources in relation to the workplace.

In the 60:s and 70:s a new role as pensioner emerges. There is an increasing interest in the becoming of a pensioner. What do you do when you are retired? How do you adjust to this new role? Old age is described as a possibility, where life may provide new qualities. The pensioners can devote their new freedom to leisure activities. Previously these activities have replaced work, now they gain a quality of their own. The pensioner as a well-off consumer emerges.

If the 70:s means freedom, the pensioners of the 80:s are recommended to get involved in society. Old people are described as resources, but not in relation to the work-place but to society as a whole. The pensioner is recommended to participate in political decision making, and visit schools and pre-schools. Old people have knowledge that is important to pass on to younger generations. Everybody is needed in society.

To this I could add that the 80:s and 90:s seem to split the images of the pensioner. Government cutbacks are met with articles on how old people are negatively affected and discriminated. While some parts of the magazine describe how old people travel around the world, other articles discuss the crisis of the welfare state and the new poor pensioners.

So how do one interpret the models of successful ageing?

First I would like to remark that roles and models have focused on the pensioner as a man. The problems that are discussed are those of men (to stay at work or to retire and develop a new role). This androcentrism is evident in the magazine as a whole and in the organisation as well. Most members are women but the elected representatives have been men. There is a shift in this dominance during the 70:s, and some people would probably call the magazine of the 90:s feminine.

The development of positive ageing in the magazine may be interpreted as an alternative to negative stereotypes on ageing. Pensioners have been given recommendations on how to develop new roles.

At the same time the models proposed may be interpreted as a total adaptation to some common images and trends in society. Cultural

beliefs have been promoted and spread among the members of the organisation. The pensioner as a worker during the 50:s is an adaptation to the needs of the labour market. The tribute to activities has a lot in common with the activity paradigm in gerontology. Still I would argue that this interpretation does not provide a full understanding of the material. What I would like to stress is that the images promoted also reflect the political strives and goals of the organisation. Images of positive ageing have promoted the organisations' fundamental strive towards equality. Health, activity, strength, and efficiency are typical qualities of the younger generations. Being able to work is a proof of sameness and equality. When the magazine writes about old people being active and productive, it in fact writes that old people are the same as before they were old.

LITTERATUR

- Abercombie, N., Hill, S. & Turner, B. S. (1994). *The Penguin Dictionary of Sociology* (3:e uppl). Harmondsworth: Penguin Books.
- Andersson, B. (1983). Pensionärsörelsen - utnyttjade och outnyttjade maktresurser: Exemplet Göteborg 1938-79. I Odén, B., Svanborg, A. & Tornstam, L. *Äldre i samhället - förr, nu och i framtiden: Del 2: Probleminventeringar*, s 210-232. Stockholm: LiberFörlag.
- Andersson, P. (1967). *Pseudonymregister*. Lund: Bibliotekstjänst.
- Bengtsson, M. & Hjelm, B. (1973). *Sociologisk uppslagsbok*. Stockholm: Raben & Sjögren.
- Berger, P. L. & Luckman, T. (1967). *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Anchor Books.
- Berggren, A-M. (1987). *Likhet eller särart harmoni eller konflikt: En analys av kvinnorörelsens idéer med utgångspunkt i utvecklingen i USA under 1960- och 70-talen*. Diss. Historiska institutionen Göteborgs Universitet.
- Binstock, R. H. (1974). Aging and the Future of American Politics. *The Annals of the American Academy*. 1974, 425, s 201-212.
- Binstock, R. H. (1983). The Aged as Scapegoat. *The Gerontologist*. 1983, vol 23, 2, s 136-143.
- Binstock, R. H. & Day, C. L. (1996). Aging and Politics. I Binstock, R. H. & George. L. K. *Handbook of Aging and the Social Sciences* (4 ed): Academic Press, inc.
- Balikie, A. (1990). The Emerging Political Power of the Elderly in Britain 1908-1948. *Ageing and Society*, 1990, 10, s 17-39.
- Blumer, H. (1971). Social Problems as Collective Behavior. *Social Problems*. 1971, vol 18, s 298-306.

- Butler, R. (1969). Age-ism: Another Form of Bigotry. *The Gerontologist*. 1969, 9, s 243-246.
- Bytheway, B. (1995). *Ageism*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- Cumming, E. & Henry, W. E. (1961). *Growing Old: The Process of Disengagement*. New York: Basic Books.
- Czarniawska-Joerges, B. (1995). Narration or science? Collapsing the Division in Organization Studies. *Organization*. 1995, 2, 1, s 11-33.
- Czarniawska, B. (1997). *Narrating the Organization: Dramas of Institutional Identity*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Daatland, S-O. (1995). Aldersforskning og socialpolitikk: Dominerende paradigmer och kritiske alternativer. i Daatland, S-O. & Solem, P-E. *Aldersforskning i kritisk lys*. Norsk Gerontologisk Institutt. Rapport nr 2/1995.
- Edebalk, P. G. (1990:4). *Hemmaboendeideologins genombrott - åldrvårds och socialpolitik 1945-1965*. Meddelanden från socialhögskolan, 1990:4, Lund.
- Edebalk, P. G. (1991). *Drömmen om ålderdomshemmet - Åldrvårds och socialpolitik 1900-1952*. Meddelanden från Socialhögskolan, 1991:5, Lund.
- Elmér, Å. (1960), *Folkpensioneringen i Sverige: med särskild hänsyn till ålderspensioneringen*, Diss, Lund: CWK Gleerup.
- Elmér, Å. (1967), *Pensionärernas kvartssekel: 1942-1967* (Pensionärernas Riksorganisation), Malmö: Tryckeri AB Framtiden.
- Elmér, Å. & Tidman, Y. (1977), *En folkrörelse fyller 35: 1942-1947* (Pensionärernas Riksorganisation), Arlöv: AB Perfekta tryck.
- Featherstone, M. & Hepworth, M. (1995), *Images of Positive Aging: A Case Study of Retirement Chose Magazine*. i Featherstone, M, & Wernick, A. *Images of Aging - Cultural Representations of Later Life*, London and New York: Routledge.
- Foucault, M. (1992). *Vansinnets historia undet den klassiska epoken* (4:e uppl.). Lund: Arkiv förlag.

- Gaunt, D. (1992). Åldershets och åldersskiktning i det moderna samhället. *Framtider*, 1992, 1, s 5-9.
- Gaunt, D. (1995). Ivar Lo, de radikala pensionärerna och striden mot ålderdomshemmen 1949. *Socialvetenskaplig Tidskrift*, 1995, 2, 4, s 370-389.
- Hazan, H. (1994), *Old age: Constructions and Reconstructions*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Helander, J. (1984). *Yngre äldre: Tillväxt och mognad*. Älvsjö: Skeab Förlag.
- Hilgartner, S. & Bosk, C. L. (1988). The Rise and Fall of Social Problems: A Public Arenas Model. *American Journal of Sociology*, 1988, vol 94, nr 1, s 53-78.
- Hirdman, Y. (1986). Särart-Likhet: Kvinnorörelsens scylla och karybdis? Reflektioner utifrån spröda empiriska iakttagelser rörande svensk kvinnohistoria under 1900-talet. I Fredriksen, I. & Rømer, H. (red) *Rapport fra det 2. nordiske kvinnehistoriemøde 1985: Kvinder, mentalitet, arbejde*. Aarhus Universitetsforlag.
- Hirdman, Y. (1988), Genussystemet - reflexioner kring kvinnors sociala underordning, *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*, 1988, 3, s 49-63.
- Kaye Carlile, M. (1969). The Politics of Age: Interest Group or Social Movement? *The Gerontologist*, 1969, 9, 4, s 259-263.
- Kuipers, J. A. & Bengtsson, V. L. (1973). Social Breakdown and Competence: A Model of Normal Aging. *Human Development*, 1973, 16, s 181-201.
- Liljeström, R. (1983). Går det att förena likhet och särart? I Aniansson, E., Borgström, E., Holm, U-C., Wikander, U., Winlund, E. & Åberg, I. (Red). *Rapport från Kvinnouniversitetet: Vetenskap, Patriarkat och makt*. Stockholm: Förlaget Akademitlitteratur AB.
- Lo-Johansson, I. & Järlås, S. (1949). *Ålderdom*. Stockholm: Veckotidningen Vi/KF:s Bokförlag.

- Mauss, A. L. (1975). *Social Problems as Social Movements*. New York: J- B. Lippincott Company.
- Meeuwisse, A. (1997). *Vänskap och organisering: En studie av Fountain House-rörelsen*. Lund: Arkiv Förlag.
- Phillipson, C. (1982). *Capitalism and the Construction of Old Age*. London: The Macmillan Press.
- Phillipson, C. & Walker, A. (1986). Conclusion: Alternative Forms of Policy and Practice. I Phillipson, C. & Walker, A. *Ageing and social policy*. Aldershot: Gower Publishing Company.
- PRO-Pensionären 1992:4, Jubileumsnummer.
- Olsson Hort, S-E. (1992). *Segregation - ett svenskt dilemma? Socialpolitiska och sociologiska synpunkter*. Finansdepartementet. Bil. 9 till Långtidsutredningen 1992.
- Scott, J. (1988). Deconstructing Equality-Versus-Difference: Or, the Uses of Poststructuralist Theory for Feminism. *Feminist Studies*. 1988, Vol 14, 1, s 33-50.
- Scott, W. R. (1992). *The Organization of Environments: Network, Cultural, and Historical Elements*. I Meyer, J. W. & Scott, W. R., *Organizational Environments: Ritual and Rationality*. s 155-175. Newbury Park: Sage Publications.
- SOU 1946:65. Arbetsterapi, ett led i sjukvården. Rapport från en studieresa i USA. Severin, E. (Kommitténs för partiellt arbetsföra betänkanden, bil nr 2).
- SOU 1947:44. Utredningar och förslag angående sysselsättnings- och arbetsterapi vid vissa sjukhus och vårdanstalter m.m. (Kommitténs för partiellt arbetsföra betänkanden III, Statens sjukhusutrednings av år 1943 betänkande III).
- SOU 1977:98. Pensionär '75 - en kartläggning med framtidsaspekter (Pensionärsundersökningen).
- Spector, M. & Kitsuse, J. I. (1977). *Constructing Social Problems*. Menlo Park, California: Cummings Publishing Company.

- SPF: 50 år med Sveriges Pensionärs Förbund, SPF:s Förlag.
- Sutorius, U. (1996). *Arbeta! Mot passivitet och isolering! Kampen för medelålders och äldres rätt till arbete och aktivitet i Sverige 1950-1990*. Rapport från forskningsprogrammet Åldrandets kultur. FoU-rapport 1996:19. Socialtjänsten. Stockholm.
- von Sydow, W. (1936). *Publicistklubbens Porträttmatrikel*. Stockholm: Publicistklubbens Förlag.
- Tidman, Y. (1982), *PRO 40 år: Minnesskrift vid Pensionärernas Riksorganisations 40-årsjubileum 1982*, Malmö: Perfekta Tryck AB.
- Tornstam, L. (1992). *Åldrandets socialpsykologi* (4 uppl.). Rabén & Sjögren.
- Tornstam, L. (1993). En kritisk tillbakablick och nya perspektiv i gerontologisk forskning. i Odén, B., Svanborg, A. & Tornstam, L. *Att åldras i Sverige*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Townsend, P. (1986). Ageism and social policy. I Phillipson, C. & Walker, A. *Aging and social policy*. Aldershot: Gower Publishing Company.
- Wallander, K. (1982), *Metallarbetaren och litteraturen - Det litterära stoffet i en svensk fackförbundstidning 1890-1978*, Diss. Litteraturvetenskapliga institutionen, Avdelningen för pressforskning, Lunds Universitet.
- Wersäll, B. M. (1989), *Veckotidningsnovellen 1950-1975 - en sociologisk analys*, Diss. Lunds Universitet.
- Wijmark, G. (1952). *Publicistklubbens Porträttmatrikel*. Stockholm: Åhlen & Åkerlund Förlag.

OTRYCKTA KÄLLOR

- Edebalk, P. G. (1997). Brev till författaren med kommentarer om svensk socialpolitik och pensionärsorganisationerna.
- Intervju med Åke Elmér, 961213 (bandinspelning)
- Intervju med Lars Sandberg, 970221 (bandinspelning)
- Intervju med Yngve Tidman, 961216 (bandinspelning)

REFERERADE ARTIKLAR UR PRO-PENSIONÄREN

Årgång, nummer, sida, titel, författare.

1941:1, s 1, "Öppet brev" från socialminister Gustav Möller.

1941:1, s 15, 18-19, 21, 23, De gamlas resor fira 25-årsjubileum. Å. L.

1941:1, s 25, 27, 29, 31, G.-T:s glada cabareter, GUS.

1941:1, s 31-32, Flera glädjespridare, Peem.

1941:1, s 9-14, Från "fattighus" och vindsskrubbar till pensionärshem, Einar Andersson.

1941:1, s 4-5, Om ålderdom och ålderskrämpor, Bertil von Friesen.

1941:2, s 14-15, Folkpensionärer eller Hedersledamöter?, Ludvig Nordström.

1942:1, s 8-9, Malmö Pensionärsförening, Karl Pettersson.

1942:2, s 12, Folkpensionärerna och bostadsfrågan, Edvin Thorsén.

1942:2, s 3, Malmö stad bygger nya pensionärshem, Axel E Svensson.

1942:3, s 16-17, Folkpensionärer eller Hedersledamöter?, Ludvig Nordström.

1942:3, s 19, 21, Från karuselldirektör till folkpensionär, Herman Lindholm.

1943:3, s 2, Pensionärsfrågor, Stefan Oljelund.

1944:2, s 10, Om ålderdom och ålderskrämpor, Bertil von Friesen.

1945:2, s 12-13, Sveriges Folkpensionärers Riksorganisation - verksamheten 1942-1944, Styrelsen.

1945:5, s 3-4, Ålderdomen skall icke och behöver icke vara en ångest, Ludvig Nordström.

1945:5, s 7, "Folkpensionär", Stefan Oljelund.

1946:2, s 24 (baksidan), Snart är sommaren här... Låt våra gamla komma ut i solen.

1946:3, s 3-4, Samling kring vår riksorganisation, Lars Martin Wåhlberg.

1947:1, s 2, Fem år (De elva punkterna), Stefan Oljelund.

1947:1, s 5, Verkliga ålderdomshem, G. E-g.

1948:2, s 13, Omvårdnaden av äldre, Greta Hamrin.

1949:1, s 2, Bostadsutredningen, Y-G-n.

1949:1, s 6, Pensionärshemmen under debatt.

1949:2, s 2-3, Lo-Johansson och pensionärerna.

1949:3, s 2, Pensionärshemmen, Y. G-n.

1949:3, s 27, Folkpensionär berättar, Majolin.

1949:3, s 29-30, Nu betalar vår Herre värmen, Pers Påg.

1950:1, s 13-14, Samtal med Konrad Nilsson, Pers Påg.

1950:1, s 9, Gammalt och nytt om fattigvårdsproblemet, L-rg.

1950:2, s 8-9, Soffa och pension. Fritz Bengtsson.

1950:2, s 12-14, Far och son, Ragnar Holmström.

1950:3, s 8-9, Produktionen av bostäder får ny inriktning.

- 1950:5, Annons insidan: "Hej Gubbar!"
- 1950:5, s 53-55, Kamp för hemmet. Fritz Bengtsson.
- 1951:1, s 16-17, En odlarebragd i det tysta.
- 1951:3, s 11-13, Åldringsvården ett brännande problem i vårt land.
- 1952:1, s 2, Åldringarnas århundrade, G. Nzn.
- 1953:2, s 16-18, Ålderdomen kan bli en lycklig och verksam period av vårt liv, Yngve Tidman.
- 1953:5, s 15-16, Hemvården av kroniskt sjuka i Malmö, Ragnar Huss.
- 1953:5, s 41-45, Åldringarnas hemhjälp.
- 1954:1, s 12-13, Renhållningsbas blev skildrare av sekelskiftets skärgårdsliv, Konrad J. Rydeberg.
- 1954:1, s 3-7, Fem års ålderdomskampanj, Ivar Lo-Johansson.
- 1954:2, s 14, Arbetsgivare i USA tar vara på äldre arbetares skicklighet.
- 1954:3, s 25-31, Ålderssjukdomarna och sjukvårdsorganisationen, Sven Erlandsson.
- 1954:4, s 13, Trygghetsbehovet allmänmänskligt.
- 1955:1, s 15, Bristerna i sinnessjukvården återverkar på ålderdomshemmen.
- 1954:5, s 24, Åldringsvård ofta en bostadsfråga.
- 1955:2A, 3-4, Viktiga folkpensionärsproblem belysta vid distriktskonferens i Göteborg, C. J. Björklund.
- 1955:2B, s 14-15, Hur länge kan man fortsätta arbeta?

1955:2C, s 25-26, Förströelse verkar som livselixir, Ali Berggren.

1955:5A, 36-37, Människans aktiva levnadstid väntas bli avsevärt förlängd de närmaste decennierna.

1955:5B, s 45, Ökad medellivslängd minskar förgubbningen.

1956:1, s 7, En seger för Ivar-Lo

1956:1, s 3-5, Ekonomisk trygghet och goda bostäder huvudpunkter i åldringsvårdsutredning.

1956:1, Privathem med kollektivets fördelar.

1956:2, s 9-10, 12, Trygghet och rätt till arbete bör finnas även för äldre.

1956:3, s 1, Arbetschans åt gamla, Ledaren.

1956:3, s 7, Åldring bör få stanna i sin miljö.

1956:4, s 3-5, 30, Chanser till jobb åt pensionärer - intressant försök i Danmark, Y.

1956:5, s 2, 10, Öka RO:s slagkraft.

1956:5, s 16, Frivilliga behövs i åldringsvården.

1957:1, s 12-13, Behövs det nya organisationer för de svenska folkpensionärerna?, C. J. Björklund.

1957:2, s 15, 5.000 personer sysselsatta i hemvård av gamla och sjuka.

1957:4, s 17, Instruktionskurs i Gävleborgs län, A. M. Pettersson.

1957:5, s 3-4, Uppvaktning av socialministern om högre gräns för skattefrihet.

1958:2, s 29-30, Sysselsättningsfrågan, V. J.

1958:1A, s 23, De flesta äldre vill fortsätta sitt arbete.

- 1958:1B, s 25, Längre liv ger större arbetsföret.
- 1958:2, s 29-30, Sysselsättningsfrågan, V. J.
- 1958:4, s 21-22, Professor Folke Henschen - åldersforskningens pionjär, C. J. Björklund.
- 1958:4, s 16, Ej välgörenhet utan affär anställa äldre människor, Lois Cassels.
- 1959:1, "insidan", Pensionärsgymnastiken i Malmö en fullträff, E. Malmsjö.
- 1959:1, s 2-4, Riksorganisationen ger 10.000 till stöd åt åldersforskning.
- 1959:3, s 18, Kring föreningslivet: Varför besöker vi våra föreningsmöten?, V. J.
- 1959:4, s 4-7, Människan kan bli 150 år.
- 1959:5, s 17, Uppvaktning av LO och regeringen om åldersforskning.
- 1960:3, s 12-13, 24, Krafttag behövs för att ge folkpensionärerna ordentliga bostäder: 25 procent av pensionärerna har undermåliga bostäder.
- 1960:4, s 6, Omskolad pensionär en god tillgång för våra hantverksyrken.
- 1960:4, s 13, Tag vara på den äldre arbetskraften.
- 1961:3, s, 22, Handlingsprogram för RO, Ledaren.
- 1961:4, s 2, Pensionärer - Slut leden!, Ledaren.
- 1961:5, s 2, Tillsyn av åldringar, Axel E Svensson.
- 1961:5, s 10-13, Pensionärerna stor köpkraftig grupp: Modet på väg upptäcka de äldre.
- 1962:1, s 28-29, uppvaktning av minister.

1962:1, s 10-11, Tillsyn av åldringar uppgift för pensionärsrörelsen, Axel E Svensson.

1962:3, s 6-7, RO-Ordföranden kommenterar..., Axel E Svensson.

1963:1, s 26, Landstingen bör överta sociala åldringsvården föreslår ÖHS-kommittén.

1963:3, s 2, Åldringsvårdens dilemma, Ledaren.

1963:4, s 9-10, 32, RO-Ordföranden kommenterar... Lösning i åldringsvårdsfrågan. Axel E Svensson.

1963:4, s 2-3, Krutgubbar och valfrihet ämnen för pensionärernas studieintresse, Valter Ekberg.

1963:5, s 45, Åldringsvården en öppen fråga, Axel E Svensson.

1964:1, s 2, Offensiv mot dåliga bostäder för äldre.

1964:2, s 22-23, Låt pensionärerna medverka i undersökningen om åldringsbostäderna.

1964:3, s 5-6, Kollektivt högklassigt pensionärshem i Malmö.

1964:3, s 27, Framtidens pensionärsbostad, Axel E Svensson.

1964:3, s 27, RO-Ordföranden kommenterar..., Axel E Svensson.

1964:4, s 22-24, Vita lögner, Harry Oscarsson

1964:5, s 2, Våra pensionärsbostäder.

1964:5, s 10-11, 57, 59, Väva rya eller läsa språk? Våg av pensionärsaktivitet över hela landet, Valter Ekberg.

1965:1, s 22-23, RO-Ordföranden kommenterar: Vålgörenhetens ändalykt, Axel E Svensson.

- 1965:3, s 6, Kongressuttalanden (Hemställan till regeringen).
- 1965:4, s 16-18, Att åldras i Danmark.
- 1965:5, s 55, Pensionärernas bostadskrav.
- 1966:1, s 7-8, Utbyggnad av sjukhem lättar trycket på ålderdomshemmen.
- 1966:2, s 3-4, Fritidsledare inom pensionärsrörelsen.
- 1966:3, s 2-3, P.R.O. och Hälsoresor för hälsa och rekreation.
- 1967:2, s 42, Vi reser med Reso: Samarbete för billigare resor.
- 1967:3, s 25, Lämplig pensionärsbostad.
- 1967:5, s 56, Pensionärsaktion om tvårumslägenheter och glesbygdsproblem.
- 1969:3, s 4-5, 31-32, Pensionärsrörelsens styrka har ökat under kongressperioden.
Valter Ekberg.
- 1968:1, s 18-19, 30, Upp till kamp alla "åldringar" över 35!
- 1968:3, s 5, PRO-krav realiserar - pensionärslägenheter.
- 1968:4, s 6, Framtidens ålderdomshem blir pensionärshotell.
- 1968:4, s 26, Sluta dalta: Gnesta-Kalle slutar med pensionärsprogrammet "Våra Favoriter", Yngve Tidman.
- 1968:5, s 48-49, RO-Ordföranden kommenterar... Våra favoriter, Axel E Svensson.
- 1969:1, s 24- 25, RO-Ordföranden kommenterar... Socialvården och åldringarna, Axel E Svensson.
- 1969:4, 3-5, 28-29, Hälsokontroll av pensionärer...

1969:5, s 48-49, Storrådslag över hela landet om rätt till god bostad.

1970:1, s 6-7, 27, PRO-toppen i ord och bild: Satsning på bättre ekonomiska villkor och fritid.

1970:2, s 3, Pensionärsbostäder och service krav på distriktskonferenser.

1970:3, s 33, Stöd fritidsverksamheten via pensionärsrörelsen.

1970:4, s 24-25, RO-Ordföranden kommenterar... Harpsundskonferensen, Axel E Svensson.

1971:1, s 14-15, Malmöundersökning understryker PRO-krav om ålderdomshem.

1972:1, s 16-17, Nu har du tid att förverkliga livsdrömmen.

1971:5, Sitt inte hemma och "uggla"... det får du ingen gemenskap av - Kom med oss!

1972:2, s 12-13, Pensionärsförening skriver historia - Skolväsendet i skånsk socken för 200 år sedan.

1972:2, s 26, Hemma hos oss: Vad man längtar efter pensionsåldern, M.

1972:3, s 18, Han gör konstverk av 55 sorters frön.

1972:3, s 5-6, PRO ansluter sig till Rexed-förslag om garanterad inkomst.

1972:3, s 28-29, Insändare: Angående skattefri folkpension, Bo Ljungqvist. Svar på insändaren, Axel E Svensson.

1972:4, s 1, Är förtidspensioneringen ett fel?, Ledaren.

1972:4, s 26, Hemma hos oss - Vad gör du av dina bästa år?, M.

1972: 5, s 28-29, PRO-brev till Olof Palme med anhållan om stöd. Öppet brev från repskapet.

- 1972:5, s 37, Att bli pensionär, Sven strömlad.
- 1972:5, s 60, Högre avgifter på ålderdomshem, Axel E Svensson.
- 1973:1, s 28, Genombrott för PRO-krav, Axel E Svensson.
- 1973:3, s 14-15, Institutionsmiljö tvättas bort i nytt center för pensionärer.
- 1973:4, s 26-27, Förhandlingsrätt, hemservice och bättre kommunikation krav i PRO:s handlingsprogram.
- 1973:3, s 12, Upp till kamp pensionärer, Lennart Berger
- 1973:5, s 57, 61, Stridsrop från Orsa: Gå till storms mot gubbväldet!, Karin Linneborn.
- 1974:1, s 16, Skriv till Pensionären! Mitt liv som pensionär.
- 1974:2, s 2-5, Att vara pensionär kan för många kännas svårt: Rikedom på fritid gör det lätt att slösa.
- 1974:2, s 30-31, Pensionärstid.
- 1974:4, s 1, Åldringsexplosionen, Ledaren.
- 1974:4, s 3-4, Kartläggning av de äldres situation i samhället.
- 1974:4, s 20, Vårt skatteproblem.
- 1974:4, s 26-28, Facit av jämtlandsundersökning: PRO ska vara en intresseorganisation. Bättre information till blivande pensionärer. Valter Ekberg.
- 1974:4, s 14-15, Studier med mening drivs i vår förening! PRO-inriktning på årets fritidsverksamhet, Valter Ekberg.
- 1975:4, s 14-15, Aktiva pensionärer i samverkan: En ny kurstyp prövas i Nacka, Karl L de Vylder.

- 1975:4, s 28, Hur man lär sig att bli pensionär.
- 1975:4, s 26, Hemma hos oss - En nöjd pensionär, M.
- 1975:5, s 10-13, PRO kräver större insatser för vården av de äldre.
- 1976:4, s 2-4, "PRO för alla pensionärer" Henric Antonsson.
- 1976:2, s 4, Kurs för nyblivna pensionärer - en angelägen uppgift, Karl L de Vylder.
- 1976:3, s 2-4, Nu skall långvården prioriteras: Politiker och pensionärsrepresentanter i överläggning på Harpsund, Valter Ekberg.
- 1976:5, s 16-17, Ensamståendes kostvanor är skrämmande dåliga.
- 1977:2, s 27, Mer för fler: Ny drive för motion av både kropp och hjärna, Henric Antonsson.
- 1977:2, s 4-7, Medlemsrekord och ökad aktivitet.
- 1977:4, s 3, Utbyggd åldringsvård, men inte höjd standard, Yngve Tidman.
- 1977:4, s 8, 31, PRO-kongressen beslöt om verksamhetsplan, Yngve Tidman.
- 1978:1, s 14- 16, Ge ny dimension åt pensionärsföreningen: väntjänst hjälper ensamma, Eric Andersson.
- 1978:2, s 11-12, PRO behandlas styvmoderligt när det gäller statligt stöd, Willy Sehlberg.
- 1978:3, s 31, Blir bara män pensionärer? "En som har långt kvar till pensioneringen"
- 1978:3, s 3, Låt de äldre bestämma, Ledaren.
- 1978:3, s 15-16, De gamla bor sämst: Många ovetande om hjälpmöjligheter.

1978:3, s 17, Vitala hela livet - det vill vi gärna vara, Ullabella Käll.

1978:5, s 24-26, PRO hos Rune Gustavsson: Större inflytande för pensionärsorganisationerna.

1978:5, s 50, Rusta upp våra ålderdomshem.

1979:1, s 3, Halvhjärtat stöd.

1979:2, s 50-51, Nya PRO-framgångar med ökad aktivitet

1979:3, s 8-10, Motion på äldre dar ökar hälsa och livslust, Gun Lindberg.

1979:6, s 11-12, Blir vi fler, kan vi mer! PRO:s värvarkampanj möter stor entusiasm.

1980:1, s 50-51, Viktig PRO-uppgift att hjälpa ensamma. Erik Tegmark.

1980:3, s 53, Expressen-artiklar bereder opinionen för nedskärningar, Willy Sehlberg.

1980:4, s 54-57, Program för PRO:s framtid: Två utredningar går till rådslag över hela landet, Yngve Tidman.

1980:6, s 20-25, Proteststorm mot regeringens nedskärningar

1980:6, s 54-56, Storsatsning av PRO: Aktivitet i stället för vård. Yngve Tidman.

1981:2, s 14-15, Förhandlingsrätt viktig fråga för PRO-motionärer, Yngve Tidman.

1981:2, s 25, Pensionär med högtflygande planer, Thore Davidsson.

1981:3, s 22, Handikappåret angår PRO: Rörelsehinder drabbar många människor, Anitha Kroglund.

1981:4, s 3, Pensionärer bor sämst, Ledaren.

1981:4, s 46-49, Äldreboende i svångremstider tema för konferens i Västerås: PRO samarbetar med HSB, Riksbyggen och Hyresgästerna för bättre äldreboende, Nils Gustavsson.

1981:4, s 36, Vägledning för vård: de äldre ska ses som en samhällsresurs, Willy Sehlberg.

1981:5, s 6-9, 11, 44-45, PRO-kongressen ställde krav: standardsäkring - överläggningsrätt, Yngve Tidman.

1981:6, s 22-24, Testet som avslöjar bilden av pensionärerna: nu ska fördomarna avskaffas.

1982:1, s 36, Statsministern förnekar angrepp mot pensionärerna.

1982:2, s 58, Pensionärsorganisationer tar upp samarbetsfrågor.

1982:2, s 18, De värvar hundra nya medlemmar varje år, Yngve Tidman.

1982:4, s 9, Äldringforsknare i Lund: Sluta aldrig arbeta, Mats Nihlén.

1982:4, s 15, Hälsosam aktivitet, Yngve Tidman.

1982:5, s 8-9, Ge liv åt åren - motto för studier av äldrefrågor, Anitha Kroglund.

1982:7, s 26-27, Den nya PRO-sången.

1982:7, s 30-31, Representantskapet - PRO stärker positionen som de äldres intresseorganisation.

1983:3, s 18, Samarbete HSB-PRO-SARA: Kooperativt alternativ till de äldres boende, Thore Davidsson.

1983:4, s 54, Pensionärerna bör aktiveras - men ska de få ha ett arbete? Thore Davidsson.

1983:6, s 44-45, Pionjärforskning i Jönköping om äldres boende, Ann-Britt Emanuelsson.

- 1984:1, s 33, Bo bra på äldre dar, Thore Davidsson.
- 1984:3, Temanummer om boende.
- 1984:4, s 11, "Det här handlar om demokrati..." Boenderådets rapport studeras.
- 1984:8, s 4-9, Träffpunkterna.
- 1984:10, s 10-11, Utredning ska bringa reda i snårigt pensionärskomplex.
- 1984:10, s 76, Ny kursbok för rikare livsinnehåll, Thore Davidsson.
- 1985:1, s 28, De äldre vet bäst hur de vill ha det.
- 1985:2, Temanummer om boende.
- 1985:3, s 8-10, Äldreberedningens ordförande: Bort med förmyndandet mot de äldre. Sigvard Classon.
- 1985:4, s 4, 6-7, Intressefrågorna i förgrunden 1984: Framgångsrikt år för PRO, Stig Svedberg.
- 1985:5, s 6-7, Hemtjänst i förändring: Konferens i Göteborg.
- 1988:5, s 2, Nya regler för statligt bidrag till kommunerna för social hemhjälp, ålderdomshem, m.m.
- 1985:5, s 38-39, Dags planera höstens studier: Massor av PRO-kurser att välja på.
- 1985:8, s 23, Varannan vill flytta till särskilt äldrehus.
- 1985:9, s 13-15, PRO en av landets största och livaktigaste folkrörelser.
- 1985:9, s 20, 22, Sten Andersson: Löfte om värdesäkring och stöd åt PRO-projekt.
- 1986:2, s 12, "Vi behöver behövas" motto för Gysingekurs, Stig Svedberg.

- 1986:2, s 13, Att sköta hälsan är en besparing, Stig Svedberg.
- 1986:9, 36-38, Sveriges första friskvårdsmässa, Eva Bohr.
- 1986:9, s 18, Hur påverkas kvinnor av att gå i pension?
- 1987:3, s 10-12, Aktiv på äldre dar - Au pair i Amerika, Mats Nihlén.
- 1987:9-10, s 45, Psykologiska och sociala egenskaper väger tyngre än väntat för ett längre liv, Pia Andersson.
- 1987:9-10, s 8-9, Omfattande remiss av PRO till äldreberedningen, Stig Svedberg.
- 1988:3, s 18-19, Annon: Vi träffas på äldremässan den 25-28 maj i MälarForum Strängnäs..
- 1988:3, s 32, Om de äldre och boendefrågorna - Äldreomsorg i omvandling, Stig Svedberg.
- 1988:3, s 5, De äldres boende, Stig Svedberg.
- 1988:4, s 37, Insändare: Pensionärer i hemtjänsten, Einar I Karlsson.
- 1988:9, s 21, 30-31, Det finns utrymme i social hemtjänst även för pensionärer, Ulla-Britta Säfström.
- 1988:9, s 31, Hemtjänsten, ett personalproblem, Sigvard Marjasin.
- 1988:9, s 38, Insändare "Inga pensionärer i hemtjänsten" säger PRO, Ingegerd Örne.
- 1989:1, Framsidan, Margit 83, - trädkramare
- 1989:1, s 28-29, Nordisk äldreomsorg kartlagd: Följ Danmarks exempel - bort från det medicinska, Runo Ahnland.
- 1989:2, Framsidan, Nils, 87 - muskelbyggare.

- 1989:2, s 24-25, Nils, 87, lyfter skrot. Torsten Laurén.
- 1989:3, s 14-15, Obekväma idéer eller lösningar?, Cajsa Carrén.
- 1989:3, s 22, Insändare: Ordbajseri i ledaren, Sven Wallerberg.
- 1989:4, s 11, PRO på Hemtjänstmässan: En människa om dagen är viktigast, Monica Swärd.
- 1989:4, s 38, Känsla har ingen ålder, Solweig Wikander.
- 1989:6, s, Apropå pensionsålder: Så tycker de äldre själva, Monica Swärd.
- 1990:3, s 9, Succé för "Kvinnor i PRO", Monica Swärd.
- 1990:3, s 10, Pensionärliv på 1990-talet. Monica Swärd.
- 1990:4, s 16, Ska det vara ett glas vin till maten eller? Thore Davidsson.
- 1990:7, s 5, Ta vara på varandra, Monica Swärd.
- 1990:7, s 30, "Kommunala frierier säger vi nej till!", Agnetha Berg-Wahlstedt.
- 1991:5-6, Representantskapets årsmöte: Väntjänsten viktig. Monica Swärd.
- 1991:8, Temanummer "Friskare liv".
- 1991:9, s 6, Väntjänsten viktig angelägenhet, Ulla-Britta Säfström.
- 1992:1, s 31, Stort projekt under tre år i Dalarna
- 1991:4, Temanummer om boende.
- 1992:2, Temanummer om kärlek och sexualitet.
- 1992:8, "Kropp och själ: Hälsosidor"
- 1993:1, s 58, Stort intresse för frivilligt arbete, Agnetha Berg-Wahlstedt.

1993:2, s 41, Insändare: Behöver PRO förnyas och tänka i nya banor?, Sven Nilsson.

1993:3, Temanummer "Hälsospecial"

1993:3, s 26, Gerds nya liv som förtidspensionär, Torbjörn Uhlin.

1993:5-6, s 6, Mycket debatt på PRO:s representantskap.

1993:8, s 11, Särskilt boende för äldre tar fart. Agnetha Berg-Wahlstedt.

1993:9, Temanummer "Hjälpmedel".

1993:10, s 11, Seniorkraft '94: Vattenfestival - utan vatten - för seniorer, Monica Swärd.

1994:1, s 13, PROs representantskap slog fast: Vi får inte ta över ansvaret för vård och omsorg, Agnetha Berg-Wahlstedt.

1994:5-6, s 15, De fick dispens - att röka. Anders Olsson.

1994:8, s 20, Äldreomsorgen i Stockholm: Färre får hjälp trots ökande hjälp- och vårdbehov, Agnetha Berg-Wahlstedt.

1994:3, s 9, Pensionärer avstår från hemtjänst, Agnetha Berg-Wahlstedt.

1994:4, s 26-27, Så här tyckte våra läsare: Hemtjänsten är för dyr - Vi får för lite för pengarna!, Agnetha Berg-Wahlstedt.

1994:8, Temanummer "Sjukdomar på äldre dar"

1995:10, s 33, Succé för Senior -95, Monica Swärd.

KORRESPONDENS MED FÖRFATTAREN

Kommentarer till rapporten - oklarheter, felaktigheter, tips etc. - emottages tacksamt av Håkan Jönson

Adress: Socialhögskolan
Box 23
221 00 LUND

E-post: hakan.jonson@soch.lu.se

BILAGA: PROJEKTANSÖKAN HSFR

DET MODERNA ÅLD RAND E T - Pensionärsorganisationernas och andra aktörers verksamheter och syn på "de äldre" under välfärdsstatsepoken.

Är våra begrepp om "åldrandet" alltför statiska för att vi ska se och förstå förändringar i synen på "de äldre" och i själva fenomenet åldrande? Kan vi genom att fokusera bilder och föreställningar av åldrandet upptäcka när befintliga begrepp och teorier inte räcker till?

Ordet ålderdom uppträder, skriver Simone de Beauvoir, med skilda betydelser: dels som en social kategori med större eller mindre värde, dels som personligt och säregt öde. Ålderdomen är ett dialektiskt förhållande mellan mitt jag sådant som det framstår för andra (betraktad som objekt för vetenskapen, historien och samhället) och det medvetande om mig själv som jag får via andra (de Beauvoir, 1976, s 195). Ålderdomen finns i alla kända samhällen. Genomgående förekommer kategorier som representerar olika åldersgrupper såsom spädbarn, barn, vuxna och äldre. Dessa kategorier är ofta diffusa med oklara biologiska gränser (Linton 1942). Generationsgränser utmärks av förändringar i socioekonomiska roller, avskiljande institutionella kronologiska definitioner och fysiska karaktäristika (Sokolovsky 1993). Som social kategori är ålderdomen universell, men åldrandet är relativt och kontextuellt.

Projektets övergripande syfte och frågeställningar

Projektets övergripande syfte är att genom studier av centrala aktörers skriftliga material under de senaste 50 åren beskriva och analysera begrepp, föreställningar och bilder av åldrandet och "de äldre" och att undersöka hur olika begrepp och föreställningar samspelas med strukturella förändringar, politik och välfärdssystem som berör de äldre i samhället. Särskilt fokuseras normativa budskap och föreställningar om bra och dåligt åldrande.

Jämförande analyser av olika aktörers skriftliga material avser att kartlägga frågor om vilka dominerande bilder av äldre och åldrande som framträtt under olika perioder och vilka innebörder och relationer som förelegat mellan begrepp som åldrande, de äldre, ålderdom.

Vi vill i detta projekt lyfta fram de äldre själva som *aktörer* (jfr Olsson & Sparks 1993, Sparks 1995) och tar vår utgångspunkt i bilder och föreställningar som producerats av de stora *pensionärsorganisationerna* (PRO och SPF), främst i Sverige men också i Norden och Europa. Dessa organisationers bilder och

BILAGA

föreställningar om den egna och medlemmarnas identitet, vilka kan antas reflektera och bidra till förändringar i åldrandet och synen på "de äldre", relateras till begrepp, föreställningar och bilder hos andra centrala aktörer: stat, kommuner, landsting, professioner, folkrörelser, marknadsaktörer, vetenskap m.fl. Produktionen av *statligt* och *populärvetenskapligt* material kommer att fokuseras i särskilda delstudier.

Analysen av pensionärsorganisationernas material kopplas till frågor som:

- Vilka socialpolitiska och andra frågor har lyfts fram av pensionärsorganisationerna under olika perioder sedan början av 40-talet?
- Vilka föreställningar om likhet eller skillnad mellan ålderdomen och andra åldrar har kommit till uttryck i förhållande till enskilda äldrefrågor?
- Vilka verksamheter och sysselsättningar har lyfts fram som lämpliga för "de äldre"? Vilka normativa beskrivningar om bra och dåligt åldrande har förekommit? Finns det ett kvinnligt och ett manligt åldrande? Vilka andra ansatser till uppdelningar mellan grupper av äldre och olika typer av åldrande har uttryckts?

I jämförelser med andra aktörer ska studien söka svar på frågor som:

- Vilka samhälleliga aktörer har agerat på "äldrearenan" och skapat begrepp och föreställningar i förhållande till de "äldrefrågor" som lyfts fram av pensionärsorganisationerna? Vilka ställningstaganden har förekommit i dessa frågor?
- I vilka frågor har samarbete och koalitioner mellan pensionärsorganisationerna och andra aktörer förekommit? Vilka allianser har angetts som framgångsrika? När har konkurrens eller kontroverser förekommit?

En analys som relaterar till samhälleliga förhållanden, ekonomi, politik och vetenskap, samt organisatoriska faktorer avser att besvara frågor som:

- Hur kan vi förstå uppkomsten av pensionärsorganisationernas bilder och föreställningar om äldre utifrån omgivande socialpolitisk kontext och/eller organisationernas uppbyggnad och organisationsform?
- Kan aktörers begreppsbildning förstås utifrån ett perspektiv där organisationers omgivning har ett avgörande inflytande över den verksamhet som produceras? Vilka institutionaliserade organisationsformer och traditioner förekommer? Är det åldrande vi studerar "svenskt" och bundet till den nationella kontexten eller präglad av utländska förebilder?
- Vilka bilder av "de äldre" och åldrandet har lanserats i populärvetenskapliga framställningar och hur har detta och annat vetenskapligt material använts av olika aktörer?

I en sammanfattande analys diskuterar vi frågor som:

- Hur kan förändringar i den "sociala konstruktionen" av "de äldre" och åldrandet förstås i relation till samhälleliga aktörer, processer och strukturella förhållanden i den svenska välfärdsstaten?

- Hur förhåller sig befintliga teorier och begrepp om åldrandet till de förändringar i fenomenet åldrande som vi antar att vi kan upptäcka genom analyser av förändringar i "bilden" av åldrandet?

Teoretiska utgångspunkter och tidigare forskning

Historiska och antropologiska studier har visat att begrepp som "de äldre", "ålderdom", "åldrande", "gammal" etc. har olika innebörd under olika tidsepoker och i olika samhället. Vi ser en konstruktivistisk ansats som adekvat när det gäller ett socialt fenomen som ålderdomen, men kommer även att använda andra teoretiska referensramar för att förstå förändringar i åldrandet och åldrandets villkor under de senaste 50 åren. Utifrån modern svensk välfärdsstatsforskning kommer vi att knyta an till strukturella förändringar i det svenska samhället och att undersöka de äldres egna kollektiva resurser och i vilken utsträckning dessa påverkat och påverkats av samhällsliga processer kring åldrandet och ålderdomen inklusive fenomenet äldrepolitik.

Sociala problem och andra samhällsliga "fenomen" produceras genom kollektiva definitionsprocesser. Hilgartner & Bosk (1988) menar att problem konkurrerar om utrymme på ett antal samhällsliga arenor, där de lanseras eller motarbetas av aktörer. Även om "de äldre" endast under vissa omständigheter betraktas som ett socialt problem ter sig begrepp som utvecklats i studier som fokuserat på konstruktionen av sociala problem fruktbara för analysen av "äldrebilder". Blumer (1971) delar in de problemskapande processerna i fem faser. Under de första två faserna identifieras problemet och ges legitimitet som socialt problem. Under de senare faserna formuleras handlingsplaner som implementeras och förändras utifrån hur de verkar. En något omvänd ordning mellan faserna kan också tänkas. Sahlin (1995) menar att praktiken definierar och klassificerar sociala och individuella problem. Åtgärder och lösningar formulerar sina problem.

Det i feministisk forskning etablerade begreppet *gender* är ett exempel på hur konstruktivistiska ansatser i forskningen påverkat begreppsbildningen. Själva distinktionen mellan kön och genus säger oss att kön tillhör den objektiva verkligheten, medan *gender* är en social konstruktion, och: "treating people as gendered creates gendered people" (Sismondo 1993, s 552; jfr Berger & Luckman 1967). Om *synen* på åldrandet har förändrats under de senaste 50 åren så torde också *fenomenet* åldrande ha förändrats.

I samhället produceras stereotyper om åldrandet och "de äldre". Dessa stereotyper verkar både mellan "de äldre" och andra grupper och mellan olika grupper av äldre. Oenighet råder om vilken status "de äldre" haft under tidigare perioder av samhällsutvecklingen. Flera forskare menar att äldre samhällen präglats av ambivalent behandling av äldre människor, att föreställningar om äldre samhällens

gerontokratier är missvisande och att fattiga alltid har haft det eländigt under ålderdomen (jfr de Beauvoir 1976, Fischer 1978; Gaunt 1983; Odén 1988). Den kronologiskt bestämda ålderdomen tycks också vara av relativt sent datum, eftersom människor långt in i detta sekel arbetade så länge hälsan tillät (Odén 1993) och Gaunt (1992) beskriver hur föreställningarna om "de äldre" som en enhetlig grupp förstärktes när pensioneringen tillät äldre att dra sig tillbaka från arbetslivet.

Forskning har i allt högre grad kommit att uppmärksamma negativ särbehandling av "de äldre" och hur människor på grund av sin ålder utsätts för olika former av diskriminering. Butler lanserade 1969 begreppet *ageism* för att beskriva åldersbaserade negativa stereotyper och fördomar. Stort intresse har ägnats åt att diskutera folkliga fördomar, begrepp och symboler - hur äldre framställs i media, konst, reklam och litteratur (jfr Cole et al 1992, Vasil & Wass 1993; Hockey & James 1993). Inom ett tvärvetenskapligt danskt forskningsprojekt - Ældrebilledet i sundhedsvæsenet - har en grupp forskare beskrivit samhällseliga bilder, föreställningar och fördomar mot äldre inom vetenskap, folklore, myndigheters agerande, medicinsk praktik och omsorg (Blaakilde et al 1991). Tornstam (1993; jfr Blom 1987) och projektet "De äldre i samhället, förr, nu och i framtiden" har ägnat mycket omsorg åt att utforska och vederlägga folkliga och förvetenskapligade "myter" omkring åldrandet. Tornstam menar att särbehandlingen av de äldre kommer ur ett komplext mänskligt förakt för beroende och svaghet, som konverteras till ett nedlåtande ömkande. Hagberg (1993) diskuterar hur större dags- och kvällstidningars rubriker om äldre under de senaste 15 åren överensstämmer med äldres egna attityder till åldrandet.

Fokuseringen på strukturella faktorer kan enligt flera forskare ha bidragit till att förstärka de förhållanden som kritiserats (jfr Tornstam 1993). Gaunt (1992) beskriver hur de reformer som under seklet förbättrat de äldres situation burits fram av eländesbeskrivningar som samtidigt skapat bilden av äldre som en homogen kategori befolkad av svaga och sjuka människor. Binstock (1983) och Kalisch (1979) benämner det välmenande framlyftandet av äldre som beroende och behövande för *the new-ageism* och menar att en stor grupp "geriaktivister" i själva verket har tagit ifrån de äldre makten att agera i förhållande till sin egen situation. En "normaliseringen" av åldrandet ger enligt flera forskare upphov till nya stereotyper. Medelålderns värderingar bildar normen för det goda livet, de äldres liv mäts med medelålderns mått (Tornstam 1992b). Enligt Minkler (1990) har ett helt paradigm omkring framgångsrikt åldrande vuxit fram. Samtidigt som synen på de äldre som grupp har förändrats i positiv riktning har de sjuka och handikappade allt mer pekats ut som avvikande och ansvariga för sin situation. Cohen (1988) menar att en allmän "ageism" bekämpats till priset av en diskriminering, där de äldre som faktiskt är sjuka och beroende drabbas. Han menar också att äldre själva bidrar till en mystik omkring åldrandet; friska äldre betraktar sig som medelålders och sjukdom och institutionalisering innebär ett totalt nederlag som till varje pris skall undvikas. Detta

kan alltså bidra till ett återinförande av ett funktionellt differentierat åldrande med nya kategorier. "De äldre" delas upp i de "yngre äldre", en grupp som utmärks av aktivitet, vitalitet och deltagande, medan de "äldre äldre" betraktas som passiva, sjuka, svaga och beroende och åldrandet kategoriseras som lyckat, normalt och bristfälligt eller sjukligt (jfr Rowe & Kahn 1987)

Gerontologin har kritiserats för en brist på distans till omedelbara förklaringar. Folkliga föreställningar och stereotyper om åldrandet har förvetenskapligats till gerontologiska teorier om exempelvis aktivitet och tillbakadragande (Tornstam 1992; Daatland 1995; jfr Jacobson 1995). Rørbye (1991), som menar att samhällseliga föreställningar är motsägelsefulla och svårfångade vänder sig mot ensidiga beskrivningar av samhällseliga stereotyper om ålderdomen och diskuterar i stället hyperkomplexa bilder.

För att förtydliga processer som skapar det äldreforskare benämner "stereotyper" om "de äldre" kommer vi att som analytiska redskap använda typologier som utvecklats kring begreppen *likhet* och *särart*. Detta begreppspar utgör enligt vår mening en analytisk utgångspunkt, som kan bryta loss påståenden om de äldre från givna och omedelbara tolkningar (jfr Bourdieu et al. 1991). Teorier om likhet och särart har använts bl a inom genusforskningen och där kommit till bruk såväl för att beskriva, analysera och diskutera såväl kvinnors sätt att tänka, känna och handla som kvinnorörelsers strategier (se t ex Liljeström 1983; Hirdman 1986; 1992; Berggren 1987; Scott 1988; Carlsson Wetterberg 1989; 1992). Flera fruktbara typologier, som rör makt och dominans, normalitet och avvikelse och som utvecklats när det gäller kvinnors "väsen" och strategier, torde ha relevans också när det gäller de äldre och deras förändrade positioner i samhället. Vår ansats är emellertid inte att beskriva vilka "de äldre" är, eller vad som är det goda åldrandet. Vi vill istället använda begreppen för att problematisera samhällseliga processer och aktörers, särskilt de nationella pensionsorganisationernas, syn på den sociala kategorin "de äldre". Vi kommer att lyfta fram och tydliggöra tendenser att skapa enhetliga bilder av åldrandet och dikotoma uppdelningar mellan yngre och äldre och mellan olika kategorier av äldre.

I kontrast till de konstruktivistiskt inspirerade synsätten har den närmast "realistiska" samtida forskningen om välfärdsstaten betonat aktörernas och de sociala intentionernas betydelse för förståelsen av pensionssystem, äldreomsorg, m.m. Också strukturella, ekonomiska såväl som demografiska förhållanden – inte minst de äldres numerär i sig – har i denna forskningstradition spelat en inte obetydlig roll (Wilensky 1975). Särskilt har emellertid den s. k. *maktresursansatsen* understrukit de kollektiva folkliga organisationernas roll i tillblivelsen och upprätthållandet av olika typer av äldrepolitik (Korpi 1995; Palme 1990). Åldrandet och synen på åldrandet uppvisar tydliga variationer mellan olika länder beroende på olika aktörers samhällseliga positioner och förhandlingsstyrka. Inom denna forskningstradition har

dock (som i den konstruktivistisk inspirerade gerontologin) andra organisationer än de äldres haft företräde.

En central fråga vid diskussioner av hur sociala problem och andra samhälleliga fenomen uppkommer är hur begreppen *aktör*, *struktur* och *process* samspelar. Begreppens inbördes relationer kan illustreras i en diskussion av det strukturellt skapade beroendet och ålderdomens biomedikalisering. Inom en *samhällskritisk gerontologi* betraktas "konstruktionen" av ålderdomen som beroende av den politiska ekonomin (jfr Estes 1980; et al. 1996; Brents 1986). Townsend (1986) menar att det kapitalistiska samhället skapar fördomar - ageism - mot de äldre, vilka legitimerar ojämlikhet. Dessa fördomar institutionaliseras genom pensions- och omsorgssystem. Därmed uppkommer ett strukturellt skapat beroende, där de äldre konstrueras som en beroende grupp utan egna resurser. Vetenskapen legitimerar utstötningen av de äldre, bl.a. genom att lansera teorier som fokuserar på ålderdomen som ett individuellt problem. Studier av *biomedikaliseringen* fokuserar hur professionella grupper mutat in och lanserat "äldre-problemet" och hur ett visst vetenskapligt paradigm kommit att få en dominerande ställning. Estes & Binney (1989; jfr Stahl & Rupp Feller 1990; Lyman 1993; Swane 1996) beskriver hur konstruktionen av ålderdomen som ett biologiskt förfall inordnar åldrandet under medicinens domäner. Denna biomedikalisering tränger ut sociala förklaringsmodeller.

I sammandrag: De teoretiska ansatser vi här antytt ger oss möjlighet att studera hur samhälleliga aktörer (äldreorganisationer, människobehandlande organisationer, professioner, vetenskapliga aktörer, statliga organ m fl) producerar "äldrebilder" och lanserar föreställningar om åldrandet inom olika kontexter (arenor), vilka måste förstås i relation till grundläggande strukturella förhållanden.

Aktörer på åldrandets arenor

I Sverige finns två stora intresseorganisationer för pensionärer. Pensionärernas Riksorganisation (PRO) har 375 000 medlemmar, medan Sveriges Pensionärsförbund (SPF) organiserar 190 000. Båda organisationerna bildades vid 40-talets inträde. Medan PRO därefter växte med närmare 100 000 medlemmar per årionde var SPF:s utveckling splittrad och problematisk. Från slutet av 70-talet har organisationen växt kraftigt. Sedan 40-talet har en sammanslagning av de två organisationerna diskuterats i olika omgångar. Sådana diskussioner har vanligen stoppats av oenigheter om organisationernas partipolitiska neutralitet. Med tiden har det pensionärspolitiska arbetet kommit att delvis överskuggas av organisationernas arbete för medlemmarnas trivsel och trevnad. Hobbies, studier, motion, resor och trivselträffar har blivit centrala delar av verksamheten. Pensionärsorganisationerna har haft ett intensivt samarbete med olika *folkrörelser* och folkrörelseägda företag. PRO har sedan 50-talet drivit en mängd studiecirklar i samarbete med ABF och Brevskolan, medan SPF lutat sig mot Vuxenskolan. Samarbete med

BILAGA

försäkringsbolag, hyresgästföreningar och kooperativa bostadsbolag har varit viktiga delar av verksamheten.

De nationella pensionärsorganisationerna utgör centrala aktörer på "äldrearenan". Forskare har vanligen inte tillmätt pensionärsorganisationerna särskilt stor betydelse för de äldres situation, trots att dessa organisationer är bland de största som existerar i västerländska samhällen. Binstock (1974) avfärdar i en genomgång helt de äldre som en grupp med makt och inflytande i samhället. De äldres massorganisationer har inte lyckats eller ens försökt med mycket mer än att dra till sig samhälleliga resurser för det egna fortbeståndet. Binstock menar att äldre påverkar samhället genom det ökade behovet av omsorg och andra insatser. Om och hur dessa behov tillgodoses beror emellertid inte på de äldre själva, utan på andra processer och sociala rörelser i samhället. I en senare översikt tillskriver Binstock & Day (1996; jfr Andersson 1991) äldreorganisationerna en något mer betydande roll i förhållande till äldrepolitiken i samhället. Samtidigt konstateras att området i flera avseenden är outforskat. Phillipson & Walker (1986; jfr Phillipson 1982) menar att ojämlikheten mellan äldre utgör en svag grund för politisk aktivitet inom äldreorganisationer. Ytterligare ett problem är den relativt "korta" levnadstid som äldre kan räkna med i förhållande till den tid politiska förändringar tar.

I vissa fall framställs de äldre som "medlöpare" i förhållande till samhälleliga trender och i andra fall som offer. Det är svårt att finna forskning som närmare analyserar vilken betydelse de nationella pensionärsorganisationerna har och har haft för formandet av samhälleliga bilder och föreställningar. Enligt vår mening finns det ett empiriskt tomrum i de perspektiv som lyfter fram samhälleliga aktörer som avgörande för produktionen och framställningen av "äldrebilder". Sannolikt har pensionärsorganisationerna legitimerat och förstärkt föreställningar som emanerat ur strukturella förhållanden. Detta behöver inte motsäga att de i omfattande utsträckning lanserat motbilder till existerande stereotyper.

Studien kommer att utgå från de två stora pensionärsorganisationerna PRO och SPF. Andra pensionärsorganisationer, bildade utifrån anställningsform och yrkestillhörighet bortser vi ifrån här.

Förutom de nationella pensionärsorganisationerna och deras nära samarbetspartners har flera aktörer varit centrala i diskussioner av äldrefrågor. Staten har genom beslut och uttalanden påverkat de äldres situation. Det förekommer en stor mängd statliga utredningar, direktiv och allmänna råd från staten och statliga myndigheter, där "äldrefrågor" diskuteras. Sedan lång tid utkommer informationstidskrifter från bland annat socialstyrelsen. Skolan och utbildningsväsendet producerar material och använder läroböcker som förmedlar bilder av de äldre. Inom kommuner och landsting har olika verksamheter för äldre - dagcentraler, fritidsverksamheter, servicehus etc. - växt fram. Framväxten av dessa verksamheter kan följas i

utredningar, rekommendationer och beslut - både lokalt och inom centrala organ (kommun- och landstingsförbund). *Media* har sedan efterkrigstiden kommit att få ett allt större inflytande över förmedling och lansering av kunskap och värderingar. *Arbetsmarknadens parter* betraktas givetvis som centrala vid diskussioner om pensionsåldern och de äldres möjlighet/skyldighet att arbeta kvar efter denna. Kyrkliga samfund och *frivilligorganisationer* som Röda korset har av tradition riktat delar av verksamheten mot "de äldre". Andra aktörer som producerat material om och för "de äldre" är försäkringsbolag, reklambyråer, producenter av hälsopreparat och resebyråer. Flera *professionella* och *semiprofessionella* grupper har på ett mer eller mindre direkt sätt gjort anspråk på rätten att tala om "de äldre". Den *vetenskapliga produktionen* har använts av aktörerna ovan; refererats i äldreorganisationernas tidningar, statliga utredningar, media etc. Vetenskapen som aktör har via forskare och forskningsprogram lanserat olika föreställningar om äldre. Under de senaste decennierna har det också producerats oerhörda mängder populärvetenskaplig litteratur om äldres villkor i samhället, handledningar i det goda åldrandet etc. Ytterligare en mängd aktörer och arenor förekommer.

Förstudier

Inom ramen för det av SFR stödda forskningsprogrammet "Äldreomsorgens vardag och villkor" har Sven E Olsson Hort tillsammans med Samatha Sparks genomfört en studie av direkt relevans för projektet, nämligen en studie av pensionärsorganisationernas förhållningssätt till politiska beslut och förändringar i den kommunala äldreomsorgen. (Studien finns redovisad i Ohlsson Hort & Sparks 1993 samt Sparks 1995.)

Som förarbete till denna projektplan har vi också gjort en preliminär genomgång av skriftliga material som kommer att bli aktuella, i första hand då av PRO-tidningen *PRO-Pensionären* och som startade 1942 och idag har en upplaga på mer än 300 000 ex, samt några årgångar av SPF:s tidningar som haft många namn genom åren, idag *Veteranposten*. Syftet med denna förstudie, som genomförts av Håkan Jönson, har varit att identifiera centrala teman och äldrefrågor samt att skaffa oss en uppfattning om genomförbarhet och tidsåtgång vid analys av denna typ av material.

Pensionärsorganisationernas tidningar innehåller en mängd olika typer av material, allt ifrån redovisningar av politiska krav och uppvaktningar, till noveller och matrecept. Tidningarna speglar en tudelning som återkommer inom organisationerna som helhet, där materialet vanligen kan föras till någon av kategorierna *politik* eller *förströelse*. Många gånger sammansmälter dessa kategorier, nöjesläsningens urval speglar vissa politiska frågor, den politiska verksamheten ges en prägel av trivsel, förströelse etc.

Två teman har på många sätt dominerat innehållet i tidningarna under de senaste 50 åren: *aktivitet och aktivering*, samt *integrering-segregering*.

BILAGA

Äldre människors behov av aktivitet och aktivering är ett budskap som lanserats av pensionärsrörelserna sedan 50-talet. En hel apparat av fritidsverksamheter har byggts upp omkring detta tema. Omfattande diskussioner har också förts med statsmakterna och andra aktörer om äldre människors rätt, möjlighet, skyldighet och behov att delta i produktionen. Tidningarna har i hög omfattning hänvisat till vetenskapliga rön och populärvetenskapliga arbeten som stöder de uppfattningar som lanserats.

Temat integrering-segregering har löpt genom äldrefrågor som rör "de äldres" boende, vård, omsorg och service. Relationen mellan normalt och sjukligt åldrande har lyfts fram i anslutning till diskussioner om handikapp och samhällelig särbehandling. Periodvis har tidningarna fokuserat på grupper av pensionärer som identifierats som sårbara - fattigpensionärer, kvinnor, och äldre invandrare. Temat berör också en diskussion om generationsmotsättningar, som i olika former förts sedan 40-talet, ofta i anslutning till debatter om äldres utsatthet, påverkansmöjligheter och deltagande i samhällslivet. Även inom detta område finns starka beröringspunkter med diskussionen om pensionering och möjligheter till fortsatt arbete.

Såväl aktivitetstemat som området integrering-segregering ger material som kan illustrera hur föreställningar och bilder av "de äldre" och åldrandet lyfts fram, hur anspråk formerats och vetenskap använts. Olika aktörerna har i många fall agerat inom samma "äldrefrågor" eller gentemot samma målgrupper och samarbete, koalitioner, oenigheter, konkurrens och kontroverser har uppkommit. När det gäller de äldres aktiviteter förekom t. ex. under 50-talet en oenighet mellan PRO och olika kommuners socialvård om rätten att aktivera de äldre med olika former av fritids- och klubbverksamhet. Efter detta inledde organisationen ett samarbete med såväl ABF som Korpen, där omfattande studie- och motionsverksamhet utvecklades. Dessa "brännpunkter" torde förtydliga och avslöja föreställningar som inte kommer till uttryck när aktörerna inte konfronteras (jfr Brante 1984).

Kopplingen mellan teman som aktivitet och integrering-segregering och olika frågor som rör äldres pensionering, "fritid", vård, omsorg, service och boende visar på dikotomier och stereotypa föreställningar om likhet och särart som skapas genom samhälleliga processer. Dessa föreställningar manifesterar sig i påståenden om att äldre ska dra sig tillbaka för att vila, kräva rätt till arbete eller aktivera sig i särskilda äldreorganisationer; ägna sig åt sina minnen eller åt aerobics och segelflygning. Andra debatter rör frågan om "de äldre" ska flytta samman i servicehus och andra kategoribostäder, om hemtjänsten ska aktivera och omskola äldre människor till nya sysslor etc.

När det gäller temat integrering – segregering, finns teoretiska referenspunkter att söka i modern svensk välfärdsstatsforskning (Olsson Hort 1992; 1993). Begreppen kan sammanbindas med teorier om marginalitet, generationsmotsättningar (jfr Kerr 1969; Hockey & James 1993). Närliggande teman är *normalitet* och *differentiering* efter klass, kön (jfr Szebehely 1993, 1995) och efter ålder – mellan friska och konsumtionsstarka "yngre-äldre" resp vård- och omsorgskrävande "äldre-äldre" (jfr Cohen 1988; Minkler 1990).

Aktiveringstemat har givetvis starka kopplingar till de aktivitetsteorier (jfr Cavan et al. 1949; Havinghurst & Albrecht 1953) som utvecklats inom gerontologin under det senaste halvsekle och till den kritik och de alternativa teorier som framförts av bl.a. Cumming & Henry (1961) och Tornstam (1992a; 1992b).

Metod

Tuchman (1994) menar att även till synes hantverksbetonade metoder reser frågor omkring tolkning och förståelse. Forskarens ställningstaganden omkring ontologi och epistemologi har betydelse för metodvalet. Vår utgångspunkt hämtar sin inspiration i Berger & Luckmans (1967) kunskapsociologi, där begrepp som "verklighet" och "kunskap" hör samman med sociala kontexter. Vår avsikt är inte att visa att olika aktörer haft rätt eller fel, eller att vissa utsagor varit sanna eller falska. Brante (1984) har i studier av vetenskapliga och vetenskapsbaserade kontroverser strävat efter att behandla aktörers utsagor opartiskt, neutralt och symmetriskt. Olika diskurser analyseras på samma sätt. Vår avsikt är att följa denna analytiska tradition, där teoretiska verktyg som t ex typologier om likhet och särart kan bidra till den distansering som krävs i förhållande till det empiriska materialet.

Projektet bygger på studier av text, där olika samhällsliga aktörer diskuterat äldre och åldrande. Den huvudsakliga metoden blir kvalitativ innehållsanalys, med kvantitativa inslag vad gäller förekomst av teman, begrepp etc. Talet om "de äldre" behandlas som observerbara delar av "verkligheten", bundna till sociala sammanhang, med sociala konsekvenser etc. Vissa textavsnitt kommer också att utsättas för mer ingående analyser och tolkningar av struktur och symbolisk innebörd. De texter som studeras kommer att kontextualiseras och tolkas i förhållande till det omgivande samhället, för att på så sätt frilägga mer grundläggande processer och ordningar (För en närmare diskussion, se exempelvis Manning & Cullum-Swan 1994).

Studierna baseras på texter som producerats av centrala aktörer i olika frågor som rör äldre. Detta skapar två vägar till empirin, där den ena utgår från centrala *aktörer/arenor* och den andra från enskilda *äldrefrågor*.

- *Aktör och arena - tre fallstudier över tid:*

BILAGA

Tre större material kommer att följas i separata delstudier som spänner över de senaste 50 åren.

1. Projektet inleds med en genomgång av äldreorganisationernas tidningar PRO-Pensionären (PRO) och Veteranposten (SPF), deras ledare, kulturartiklar, reportage, insändare, noveller osv. Studien är en utveckling av förstudien. Framför allt följs PRO-Pensionären, eftersom denna tidning haft en kontinuerlig och stor spridning sedan den i slutet av 40-talet övertogs av PRO. PRO-materialet omfattar ungefär 300 tidningar. SPF:s tidningar har haft en mer problematisk utgivning och kan därför inte att följas på samma sätt. Materialet beräknas omfatta 150-200 tidningar.
2. Statligt (i vid bemärkelse) material, utredningar, informationsskrifter och allmänna råd från statliga organ. Studien kommer i första hand att bygga på en genomgång av statens offentliga utredningar. Vid sidan av dessa kommer bl. a. material från socialstyrelse, kommun- och landstingsförbund att studeras.
3. Svenskspråkiga populärvetenskapliga framställningar och "handledningar" i åldrande. Detta material kommer att sökas via databasen Libris, via de större bildningsförbunden, samt i databaser för tidnings- och tidskriftsartiklar.

Dessa tre material har i preliminära genomgångar visat sig hanterliga. En genomgång är praktiskt och tidsmässigt genomförbar. Vissa avgränsningar kommer dock att göras eftersom valet av material för analys styrs av studiens syfte, att belysa förändringar i bilder och föreställningar om åldrandet. Detta tillvägagångssätt kan närmast liknas vid den urvalsprincip som Patton (1991 s. 177) benämner "theory-based or operational construct sampling". I praktiken innebär detta att exempelvis tekniska genomgångar av pensionsfrågan kommer att behandlas ytterst översiktligt, även om sådana genomgångar är centrala i många beskrivningar. Andra frågor, som anknyter mer till projektets frågeställningar, kommer att analyseras ingående. Med ledning av den ovan nämnda förstudien väljer vi att initialt fokusera på äldre frågor med koppling till temat *aktivitet-aktivering* och temat *integrering-segregering*, som båda svarar väl mot projektets syfte och teoretiska referensramar.

• *Fallstudier av äldre frågor*

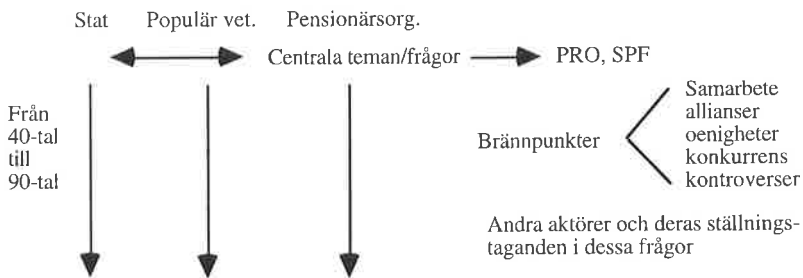
De tre ovan nämnda delstudierna av material (från pensionärsorganisationerna, statligt och populärvetenskapligt material) resulterar i ett vidareutvecklat *urval av teman och äldre frågor* som identifierats i förstudien. Detta "slutgiltiga" urval av teman och frågor görs till föremål för jämförande analyser, där också material från andra aktörer (professioner, arbetsmarknadens parter osv beroende på frågans karaktär) väljs ut och görs till föremål till analys.

BILAGA

I dessa analyser studeras material från centrala aktörer i respektive fråga. En fråga som kan bli aktuell för närmare analys är exempelvis den långvariga och skiftande diskussionen om pensioneringen och de äldres deltagande i arbetslivet, en fråga som involverat en stor mängd aktörer och där vetenskapare bidragit med uppfattningar. Material som kommer att diskuteras i dessa delstudier är aktörers utredningar, informationsskrifter, studiematerial, tidningar och fackliga tidskrifter (som t ex tidskrifterna *Arbetsterapeuten*, *Kommunalarbetaren* och *Social omsorg*), material från vård och omsorgsutbildningar, annonser etc.

I de frågor som väljs ut för närmare analys söks "brännpunkter" i form av samarbete mellan olika aktörer, koalitioner, oenigheter, konkurrens och kontroverser.

Studiens olika delar kan sammanfattas i nedanstående bild:

I sammanfattande analyser relaterar vi till befintlig kunskap – kompletterad med granskningar av offentlig statistik mm – om strukturella förhållanden, socialpolitiska sammanhang och förändringar i bl a olika välfärdsarrangemangs omfattning, fördelning och innehåll.

Samarbete med andra forskningsprojekt

Projektet anknyter till det av SFR stödda forskningsprogrammet *Äldreomsorgens vardag och villkor* (dnr 92 -0312:3 C), som har ambitionen att studera hur formell och informell äldreomsorg påverkas av och samverkar med lång- och kortsiktiga samhällsförändringar och att "i teoretiskt och empirisk arbete utveckla förståelsen av omsorgsarbete och av åldrande i vårt samhälle" (Eliasson m fl 1992, s 3; se också Eliasson 1995, s 173-181). Detta program samlar en grupp forskare med förankring vid olika institutioner och universitet i landet och projektet kommer att drivas i nära samarbete med övriga projekt som är kopplade till programmet. Befintliga kontakter

BILAGA

med andra forskare och forskargrupper inom Norden och Europa kommer också att upprätthållas och nya kontakter av relevans för projektet kommer att sökas. (Forskningsprogrammet "Äldreomsorgens vardag och villkor" bifogas i fem exemplar.)

Etiska överväganden

Eftersom det material som studeras är offentlig text föreligger inte några etiska problem i traditionell bemärkelse. En fråga av etisk karaktär rör projektets påverkan av föreställningar om "de äldre". Varje form av tal om "de äldre" bidrar till att skapa föreställningar om gruppen, även om vetenskapliga diskussioner inte har samma slagkraft som vardagliga föreställningar (jfr Berger & Luckman 1967). Forskning om åldrandet måste bedrivas med beaktande av detta förhållande.

REFERENSER

- Andersson, L. (1991). The Service System at the Crossroad of Demography and Policy Making - Implications for the Elderly. *Social Science and Medicine*. 1991, vol 32, 4, s 491-497.
- de Beauvoir, S. (1976). *Ålderdomen*. Stockholm: Almqvist och Wiksell Förlag AB.
 - Berger, P. L. & Luckman, T. (1967). *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Anchor Books.
 - Berggren, A-M. (1987). *Likhet eller särart harmoni eller konflikt: En analys av kvinnorörelsens idéer med utgångspunkt i utvecklingen i USA under 1960- och 70-talen*. Diss. Historiska institutionen Göteborgs Universitet.
 - Binstock, R. H. (1974). Aging and the Future of American Politics. *The Annals of the American Academy*. 1974, 425, s 201-212.
 - Binstock, R. H. (1983). The Aged as Scapegoat. *The Gerontologist*. 1983, vol 23, 2, s 136-143.
 - Binstock, R. H. & Day, C. L. (1996). Aging and Politics. I Binstock, R. H. & George. L. K. *Handbook of Aging and the Social Sciences* (4 ed): Academic Press, inc.
 - Blaakilde, A. L., Kirk, H., Lindblad, P., Rørbye, B. & Swane, C. E. (1991). *Bricker till Äldrebilledet - Holdingar till alderdommen*. Dansk Gerontologiskt Institut & Institut for Folkloristik, Københavns Universitet.
 - Blom, C. (1987). *Bilden av de äldre*. Arbetsrapport nr 26, Äldre i samhället - förr, nu och i framtiden, Lund.
 - Blumer, H. (1971). Social Problems as Collective Behavior. *Social Problems*. 1971, vol 18, s 298-306.
 - Bourdieu, P., Chamboredon, J-C. & Passeron, J-C. (1991). *The Craft of Sociology: Epistemological Preliminaries*. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
 - Brante, T. (1984). *Vetenskapens sociala grunder: En studie av konflikter i forskarvärlden*. Rabén & Sjögren. Stockholm.
 - Brents, B. G. (1986). Policy Intellectuals, Class Struggle and the Construction of Old Age: The Creation of the Social Security Act of 1935. *Social Science and Medicine*. 1986, 23, 12, s 1251-1260.
 - Butler, R. (1969). Age-ism: Another Form of Bigotry. *The Gerontologist*. 1969, 9, s 243-246.
 - Cavan, R. S., Burgess, E. W., Havinghurst, R. J. & Goldhammer, H. (1949). *Personal Adjustment in Old Age*. Chicago: Science Research Associate.
 - Carlsson-Wetterberg, C. (1989). Likhet och särart: Den tidiga arbetarrörelsens kvinnopolitik. *Arbetshistoria*. 1989, 51, s 47-54.
 - Carlsson-Wetterberg, C. (1992). Från patriarkat till genusystem - och vad kommer sedan? *Kvinnovetenskaplig tidskrift*. 1992, 3, s 35-48.
 - Cohen, E. S. (1988). The Elderly Mystique: Constraints on the Autonomy of the Elderly With Disabilities. *The Gerontologist*. 1988, vol 28, suppl, s 24-31.

BILAGA

- Cole, T. R., Van Tassel, D. D. (1992). *Handbook of the Humanities and Aging*. New York: Springer Publishing Company.
- Cumming, E. & Henry, W. E. (1961). *Growing Old: The Process of Disengagement*. New York: Basic Books.
- Daatland, S-O. (1995). Aldersforskning og socialpolitikk: Dominerende paradigmer och kritiske alternativer. i Daatland, S-O. & Solem, P-E. *Aldersforskning i kritisk lys*. Norsk Gerontologisk Institutt. Rapport nr 2/1995.
- Eliasson, R. Johansson, S., Olsson Hort, S. & Szebehely, M. (1992) *Forskningsprogram: Äldreomsorgens vardag och villkor* (Bilaga till ansökan om programstöd från SFR, stencil) Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Eliasson, R. (1995). *Forskningsetik och perspektivval*. (2:a uppl). Lund Studentlitteratur
- Estes, C. L. (1980). *The Aging Enterprise: A Critical Examination of Social Policies and Services for the Aged*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Estes, C. L. & Binney, E. A. (1989). The Biomedicalization of Aging: Dangers and Dilemmas. *The Gerontologist*. 1989, 29, 5, s 587-596.
- Estes, C. L., Linkins, K. W. & Binney, E. A. (1996). The Political Economy of Aging. I Binstock, R. H. & George. L. K. *Handbook of Aging and the Social Sciences* (4 ed): Academic Press, inc.
- Fischer, D. H. (1978). *Growing Old in America* (Expanded edition). New York: Oxford University Press.
- Gaunt, D. (1983). Familjeliv i Norden. Stockholm: Gidlunds Förlag.
- Gaunt, D. (1992). Åldershets och åldersskiktning i det moderna samhället. *Framtider*. 1992, 1, s 5-9.
- Hagberg, B. (1995). Attitudes towards ageing in Sweden. B-Rapport IX:2, Gerontologiskt Centrum. Lund.
- Havinghurst, R. J. & Albrecht, R. (1953). *Older People*. New York: Longmans, Green.
- Hirdman, Y. (1986). Särart-Likhet: Kvinnorörelsens scylla och karybdis? Reflektioner utifrån spröda empiriska iakttagelser rörande svensk kvinnohistoria under 1900-talet. I Fredriksen, I. & Rømer, H. (red) *Rapport fra det 2. nordiske kvindehistoriemøde 1985: Kvinder, mentalitet, arbejde*. Aarhus Universitetsforlag.
- Hilgartner, S. & Bosk, C. L. (1988). The Rise and Fall of Social Problems: A Public Arenas Model. *American Journal of Sociology*. 1988, vol 94, nr 1, s 53-78.
- Hockey, J. & James, A. (1993). *Growing Up and Growing Old - Ageing and Dependency in the Life Course*. London: SAGE.
- Jacobson, T. (1995). The Elderly, Social Gerontology and Political Order. I Khakee, A., Elander, I. & Sunesson, S. *Remaking The Welfare State*. Aldershot: Avebury.
- Kalish, R. A. (1979). The New Ageism and the Failure Models: A Polemic. *The Gerontologist*. 1979, vol 19, 4, s 398-402.
- Kerr, C. (1969). *Marshall, Marx and Modern Times: The Multi-Dimensional Society*. London: Cambridge University Press.

BILAGA

- Korpi, W. (1995). The Position of the Elderly in the Welfare State. *Social Service Review*. 1995, vol 69, 2, s 242-273.
- Liljeström, R. (1983). Går det att förena likhet och särart? I Aniansson, E., Borgström, E., Holm, U-C., Wikander, U., Winlund, E. & Åberg, I. (Red). *Rapport från Kvinnouniversitetet: Vetenskap, Patriarkat och makt*. Stockholm: Förlaget Akademitröskning AB.
- Linton, R. (1942). Age and Sex Categories. *American Sociological Review*. 1942, vol 7, 5, s 589-603.
- Lyman, K. (1989). Bringing the Social Back in: A Critique of the Biomedicalization of Dementia. *The Gerontologist*. 1989, 29, 5, s 597-605.
- Manning, P. K. & Cullum-Swan, B. (1994). Narrative, Content and Semiotic Analysis. I Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks. SAGE Publications.
- Minkler, M. (1990). Aging and Disability: Behind and Beyond the Stereotypes. *Journal of Aging Studies*. 1990, vol 4, 3, s 245-260.
- Oden, B. (1988). *Vem hade makt och inflytande i ett äldre samhälle - de gamla eller de unga?* Gerontologia, 1988, 1.
- Odén, B. (1993). Tidsperspektivet. I Odén, B., Svanborg, A. & Tornstam, L. *Att Aldras i Sverige*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Olsson Hort, S-E. (1992). *Segregation - ett svenskt dilemma? Socialpolitiska och sociologiska synpunkter*. Finansdepartementet. Bil. 9 till Långtidsutredningen 1992.
- Palme, J. (1990). *Pension Rights in Welfare Capitalism*. Stockholm. Swedish Institut for Social Research (diss serie nr 14).
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative Evaluation and Research Methods*. (2 ed). Newbury Park: SAGE Publications.
- Phillipson, C. (1982). *Capitalism and the Construction of Old Age*. London: The Macmillan Press.
- Phillipson, C. & Walker, A. (1986). Conclusion: Alternative Forms of Policy and Practice. I Phillipson, C. & Walker, A. *Ageing and social policy*. Aldershot: Gower Publishing Company.
- Rowe, J. W. & Kahn, R. L. ((1987). Human Aging: Usual and Successful. *Science*. 1987, vol 237, 10. s 143-149.
- Rørbye, B. (1991). *Ældrebilledet - fordomme, myter och hyperkomplekse billedannelser*. I Blakilde, A. L., Kirk, H., Lindblad, P., Rørbye, B. & Swane, C. E. *Bricker till Ældrebilledet - Holdinger till alderdommen*. Dansk Gerontologisk Institut & Institut for Folkloristik, Københavns Universitet.
- Sahlin, I. (1995). Socialtjänstens praktik som teoriproduktion. I Jönson, H. *Utvärdering och kvalitetssäkring i socialt arbete - Rapport från Forsa-symposiet 14-16 september 1995*. Meddelanden från socialhögskolan 1995:2. Lund
- Scott, J. (1988). Deconstructing Equality-Versus-Difference: Or, the Uses of Poststructuralist Theory for Feminism. *Feminist Studies*. 1988, Vol 14, 1, s 33-50.
- Sismondo, S. "Some Social Constructions" i *Social Studies of Science*.

BILAGA

London: SAGE, Vol 23, 1993, s 515-53.

- Sokolovsky, J. (1993). Images of Aging: A Cross Cultural Perspective. *Generations*. Spring/summer 1993, s 51-54.

- Sparks, S. & Olsson Hort, S-E. (1993). *Changes in the public/private mix - Private provision of home help in Sweden*. Paper presenterat vid konferens "Omsorgens vardag och villkor", Lunds universitet, okt 93.

- Sparks, S. (1995). *Privatization of Social Services – Home Help in Three Swedish Municipalities*. *Stockholm International Studies* 1995:2, Stockholms universitet.

- Spector, M. & Kitsuse, J. I. (1977). *Constructing Social Problems*. Menlo Park, California: Cummings Publishing Company.

- Stahl, S. M. & Rupp Feller, J. (1990). Old Equals Sick: An Ontogenetic Fallacy. I Stahl, S. M. (ed). *The Legacy of Longevity: Health and Health Care in Later Life*. London: SAGE.

- Swane, C. E. (1996). *Hverdagen med demens: Billeddannelser och vardagserfaringer i kulturgerontologisk perspektiv*. diss. København: Munksgaard.

- Szebehely, M. (1993a). *Hemtjänst eller anhörigvård? Förändringar under 1980-talet.*, Stockholm, Socialstyrelsen.

- Szebehely, M. (1995). *Vardagens organisering. Om vårdbiträden och gamla i hemtjänsten*. (Akad avh) Lund: Arkiv förlag.

- Tornstam, L. (1992a). *Åldrandets socialpsykologi* (4 uppl.). Rabén & Sjögren.

- Tornstam, L. (1992b). The Quo Vadis of Gerontology: On the Scientific Paradigm of Gerontology. *The Gerontologist*. 1992, Vol 32, 3, s 318-326.

- Tornstam, L. (1993). En kritisk tillbakablick och nya perspektiv i gerontologisk forskning. i Odén, B., Svanborg, A. & Tornstam, L. *Att åldras i Sverige*. Stockholm: Natur och Kultur.

- Townsend, P. (1986). Ageism and social policy. I Phillipson, C. & Walker, A. *Aging and social policy*. Aldershot: Gower Publishing Company.

- Tuchman, G. (1994). Historical Social Science: Methodologies, Methods and Meanings: I Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks. SAGE Publications.

- Vasil, L. & Wass, H. (1993). Portrayal of the Elderly in the Media: A Literature Review and Implications for Educational Gerontologists. *Educational Gerontology*. 1993, 19, s 71-85.

- Wilensky, H. (1975). *The Welfare State and Equality: Structural and Ideological Roots of Public Policy*. Berkeley: University of California Press.

I serien **MEDELANDEN FRÅN SOCIALHÖGSKOLAN** har utkommit:

- 1981:1 **FOSTERBARNSVÅRD OCH EKONOMI** av Peter Westlund
- 1981:2 **EN ALKOHOLENKÅT – OCH VAD SEN DÅ? En modell för alkoholundervisning i en sjätte klass** av Inger Farm och Peter Andersson
- 1981:3 **PSYKOLOGIN I SOCIALT ARBETE: EN PEDAGOGISK DISKUSSION** av Eric Olsson och Christer Lindgren
- 1982:1 **VAD BÖR EN KURATOR KUNNA?** av Karin Stenberg och Britta Stråhlén
- 1982:2 **LVM BAKGRUND OCH KONSEKVENSER** av Peter Ludwig och Peter Westlund
- 1982:3 **INSYN – ETT FÖRSÖK TILL INSYN I ARBETSMILJÖN PÅ EN SOCIALFÖRVALTNING. En intervjuundersökning** av Pia Bivered, Kjell Hansson, Margot Knutsson och P-O Nordin
- 1983:1 **AVGIFTER PÅ SOCIALA TJÄNSTER – principer och problematik** av Per Gunnar Edebalk och Jan Petersson
- 1983:2 **EN INDELNING AV RÄTTEN – hjälpmedel vid inläsning av juridiska översiktskurser** av Lars Pelin
- 1983:3 **OM SOCIALA OMRÅDESBESKRIVNINGAR** av Verner Denvall, Tapio Salonen och Claes Zachrisson
- 1983:4 **DE MANLIGA FOLKPENSIONÄRERNA I ESLÖV – Arbete, inkomst och levnadsförhållanden 1945–1977. Del I Förhållandena 1977** av Åke Elmér
- 1983:5 **PSYKOLOGISKA FÖRKLARINGSMODELLER I SOCIALT ARBETE** av Alf Ronnby
- 1983:6 **FACKFÖRBUNDENS SJUKKASSEMBILDANDE. EN STUDIE I FACKLIG SJÄLVHJÄLP 1886–1910** av Per Gunnar Edebalk
- 1984:1 **DE MANLIGA FOLKPENSIONÄRERNA I ESLÖV – Arbete, inkomst och levnadsförhållanden 1945–1977. Del II Utvecklingen 1945–1977** av Åke Elmér
- 1984:2 **FRÅGETEKNIK FÖR KVALITATIVA INTERVJUER – En sammanställning** av Hans-Edvard Roos
- 1984:3 **AKTIONSFORSKNING SOM FORSKNINGSSTRATEGI** av Kjell Hansson
- 1984:4 **FÖRÄNDRINGSPROCESSER INOM GRUPPER OCH ORGANISATIONER I PSYKOLOGISK OCH SOCIALPSYKOLOGISK BELYSNING** av Eric Olsson (SLUT)
- 1984:5 **ROLLSPEL – TILLÄMPNING OCH ANALYS** av Kjell Hansson
- 1985:1 **IDROTT OCH PSYKOSOCIALT ARBETE** av Kjell Hansson
- 1986:1 **ARBETSRAPPORT. Att arbeta på barn- och ungdomsinstitution – en pilotstudie** av Leif Roland Jönsson
- 1986:2 **DE MANLIGA FOLKPENSIONÄRERNA I ESLÖV – Arbete, inkomst och levnadsförhållanden 1945–1977 (1983). Del III Utvecklingen inom oförändrade grupper** av Åke Elmér

- 1986:3 **UNGDOMAR, SEXUALITET OCH SOCIALT BEHANDLINGSARBETE PÅ INSTITUTION - Intervjuundersökning bland personalen på tre hem för vård eller boende i Skåne** av Maud Gunnarsson och Sven-Axel Månsson
- 1987:1 **FATTIGVÅRDEN INOM LUNDS STAD - den öppna fattigvården perioden 1800-1960** av Verner Denvall och Tapio Salonen
- 1987:2 **FORSKNINGSETIK OCH PERSPEKTIVVAL** av Rosmari Eliasson (SLUT)
- 1987:3 **40 ÅRS SOCIONOMUTBILDNING I LUND** av Åke Elmér
- 1987:4 **VÄLFÄRD PÅ GLID - RESERAPPORT FRÅN ENGLAND** av Verner Denvall och Tapio Salonen
- 1987:5 **ATT STUDERA ARBETSPROCESSEN INOM SOCIALT BEHANDLINGSARBETE** av Leif Roland Jönsson
- 1987:6 **SOCIALTJÄNSTLAGEN OCH UNGA LAGÖVERTRÄDARE** av Anders Östnäs
- 1987:7 **FORSKAREN I FÖRÄNDRINGSPROCESSEN** av Eric Olsson
- 1988:1 **EN UPPFÖLJNING AV BARN SOM SKILTS FRÅN SINA FÖRÄLDRAR** av Gunvor Andersson
- 1988:2 **THE MAN IN SEXUAL COMMERCE** av Sven-Axel Månsson
- 1988:3 **FRÅN MOTSTÅND TILL GENOMBROTT. DEN SVENSKA ARBETSLÖSHETSFÖRSÄKRINGEN 1935-54** av Per Gunnar Edebalk
- 1988:4 **MALMÖ - i kulmen av fattigdomscykeln** av Tapio Salonen
- 1988:5 **PROJEKT ÖSTRA SOCIALBYRÅN - en processbeskrivning av ett förändringsarbete med förhinder** av Anna Meeuwisse
- 1988:6 **UTDELNINGEN AV SPRUTOR TILL NARKOMANER I MALMÖ OCH LUND** av Bengt Svensson
- 1988:7 **HEMTJÄNSTEN PÅ 2000-TALET** red av Peter Andersson
- 1989:1 **FATTIGLIV** av Gerry Nilsson
- 1989:2 **MAKT OCH MOTSTÅND - aspekter på behandlingsarbetets psykosociala miljö** av Leif R Jönsson
- 1989:3 **FOSTERHEMSFÖRVALTNINGEN** av Bo Vinnerljung
- 1989:4 **GUSTAV MÖLLER OCH SJUKFÖRSÄKRINGEN** av Per Gunnar Edebalk
- 1990:1 **DET ÄR RÄTT ATT FRÅGA VARFÖR - undersökningar om socialt arbete** red av Verner Denvall
- 1990:2 **SCENFÖRÄNDRING - FORSA-symposiet Helsingborg/Gilleleje**
- 1990:3 **KULTURMÖTEN INOM SOCIALTJÄNSTEN - erfarenheter och reflektioner** red av Immanuel Steen
- 1990:4 **HEMMABOENDEIDEOLOGINS GENOMBROTT - åldringsvård och socialpolitik 1945-1965** av Per Gunnar Edebalk

- 1991:1 **PROJEKTTILLVARO - en processanalys av ett socialbyråprojekt**
av Anna Meeuwisse
- 1991:2 **ORGANISATIONENS PÅVERKAN PÅ SJUKFRÅNVARON - hur en forskningsprocess
och en personlig utvecklingsprocess kan integreras med hjälp av
handledning** av Katrin Tjörvason
- 1991:3 **SEXUALITET OCH SOCIALT ARBETE PÅ INSTITUTION** av Åsa André
- 1991:4 **MIND THE GAP - en reseberättelse från England 1-8 april 1990** av
Mats Dahlberg, Jan Lanzow Nilsson, Margot Olsson och Claes Norinder
(red)
- 1991:5 **DRÖMMEN OM ÄLDERDOMSHEMMET - Äldringsvård och socialpolitik 1900-1952**
av Per Gunnar Edebalk
- 1992:1 **POLICY, INTEREST AND POWER. Studies in Strategies of Research
Utilization** av Kjell Nilsson
- 1992:2 **STÖD och AVLASTNING. Om insatsen kontaktperson/-familj**
av Gunvor Andersson
- 1992:3 **REHABILITERING AV TORTYRSKADADE FLYKTINGAR I MALMÖ.
Utvärderingsrapport** av Norma Montesino
- 1992:4 **MÅL, VERKSAMHETSMEDEL OCH BEHANDLINGSIDEEER I TVÅ MÄNNISKOBEHANDLANDE
ORGANISATIONER** av Marie Söderfeldt
- 1992:5 **Z35 SYSKON MED OLIKA UPPVÄXTÖDEN - en retrospektiv aktstudie**
av Bo Vinnerljung
- 1993:1 **GRÄNSÖVERSKRIDANDE I PRAKTIK OCH FORSKNING - TVÅ EXEMPEL**
av Bo Vinnerljung
- 1993:2 **HÖRSELSKADADE I ARBETSLIVET - Ett stress/kontroll perspektiv -**
av Ann-Christine Gullacksen
- 1993:3 **NORMALITY, SOCIAL WORK AND THE CREATION OF EVERYDAY LIFE
SETTINGS** av Matts Mosesson (ed)
- 1993:4 **SEVEN SWEDISH CASES: PRODUCTION REGIME, PERSONELL POLICY
AND AGE STRUCTURE IN SEVEN SWEDISH FIRMS IN THE ERA OF THE
SWEDISH MODEL** av Gunnar Olofsson och Jan Petersson
- 1994:1 **BOENDEBASEN I KRISTIANSTAD - EN UTVÄRDERING** av
Bengt Svensson
- 1994:2 **Omsorgens vardag och villkor: 20 DOKTORANDER GRANSKAR FEM
AVHANDLINGAR** red av Åsa André och Rosmari Eliasson
- 1994:3 **LVM-VÅRD AV NARKOMANER. Rapport från Avgiftningsenheten i
Malmö: Patienterna, arbetsmetoderna och resultaten** av
Kerstin Nilsson och Dolf Tops

- 1995:1 **SAMARBETE - NYCKELN TILL FRAMGÅNG.** En undersökning av team-arbetets betydelse i rehabiliteringen av långtidssjukskrivna av Anna-Lena Dahlquist
- 1995:2 **UTVÄRDERING OCH KVALITETSSÄKRING I SOCIALT ARBETE**
- Rapport från FORSA-symposiet 14-16 september 1995
red av Håkan Jönson
- 1995:3 **VÄGEN ÖVER LYCKEBO**
Från sluten psykiatrisk vård till vanlig äldreomsorg
av Pauli Lappalainen
- 1995:4 **SAMSPEL I VARDAGSLIV**
En studie av möten mellan utvecklingsstörda, föräldrar
och personliga assistenter - en processbeskrivning
av Eina Linder och Inger Sköld
- 1996:1 **SOCIALTJÄNSTEN OCH MINNESOTAMODELLEN** - Ett samarbetsprojekt
mellan människobehandlande organisationer av Claes Levin
- 1996:2 **"DET MÅSTE SE UT SOM EN ARBETSPLATS"** - Om interorganisatorisk
samverkan för att yrkesrehabilitera gravt funktionshindrade
av Ove Mallander
- 1997:1 **DISPONENT I BRYTNINGSTID** av Lars Harrysson
- 1997:2 **BURNOUT?** av Marie Söderfeldt
- 1997:3 **PSYKOSOCIAL ARBETSMILJÖ I MÄNNISKOVÅRDANDE ARBETE** av Björn
Söderfeldt och Marie Söderfeldt
- 1997:4 **"DET ÄR I ALLA FALL MITT BARN!"** - En studie om att vara
missbrukare och mamma skild från barn av Karin Trulsson
- 1997:5 **FRIVILLIGA ORGANISATIONER OCH KORPORATIV POLITIK** - En fallstudie
av Folkhälsoinstitutets, RFSUs, RFSLs och Noarks arks samarbete
om hivförebyggande samhällsinsatser av Jan Arne Magnusson
- 1997:6 **TANKEFIGURER I SOCIALT ARBETE** - Operationalisering och reflektion
av Immanuel Steen
- 1997:7 **SOCIALHÖGSKOLAN I LUND 50 ÅR** red av Per Gunnar Edebalk,
Inger Farm och Hans Swärd
- 1997:8 **ÖVERVÄLTRINGAR FRÅN SOCIALFÖRSÄKRINGAR TILL SOCIALBIDRAG**
av Tapio Salonen
- 1997:9 **UNGDOMAR I TVÅNGSVÅRD. RÅBYUNDERSÖKNING 94** av Claes Levin
- 1997:10 **EN NY GENERATION HEROINMISSBRUKARE I MALMÖ.** ("Det finns inget
rökheroin") av Dolf Tops och Marianne Silow
- 1997:11 **FRIHET, JÄMLIKHET, BRODESKAP** - Bilden av de äldre i PRO-
Pensionären 1941-1995 av Håkan Jönson

Exemplar kan rekvireras från socialhögskolans expedition, adress
Socialhögskolan, Box 23,1 221 00 LUND

Reprocedida
1997
Luis Universitat

LUNDS UNIVERSITET
Socialhögskolan

Box 23
221 00 Lund
046-222 00 00
